

5.ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ

5.ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ

15-17 Mayıs 2020
ANKARA

Editör: Prof. Dr. Mustafa TALAS
ISPEC Yayınevi-2020

TAM METİN KİTABI

5.ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ

15-17 Mayıs 2020
Ankara, Türkiye

TAM METİN KİTABI

EDİTÖR: Prof. Dr. Mustafa TALAS

**Bu kitabın tüm hakları ISPEC Yayınevine aittir.
Kitapta bulunan çalışmaların yasal ve etik sorumluluğu
yazarlara aittir.*

YAYIN TARİHİ: 01.06.2020
ISBN: 978-625-7898-04-1

USE 5.ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ

15-17 Mayıs 2020
ANKARA

Kongre Başkanı

Prof. Dr. Mustafa TALAS

NİĞDE ÖMER HALİS DEMİR ÜNİVERSİTESİ

Düzenleme Kurulu Başkanı

MUSTAFA LATİF EMEK

İKSAD Yönetim Kurulu Başkanı

Kordinatör

ALİ SÖYLEMEZ

Kurul Üyesi

İbrahim KAYA

Kurul Üyesi

Zhanuzak ALİMGEREY

Kurul Üyesi

Umsunay ZHUMASHEVA

Kurul Üyesi

ATABEK MAVLYANOV

DÜZENLEME KURULU

Dr. Munise DURAN

Bircan TAŞKESER

Hesen SURXAYLİ

Dr. Alper TUTÇU

Dr. Şükrü BİNGÖL

Dr. Hülya BERKTAŞ BİNGÖL

Serkan GÜN

Atabek MAVLYANOV

Amenah MANAFI

Rahmat ULLAH

Umsunay ZHUMASHEVA

Zhanuzak ALİMGEREY

Gulnar MİRZAYEVA

KONGRE BİLİM VE DANIŞMA KURULU

DR. A.S. KİSTAUBAYEVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. ABDİKALIK KUNİMJAN

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. ABDİGAPPAR MAVLYANOV

Kyrgyzstan National Üniversitesi

DR. AHMET VECDİ CAN

Sakarya Üniversitesi

DR. AKİRA HIBIKI

Tohoku Üniversitesi

DR. ALİ SELÇUK

Erciyes Üniversitesi

DR. ALMA T. AKAJANOVA

Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

DR. ALLA A. TIMOFEVA

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

DR. AİOMİ KITAGAVA

Tohoku Üniversitesi

DR. ALİA R. MASALİMOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. AMANBAY MOLDİBAEV

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

DR. AHMET KULAŞ

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. AKMARAL S. SYRGAKBAYEVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. ANATOLİY LOGİNOV

Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi

DR. A.S. KIDIRŞAYEV

Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi

DR. ARİF ÇİÇEK

Gümüşhane Üniversitesi

DR. AYSLU B. SARSEKENOVA

Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

DR. BAHİT KULBAEVA

S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi

DR. BAKİT OSPANOVA

H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

DR. BEKİR KOCADAŞ

Adıyaman Üniversitesi

DR. DEVRİM VURAL YILMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi

DR. ELVAN YALÇINKAYA
Erciyes Üniversitesi

DR. HALİS ADNAN ARSLANTAŞ
Osmangazi Üniversitesi

DR. HAYATİ BEŞİRLİ
Uluslararası Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

DR. HULUSİ YILMAZ
Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi

DR. HÜLYA BİNGÖL
İnönü Üniversitesi

DR. İHSAN ÇAPÇIOĞLU
Ankara Üniversitesi

DR. İLKAY ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi
DR. KASIM KARAMAN
Erciyes Üniversitesi

DR. MEHMET GÜNGÖR
Mersin Üniversitesi

DR. MİNE GÖZÜBÜYÜK TAMER
Karadeniz Teknik Üniversitesi

DR. MURAT USTAOĞLU
İstanbul Üniversitesi

DR. MUSTAFA AKSOY

Marmara Üniversitesi

DR. MUSTAFA KOÇ

Ryerson University-Caanada

DR. MUSTAFA METE

Gaziantep Üniversitesi

DR. MUSTAFA TALAS

Ömer Halisdemir Üniversitesi

DR. ÖZLEM ÜLGER

Batman Üniveristesi

DR. SUAT KOLUKIRIK

Akdeniz Üniversitesi

DR. ŞARA MAJITAYEVA

E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

DR. ŞÜKRÜ BİNGÖL

Hakkâri Üniversitesi

DR. TAKASHİ HASUNI

Sapparo City Üniversitesi

DR. TSENDİİN BATTULGA

Moğolistan Devlet Üniversitesi

DR. T.O. ABISEVA

Kazakh State Women's Teacher Training University

DR. ULBOSIN KIYAKBAEVA

Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

DR. VERA ABRAMENKOVA

Rusya Aile Ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü

DR. KENES JUSUPOV

M. Tınışbayev Kazak Araç Ve İletişim Akademisi

DR. KELES NURMAŞULI JAYLIBAY

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. KULAŞ MAMİROVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. LATKİN A. PAVLOVIC

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

DR. MAHABBAT OSPANBAEVA

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

DR. MAHA HAMDAN ALANAZİ

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

DR. TUNÇ KÖSE

Osman Gazi Üniversitesi

DR. TÜBA KARAHİSAR

DR.VEYSEL BOZKURT

İstanbul Üniversitesi

DR. YAŞAR ERJEM

Mersin Üniversitesi

5.ULUSLARARASI
SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ
15-17 Mayıs 2020
ANKARA
KONGRE PROGRAMI

Online (Video Konferans ile) Sunum

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

□ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.

□ Online sunum yapabilmek için

<https://us02web.zoom.us/j/89777197146?pwd=d3o0U2xmSmo3eWQ4NmduTzNOckhtZz09>

üzerinden giriş yapabilirsiniz

yada “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını
girerek oturuma katılabilirsiniz.

ID: 897 7719 7146

Şifre: 179534

- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
  - Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
  - Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 10 dk öncesinde oturuma Bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) Kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler - TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
  - Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

17/05/2020 PAZAR

Oturum: 1 Salon: 1 Saat:12.00-16.30	Moderatör: Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT
Doç. Dr. Isabaeva N.	VAN KIRGIZLARINDA EVLİLİK HAYATINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER
Dr. Ünal ACAR	SİBER SALDIRI ve SİBER GÜVENLİK
Emel KAYMAZ Doç. Dr. Mustafa YEŞİLYURT	BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA YAZMA BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Doç. Dr. H.Burçin HENDEN ŞOLT	GELECEĞİN ŞEHİR VİZYONU AKILLI KENTLER VE YEREL YÖNETİMLER
Bahtışen Kübra ÖZEN	OKULÖNCESİ DÖNEMDE TEKNOLOJİ KULLANIMIYLA İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME
Zeynep Sena AKDEMİR Arş. Gör. Merve KARABEYESER	TARİHİ BÖLGELERDE AKILLI ŞEHİR UYGULAMALARI: İSTANBUL ÖRNEĞİ
Xalidə Mete	“TAHİR VƏ ZÖHRƏ” DASTANINDA QƏHRƏMANIN SİNAĞININ EPİK SEMANTİKASI
	20 Dakika Mola (Moderatör Yetkisinde)
Dr. Öğretim Üyesi Halil TUNCA	TÜRKİYE’DEKİ İLLERİN ÇEVRESEL ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ
Dr. Berrin BALAY TUNCER	PANDEMİ SÜRECİNDE ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ’NİN HALKLA İLETİŞİMİ: “İYİLİK HASTALIKTAN DAHA BULAŞICIDIR” KAMPANYASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME
Arş. Gör. Tuğba ARPAZLI FAZLILAR	PANDEMİ SÜRECİNİN ORTASINDA MALİ VE EKONOMİK POLİTİKALAR: TÜRKİYE VE SEÇİLİ ÜLKELERDE COVID-19 TEPKİLERİ
MƏMMƏDOVA KÖNÜL RAFİQ QIZI	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNZİBATİ İCRAATA DAİR İŞLƏR ÜZRƏ QARŞILIQLI İDDİALARIN VERİLMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI
Dr. Öğr. Üyesi, Enes Battal KESKİN	ŞEHİRİN YÜZ YILLIK DEĞİŞİMİ: ŞEHİR MEKTUPLARINDA ŞEHİR, TOPLUM VE HAYAT
İbrahim AYTEKİN	YOKSULLUK ve YOKSULLUKLA MÜCADELEDE SOSYAL HİZMETLERİN YERİ ve ÖNEMİ
Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER	GEÇMİŞTEN GELECEĞE YANSIYAN EĞİTİME DAİR GÖRÜŞLERİYLE: MÜMTAZ TURHAN

17/05/2020 PAZAR

Oturum: 1 Salon: 2 Saat:12.00-16.30	Moderatör: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali SAĞLAM
Rabia ÇETİNKAYA	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN FİRMA PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİR ENDEKSİ'NDE YER ALAN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ
Şeyma Nur GÜNER Dr. Öğretim Üyesi Ahmet OĞUZ	MAVİ EKONOMİ BAĞLAMINDA DIŞ TİCARET
Melek AMBAR	BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNDE YER ALAN SİNAİ ŞİRKETLER AÇISINDAN KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİNİN UYGULANMASININ ŞİRKET PERFORMANSINA ETKİLERİ
Cansu GÜVEN Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ Dr. Süleyman YURTKURAN	21. YÜZYILDA ABD NEOMERKANTİLİST EĞİLİMLERİNİN, DÜNYA TİCARETİNE MUHTEMEL ETKİSİ
Öğr. Gör. Dr. Neşegül PARLAK	MINT ÜLKELERİNDE ÇEVRESEL TAHRİBAT GEÇİCİ Mİ YOKSA KALICI MI?: FOURIER ADF VE FOURIER KPSS TESTLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Melike METERELLİYOZ Kaan KILIÇ	MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL YÖNÜ VE ETİK İLİŞKİSİ
	20 Dakika Mola (Moderatör Yetkisinde)
Yağmur ARIÖZ Assoc. Prof. Dr Abdullah YILDIZBAŞI	A COMPREHENSIVE LITERATURE REVIEW ON CIRCULAR ECONOMY IN SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN APPLICATIONS
Cansu GÜVEN	KALKINMA AJANSLARINCA YAPILAN YATIRIM DESTEKLERİNİN, BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Ibrahim Nandom YAKUBU Alhassan BUNYAMİNÜ Iliasu Abdallah	FINANCIAL LEVERAGE, BANK SIZE AND PROFITABILITY IN GHANA
Halim Cem TELERİ	ARİMA MODELİ İLE DÖVİZ KURU TAHMİNİ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali SAĞLAM	ELAZIĞ'A AÇILAN KAPI PERTEK: MEKAN VE TİCARİ HAYATIN GELİŞİMİ
Prof. Dr. Gülsün Gürkan YAY Fatma Nur ŞAHİN	ULUSLARARASI REZERV PARALARIN GELECEĞİ: DOLAR VE YUAN-RENMINBİ REKABETİ

İÇİNDEKİLER

KALKINMA AJANSLARINCA YAPILAN YATIRIM DESTEKLERİNİN, BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Cansu GÜVEN

S: 1-16

OKULÖNCESİ DÖNEMDE TEKNOLOJİ KULLANIMIYLA İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE
NİTEL BİR İNCELEME

BAHTİŞEN KÜBRA ÖZEN, Cevdet ŞANLI

S: 17-36

BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
İLKOKUMA YAZMA BAŞARISINA ETKİSİ

Emel KAYMAZ, Mustafa YEŞİLYURT

S: 37-57

ŞEHİRİN YÜZ YILLIK DEĞİŞİMİ: ŞEHİR MEKTUPLARINDA ŞEHİR, TOPLUM VE HAYAT

Enes Battal KESKİN

S: 58-83

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN ÇEVRESEL ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ

Halil TUNCA

S: 84-93

VAN KIRGIZLARINDA EVLENME GELENEĞİ

Nazgul ISABAEVA

S: 94-101

MAVİ EKONOMİ BAĞLAMINDA DIŞ TİCARET

Şeyma Nur GÜNER, Ahmet OĞUZ

S: 102-113

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNZİBATI İCRAATA DAİR İŞLƏR ÜZRƏ QARŞILIQLI İDDİALARIN
VERİLMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

MƏMMƏDOVA KÖNÜL RAFİQ QIZI

S: 114-117

PANDEMİ SÜRECİNİN ORTASINDA MALİ VE EKONOMİK POLİTİKALAR:

TÜRKİYE VE SEÇİLİ ÜLKELERDE COVID-19 TEPKİLERİ

Burcu GEDİZ ORAL, Tuğba ARPAZLI FAZLILAR

S: 118-135

“TAHİR VƏ ZÖHRƏ” DASTANINDA QƏHRƏMANIN SINAĞININ EPİK SEMANTİKASI

Xalidə METE

S: 136-141

KALKINMA AJANSLARINCA YAPILAN YATIRIM DESTEKLERİNİN, BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Cansu GÜVEN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İktisat ABD Doktora Öğrencisi
orcid.org/0000-0002-7490-2184

ÖZET

Sanayi devrimiyle, dünyada belirli merkezlerde yoğunlaşan makineleşme süreci sonucunda, bölgelerarası farklar birçok ülkede hızla artmaya başlamıştır. XX. yüzyılda yükselen ve ülkelerde çeşitli sosyo-ekonomik problemlere sebep olan bölgelerarası farkların çözümüne yönelik olarak dünyadaki ilk başarılı çalışma 1933 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde faaliyete başlayan Tennessee Valley Authory (TVA) olmuştur. Bu örnek çalışmanın ardından II. Dünya Savaşı sonrasında toparlanmaya çalışan dünya ülkeleri (özellikle de Avrupa ülkeleri) bölgesel farkların giderilmesi odağında çalışacak bölgesel örgütler kurmaya hız kazandırmışlardır. Bölgeler arası farklar uzun yıllardır giderilmeye çalışılan bir olgu olmasına rağmen; günümüzde dahi ülkeler bu sorundan kaynaklanan çeşitli sosyo-ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde önemli sosyo-ekonomik sorunlarının temelinde yer almakta olduğu görülmektedir. Bu anlamda günümüz ekonomi politikalarında, ulusal politikalar doğrultusunda planlar oluşturulurken; yerel-bölgesel planlama anlayışının ağırlık kazandığı ve bu politikalara önem verildiği bir gerçektir.

Bu çalışma, Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarınca (ulusal ekonomik planlar doğrultusunda belirlediği bölgesel planlara dayandırılarak) yapılan yerel yatırım desteklerinin, bölgesel-yerel düzeyde gelir dağılımı adaleti (Gini Katsayısı) üzerinde yarattığı etkinin tespit edilmesi amacıyla hazırlanmış olup; 2010 ile 2016 yılları arasında Ajans yatırım destek tutarları ile yerel düzeyde yaratılan (bölge bazlı) gelir dağılımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda ise; Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarınca yerel ekonomilere aktarılan yatırım destekleri arttıkça, gelir dağılımı adaletinde iyileşmeye yol açtığı ve Gini Katsayı değerini 0’a yaklaştırdığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgelerarası Farklar, Bölgesel Kalkınma, Gelir adaleti, Gini Katsayısı.

---

¹ Bu çalışma “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi” başlıklı Cansu GÜVEN tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Sanayi devrimini takip eden dönemle birlikte sanayileşmeyi yakalayan ülkeler ile bu geçiş sürecini geç yakalayan ülkeler arasında gelişmişlik farkları hızla artmıştır. Sanayileşmenin ülkeler arası uçurumları arttırmasına ilaveten, aynı ülke içerisindeki bölgeler arasında da ciddi düzeyde bölgelerarası farklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkelerin bu döneme dek “güç” tanımlamasını askeri ve nüfus açısından büyüklük kriterleri şekillendirirken; bu dönemden sonra ekonomik gelişmelerle birlikte yol açılan hayatın hemen her alanındaki değişim dönüşümle ülkelerde üretime dayalı büyüme ve kalkınma önem kazanan temel konular haline gelmiştir. Bu nedenle çeşitli araştırmalarla en güçlü olabilme yarışında, üretim artışıyla birlikte ekonomik gücün iktisadi açıdan en etkin ve verimli yollarla harekete geçirilmesine dair birçok çalışma yapılmış ve günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.

Sanayileşme ile başlayan dönüşüm nihayetinde baş gösteren ve ülkelerin ulusal kalkınma ve ekonomik gelişimlerini yavaşlatarak ulusal planların gerçekleştirilmesinde bölgelerarası farkların önemli bir engel teşkil ettiği ortaya çıkmıştır. Bu soruna yönelik ilk başarılı çalışma 1933 yılında ABD’nin Tennessee Valley Authory (TVA) adındaki verimsiz alanda uygulanan bölgesel politika örneği olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. TVA yönetimi bölgesel kalkınmayı bölge dinamiklerine uygun yerelden hazırlanacak, etkin ve hızlı çözüm üretmeye dayalı sürdürülebilir ekonomi politikalarıyla bölgelerarası farkların giderilmesi üzerinde durularak başarılı sonuçlara yol açan ilk bölgesel çalışmadır. ABD’deki bölgelerarası farklara yönelik TVA örgütlenmesinin ardından ülke yönetimleri bu doğrultuda çalışacak yerel örgüt çalışmalarına odaklanarak, bölgesel kalkınma örgütlenmeleri oluşumu hız kazanmıştır.

Bu çalışmada dünyada 1933 yılında ilk başarılı örneğinin ardından gelişmiş ülkelerin de II. Dünya Savaşının hemen sonrasında bölgesel kalkınma örgütlenmelerini kurmaya başlamasına karşın; ülkemizde oldukça geç örgütlenebilmiş Bölgesel Kalkınma Ajanslarının (BKA), ulusal kalkınma planları doğrultusunda yerelde hazırlanan planlarla kalkınmaya yönelik yatırım desteklerinin ilgili bölgelerde gelir dağılımına etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın içeriğinde sanayileşme ve bölgelerarası farkların yükselişine karşı çözüm arayışlarının dünya ekonomi politikaları içerisindeki yeri incelenecektir. Daha sonra ülkemizde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının doğuşu ve ajanslara dair genel bilgiler nihayetinde, çalışmanın temel araştırma alanını oluşturan Türkiye’de bölgelerarası farkları gidermeye yönelik çalışan BKA’larca yapılan yatırım destek faaliyetlerinin, ilgili bölgelerde gelir adaleti üzerinde yarattığı etki ilgili panel veriler ışığında ekonometrik yöntemle araştırılacaktır.

1. BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGELERARASI FARKLAR

Latince “regio” kelimesinden gelen ve “çevre, alan” gibi anlamlara gelen bölge kavramı, içinde bulunan dönemin sosyo-ekonomik veya siyasal koşullarına göre çeşitli anlamlar taşıyabilmektedir. Yakın dil ailesinden olan Fransızca ve İngilizcede “arazi veya taşraya ait, karasal, bölgesel veya ülkesel” anlamları taşıyan “territorial” kelimesine de karşılık

gelebilmektedir. Bu kavramın genel olarak doğal kaynaklar, fiziki unsurlar, nüfus ve insan kaynakları, şehircilik çalışmaları, ekoloji ve çevre, iktisadi kalkınma, edebi, tarihi veya sosyo-kültürel unsurlar dikkate alınarak içerisi doldurulmasına karşın; küreselleşme ve teknolojik dönüşümün yaşandığı günümü dünyasıyla birlikte bölge tanımlamasında belirleyici olan ana etken olarak bu bölge gruplamasının yapılma amacı da önemli bir rol alır hale gelmiştir. Nitekim daha önce ulusal sınırlarda ülkeler kendi içerisinde bölge sınıflandırmaları yapılırken; günümüzde ülkelerin ortak çıkarları için uluslararası bölge tanımlamalarına da dahil edilebildiği örneklerle karşılaşılabilir. Buradan hareketle bölge kavramı basit bir sınıflandırma olmaktan ziyade, bunun yapılmasını gerektiren konuya ilişkin özel kriterler doğrultusunda, coğrafi, siyasi, sosyo-kültürel veya ekonomik açıdan benzerliklere göre, çok boyutlu, politikaları kolaylaştırıcı ve etkinliği artırıcı önemli unsurları içerecektir.

Literatürde farklı dönemlerde farklı amaçlara yönelik birçok bölge tanımlamaları yapılmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde oluşturulabilen bölgeler, oluşumlarına göre ekonomik durum, doğal özellikler, sosyokültürel ve yönetsel özelliklerine göre dört türde gruplandırılabilirler. Bu gruplandırma daha çok günümüzün modern bölgesel kalkınma yöntemlerinde yapılmaktadır. Devletin yetki genişliğini kullanmasına yönelik merkezi-taşra bölgesi ayrımı (Fransa ve İtalya’da), toplumsal gruplandırmalara yönelik bölge sınıflandırmaları ya da doğal kaynaklarına göre bölge gibi ayrımlarla da karşılaşmaktadır (Erkan, 1998: 56; Sert, 2012: 120).

Bölgesel kalkınma ise; 1930 yılından sonra ortaya çıkarak, kalkınmaya yönelik politikalarda temel yapı taşlarını oluşturan bölgesel ve yerel düzeydeki; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılmasını ve böylece kaynakların daha etkin bir şekilde harekete geçirilmesiyle, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasıyla ulusal kalkınma planları yönünde, yerel odaklı çalışmaları esas alır. Bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik politikalar arasında dengeyi gözeten; yapısal ve temel politikalar bütünü olarak görülmektedir (www.kalkinma.gov.tr 2016). Bu ayrımın yapılmasında temel sebep, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden bağımsız olarak, ülke sınırlarındaki farklı bölgelerin kapasiteleri ile mevcutlarında koordinasyonunun her bölgede eşit düzeyde aktif hale getirilememesi gösterilebilir. Bu bağlamda ulusal sınırları topyekün dahil eden kalkınma anlayışının zayıflayarak, yapılan planlarla bir ülkede ulusal kalkınmanın sağlanabilmesi için bölgesel bazlı kalkınmanın sağlanması gerekir (Öztürk, Tanrıverdi ve Tanrıverdi, 2016: 126; Williamson, 1965: 5).

Sanayi devrimiyle üretime dayalı ekonomik büyüme ve büyük bunalım sonrasında dünyada güç kavramının ekonomik gelişme ve refah düzeyi artışına bakış açısının değişmesiyle ülkelerin uyguladıkları politikalarda kalkınma anlayışında ciddi dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda, ülkeler arasında gelişmişlik farkları olduğu kadar, gelişmiş veya gelişmekte olan hemen her ülkenin kendi sınırları içerisinde de bölgesel farkların varlığı gün yüzüne çıkmıştır. Ülkelerde bölge analizlerinin, yerelden uzak bir şekilde (merkezden) yapılmasının yanlış politikalar uygulanmasına ve sonuçta bu durumun ulusal kalkınma

planlarında hedef saptırıcı etkiler ortaya çıkardığı anlaşılarak temel ulusal hedefler arasında bölgelerarası farkları gidermeye yönelik politikalar ağırlık kazanmıştır (Apalı ve Yıldız, 2014).

2. DÜNYADA BÖLGESEL KALKINMA ÖRGÜTLERİNİN DOĞUŞU

Günümüzde bölgelerarası farklar ve dengesiz gelişme, birçok ülkenin temel ekonomik sorunları arasında yer almaktadır. Genellikle ülke topraklarındaki her bölgede doğal, iklimsel, coğrafi, sosyo-kültürel yapı gibi unsurların dağılımlarında eşitsizlikler veya merkez ile diğer bölgeler arasında kamu kaynaklarının aynı ölçüde yayılamaması gibi nedenlerle bölgelerarası eşitsizliğin artmasına ve sonuçta bölgesel gelişmişlik düzeylerini bozucu etkiye bulunmaktadır. Bu soruna çözüm arayışında ulus devlet içindeki farklılıkların daha çok ekonomik göstergelerde meydana gelen değişim sonucu doğması nedeniyle, ekonomik eşitsizliklerin giderilerek bölgesel farkların da azaltılabileceği üzerinde durulmaktadır (Çalı, 2011: 420; Eraydın, 2003: 127-128). Bu düşüncenin 1950'li yıllardan itibaren ağırlık kazanmasıyla literatürde, kalkınma ekonomisi içerisinde bölgelerarası farkların giderilmesi geniş bir yer edinmeye başlayarak; son otuz yıllık süre içinde ulusal kalkınmanın ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir (Ascani, Crescenzi ve Iammarino, 2012: 3-4).

1950lerde ulusal kalkınmanın sağlanması için zenginlik ve refah seviyesini yükseltmenin bölgelerarası farkların giderilmesiyle mümkün olabileceği anlayışının güç kazanmasıyla, topyekûn kalkınmaya yönelik ulusal kalkınma anlayışından uzaklaşmıştır. Merkezi kararlarla değil, yerelden tespit edilen gereksinimler doğrultusunda bölgesel potansiyelin harekete geçirilmesiyle kalkınmada daha etkin rol alacak bölgesel kalkınma anlayışı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde bölgesel dengesizliklerin, gelişmekte olan birçok ülke açısından, “yoksullukla mücadele, üretim faktörlerinde etkin kullanım, ekonomik refah düzeyinin artırılması”nı amaçlayan ulusal kalkınmanın sağlanmasında mikro ölçekli yerel çözümlerin gerektiği hem ekonomik hem de siyasi politika belirleyicilerinin üzerinde durduğu en önemli konular arasında yer edinmiştir (Davies ve Hallet, 2002: 1-2).

Tarihsel süreç içerisinde ekonomide meydana gelen büyüme ve yapısal değişime karşı, ulusal ve yerel aktörlerin tepkilerinin farklı yönlerde olduğu durumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgesel farklılıklara çözüm olabileceği savunulan “bölgesel kalkınma” düşüncesi, temel olarak 1933 ABD Tennessee Vadisi İdaresi uygulamasıyla başlar. Sanayileşme ile başlayan “bölgelerarası farklılıklara” yönelik ilk olarak bilinen çalışma; 1933 yılında Amerika Birleşik Devletlerindeki Tennessee Vadi İdaresinin (TVA-Tennessee Valley Authority) ekonomik amaçlarla başlattığı yerel kalkınma çalışmasıdır. Katı merkeziyetçi yönetimden uzak olan TVA; yerel birliklerle, halk katılımına açık bir organizasyonel yapıda oluşturulmuştur. TVA sınırlı da olsa kamusal güç ve yetkileriyle birlikte, özel bir şirket gibi hareket serbestisiyle güçlendirilmiş, mali ve idari açılarından da özerk bir yapıya sahip olarak kurulmuştur (Tamer,2010: 10). Bölgeyi geliştirmek amacıyla; öncelikle bölge dışına olan enerji bağımlılığının yok edilmesi gerekmektedir. Bu sorunun çözümü ve yerel kaynaklarla üretim

yapabilme kapasitesine ulaştıracak “enerjinin” elde edilmesi amacıyla; baraj ve hidroelektrik tesisler kurulmuştur. Bu tesislerden bol ve ucuz elektriğin elde edilebilmesiyle birlikte; bölge içinde sanayinin güçlendirilmesi hedeflenmiş, nihayetinde alüminyum, tekstil, kağıt, kimya, metalürji, kauçuk ve plastik gibi üretim faaliyetlerini kapsayan sanayi kollarının geliştirilmesi hedeflerine bir bir ulaşılmıştır (www.tva.gov, 2017).

Coğrafi konumu gereği ayrı bir kıtada olması nedeniyle sınır güvenliği sorunu daha az olan Amerika’da, ilk bölgesel kalkınma çalışması güvenli bir ortamda uygulanmış ve bu soruna yönelik başarılı ilk çalışma olarak kabul edilmiştir. ekonomi literatüründe bölgelerarası farklar sorununun çözümüne dair politika ve örgütlenme gereksinimi İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1970li yıllar arasında hakimiyet kazanmış ve bu dönem bölgelerarası farklara yönelik bölgesel planlamanın yükselişi olarak kabul edilmiştir (Türkoğlu, 2015: 185; Bartik, 1991: 3-4).

Tablo 1. Dünyada Bölgesel Kalkınma Örgütlerinin Ortaya Çıkışı

YILLAR	ÜLKELER
1933	ABD
1950	Brezilya, Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda, Japonya
1960 lı yıllar	Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda
1980 li yıllar	Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka
1990 lı yıllar	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna

Kaynak: Özmen, 2008

1980 yılı ve sonrasında, dünyada hızla yükselen küreselleşme olgusu her alanda etkisini göstermeye başlamış ve yerel yapılarda ciddi baskı oluşturarak yoğun rekabet içerisine sürüklemiş, bölgelerdeki kalkınma örgütleri açısından kurumsal bir örgütlenmeyle kamu işletmeciliği tarzıyla özel sektörün birlikte fiili olarak çalışabileceği Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kurulmuştur. Avrupa’nın hızla kalkınmasına destekleyici örgütlerin, yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamasıyla ABD ve Avrupa’dan sonra, dünyanın diğer ülkelerinde de bölgesel kalkınma örgütleriyle yerel kalkınma politikaları yaygınlaşmaya başlamıştır. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa Bölgesel kalkınma ajanslarını ilk kez 1950’li yıllarda oluştururken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya’da bu örgütler 1960’lardan sonra oluşturulmuş, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980’lerde bu örgütlenmeyle tanışmıştır 1980 li yıllarda hız kazanan küreselleşmenin, yereldeki firmalar ve diğer yerel yapılar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturması ve beraberinde getirdiği yoğun rekabet süreci, Avrupa’da birçok ülkedeki bölgesel çalışan örgütlerde, kurumsal yapıya olan ihtiyacı artırmıştır. İçinde bulunduğumuz yıllarda bütün dünyada, hukuki ve kurumsal yapı olarak görev, yetki, faaliyet alanları ve işlevlerinde farklılıklar barındırabilmelerine rağmen ortak amaç ve görevleri yüklenerek çalışan 20.000’den fazla yerel kalkınma örgütünün kurulmasına yol açmıştır (Özen, 2005: 4).

3. TÜRKİYE’DE BÖLGELERARASI FARKLARA YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI ve BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından 1960-Planlı döneme kadarki süreç içerisinde, ülkede bölgelerarası farklara dair araştırmalar yapılmasına karşın; bölge sınıflandırmasına tabi tutulmasının ulusal sınırları tehdit edici bir unsur olarak görülmesi nedeniyle tam anlamıyla bir bölgesel kalkınma ve planlama çalışmaları yürütülmemiştir. dünyada hızla artan bölgelerarası farkları gidermeye yönelik yerel örgütlere benzer bir amaçla oluşturulan ve ulusal planların yerelde uygulamasına merkezden alınan kararlarla yardımcı olması düşünülen bazı bölgesel çalışmalar yürütülmüştür. Altyapının ve üretebilme kapasitesinin daha fazla olduğu merkezi bölgelerde oluşturulan bu yapılar, merkezi yönetime bağlı olarak, bölge kalkınmasından ziyade doğrudan ulusal kalkınmayı sağlama amacıyla oluşturulmuşlardır.

Bölge kalkınmasına doğrudan yönelik olduğu söylenememesine rağmen, bu konuda ülkemizde ilk çalışmalar olarak 1930 lu yıllarda hazırlanan Birinci ve İkinci Sanayi Planları gösterilebilirken; ilk planlı yerel çalışma olarak 1957 yılında gerçekleşen depremin, bölgesel etkilerini gidermek amacıyla hazırlanan Köyceğiz-Dalaman Yöresi projesi gösterilebilir. Bu proje, OECD’nin Akdeniz ülkelerine yönelik bölgesel kalkınma çalışmalarının İtalya (Sardinya bölgesi) ile Yunanistan’dan (Spirus bölgesi) sonra üçüncü örneği olarak Türk Kamu kuruluşları ile UNESCO katkılarıyla yürütülmüştür. Uluslararası örgütlerin desteklediği projeye ilgili bölgeyi kalkındırmak ve buradan elde edilen verilerin, bölgelerarası farkları gidermede kullanılacak yöntemlerde yol gösterici olması amaçlanmıştır. Buradaki çalışmalar DPT’nin kuruluşunun ardından durdurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde Bölge Planlama Müdürlüğü oluşturularak, bölgesel proje özelliği gösteren Köyceğiz-Dalaman Projesinin etkin yönetiminin sağlanması amaçlanmıştır (Mutlu, 2008: 2). Bayındırlık Bakanlığı, 1958 yılında çıkarılan 7116 sayılı yasayla, İmar ve İskân Bakanlığına dönüştürülmüş ve böylece bölge planlama çalışmalarına ilk kez yasal açıdan temel hazırlanmıştır (Efe ve Akgül, 2011: 166).

Bölgesellik ve bölgelerarası farkların giderilmesine yönelik çalışmalardan, bölge planlamasının ikinci örneği ise İstanbul’da hızlı büyüme nedeniyle ortaya çıkan sorunların ve diğer bölgeler ile farkların artmasını önlemek amacıyla 1960 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından hazırlanan Marmara Bölgesi Projesi’dir. Bu projeye, bölgedeki kamu-özel kurum-kuruluşları arasında işbirliği sağlanarak bölgesel planlama çalışmalarında etkinlik artırıcı hedefler belirlenmiş olsa da amaca ulaşılammış ve 1963 yılında plan kaldırılmıştır (Mutlu, 2008: 2-3).

30 Eylül 1960 tarihinde Türkiye’de planlı dönemin ilk örgütlü yapısı olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu teşkilat, bölgesel çalışmaların ülke geneline yayılmasına yönelik uzun ve orta vadeli planlar hazırlama, uygulama ve belirlenmiş planlar doğrultusunda bölge bazlı projeler üretme görevlerini üstlenerek, 1960 yılından itibaren Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal gelişmesinde; bölgesel eşitsizlikleri azaltma, toplumsal ve ekonomik dengeyi sağlama amacını güden Beş’er Yıllık Kalkınma Planları (BYKP) uygulamasına

geçilmiştir. DPT aracılığıyla yürütülen çalışmalarda, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farkları minimize edilerek bölgesel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilirliği doğrultusunda, bölge planları, kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY) uygulaması, kırsal kalkınma projeleri, kentsel gelişme projeleri, organize sanayi bölgeleri, yatırım teşvikleri gibi bazı uygulama araçları kullanılmıştır (Tamer, 2010: 38).

Türkiye’de 1960 ile 2006 yılları arasında yapılan bölgesel kalkınma çalışmalarında genellikle başarılı sonuçlar elde edilememiştir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi belirlenmiş politika ve araçların yerelde uygulayıcı kurumsal yapıların oluşturulmadan, merkezi otorite tarafından belirlenerek finansman yönetimi ile denetiminin de yine merkez tarafından yapılması bölgesel amaçlara ulaşmada yetersiz kalınmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda ülkemizde uygulanan politikalarla, bölgeler arasındaki farkların giderilmesinden ziyade, gittikçe artıran özellikler göstermesi sonucu, günümüzdeki gibi kendi ihtiyaç ve kaynakları odağında faaliyetlerini gerçekleştirerek denetimini de kendi içerisinde yapan, çalışma sonuçlarını merkeze aktaran yerelden örgütlü yapıların oluşturulması ihtiyacını gündeme gelmiştir (Yıldız, 2013: 56). Diğer yandan AB, her aday ülkeden istediği gibi tam üyelik için uyum kriterlerini öne sürerek, Türkiye’de uygulanan bölgesel politika uygulamalarında değişikliğe gidilmesini istemiştir. Gerekçe olarak Türkiye’de bölgelerarası farkların oldukça yüksek olması ve bunun azaltılması için acilen yerel düzeyde kurumsal kalkınma örgütlerinin oluşturulması gerektiği, yazılı ve sözlü olarak AB tarafından talep edilmiş olup; Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecinde müzakereleri sürdürdüğü 35 başlıktan 22 tanesi doğrudan bölgesel politikalarla ilgili olmuştur (Reeves, 2006: 35). AB üyeliği ve birliğin sağladığı fonlardan faydalanabilme için de yerelde kurumsal bir örgüte ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu gibi nedenlerle AB’ye uyum sürecinde Avrupa Birliği “İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması” (NUTS), ülkemiz sınırları içerisinde de yapılmasıyla bölgesel kalkınma ajanlarının kuruluşuna zemin hazırlanmıştır (Tamer, 2010: 40-43).

Türkiye ile AB arasındaki uyum kriterlerini sağlama bakımından AB NUTS II gruplandırmasına göre Türkiye’de Düzey-2 sınıflandırması 26 adet bölge olarak hazırlanmış ve ülke sınırları içerisindeki 1-5 ilin gruplandırılmasıyla Bölgesel Kalkınma Ajansları sınırlarını belirleyecek olan 26 adet Düzey-2 bölgeleri belirlenmiş VE Türkiye İBBS sonucunda, Düzey-1, Düzey-2 ve Düzey-3 olmak üzere 3 grup altında istatistiki bölgelerine ayrılmıştır (Young-Hyman, 2008: 388-389; Tamer, 2010).

Tablo 2. Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)

İBBS Düzey 1 Bölgeleri (12 Adet) ve Kodları			
TR1	İSTANBUL	TR7	ORTA ANADOLU
TR2	BATI MARMARA	TR8	BATI KARADENİZ
TR3	EGE	TR9	DOĞU KARADENİZ

TR4	DOĞU MARMARA	TRA	KUZEYDOĞU ANADOLU
TR5	BATI ANADOLU	TRB	ORTADOĞU ANADOLU
TR6	AKDENİZ	TRC	GÜNEYDOĞU ANADOLU
İBBS Düzey 2 Bölgeleri (26 Adet) ve Kodları			
TR10	İSTANBUL	TR71	KIRIKKALE
TR21	TEKİRDAĞ	TR72	KAYSERİ
TR22	BALIKESİR	TR81	ZONGULDAK
TR31	İZMİR	TR82	KASTAMONU
TR32	AYDIN	TR83	SAMSUN
TR33	MANİSA	TR90	TRABZON
TR41	BURSA	TRA1	ERZURUM
TR42	KOCAELİ	TRA2	AĞRI
TR51	ANKARA	TRB1	MALATYA
TR52	KONYA	TRB2	VAN
TR61	ANTALYA	TRC1	GAZİANTEP
TR62	ADANA	TRC2	ŞANLIURFA
TR63	HATAY	TRC3	MARDİN
İBBS Düzey 3 Bölgeleri (81 Adet)			
TÜRKİYE NİN TÜM İLLERİ (81 adet)			

Kaynak: Tamer, 2010

2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması kabul edilmesinin ardından, 2005 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programında da bu ajansların kurulacağı yinelenmiştir (Budak ve Eroğlu, 2013: 68). 19.01.2005 tarihindeyse meclise “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı” sunulmuştur. Bu tasarıda Türkiye’de o döneme dek yapılmış kalkınma planlarının, bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermede kapsamlı uygulama olanağına ulaşamadığı ve hedeflenen gelişme düzeyinin sağlanmasında başarısız sonuçlar vererek etkinliği sağlayamadığı ve ulusal düzeyde bölgelerarası gelişmişlik farklarının oldukça yüksek düzeylerde seyretmeye devam ettiği ifade edilmiştir (Özen, 2005: 19). Nihayetinde Düzey 2 bölgeleri esas alınarak 25 Ocak 2006 tarihinde, 5449 sayılı ve 26074 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” çıkarılmıştır (DPT, 2006: 47). Türkiye’de kalkınma ajanslarını kuran kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 2006 yılı içinde somut adımlar atılmaya başlanmış, ilk olarak daha önce kısmen olumlu çalışmaları görülse de etkin çalışmayı başaramamış bölgelerden olan, TR31-İzmir ilini kapsayan “İzmir Kalkınma Ajansı” ve TR62-Adana ve Mersin illerini kapsayan “Çukurova Kalkınma Ajansları” kurulmuştur.

Tablo 3.Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Kapsadığı İller

KANUN ve KURULUS TARİHİ	KALKINMA AJANSI ADI	KISALTMASI	DÜZEY 2 BÖLGESİ	KAPSADIĞI İLLER
2006/10550 06/07/2006	Çukurova KA	ÇKA	TR62	Adana, Mersin
	İzmir KA	İZKA	TR31	İzmir
2008/14306 22/11/2008	İstanbul KA	İSTKA	TR10	İstanbul
	Mevlana KA	MEVKA	TR52	Konya, Karaman
	Orta Karadeniz KA	OKA	TR83	Samsun, Amasya, Çorum, Tokat
	Kuzeydoğu Anadolu KA	KUDAKA	TRA1	Erzurum, Bayburt, Erzincan
	Doğu Anadolu KA	DAKA	TRB2	Van, Bitlis, Hakkâri, Muş,
	İpekyolu KA	İKA	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
	Karacadağ KA	KARACADAĞ	TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa
	Dicle KA	DİKA	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
2009/15236 25/07/2009	Trakya KA	TRAKYAKA	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
	Güney Marmara KA	GMKA	TR22	Bahçeşir, Çanakkale
	Güney Ege KA	GEKA	TR32	Denizli, Aydın, Muğla
	Zafer KA	ZEKA	TR33	Kütahya, Afyonkarahisar, Manisa, Uşak
	Bursa Eskişehir Bilecik KA	BEBKA	TR41	Bursa, Bilecik, Eskişehir
	Doğu Marmara KA	MARKA	TR42	Kocaeli, Bolu, Düzce, Sakarya, Yalova
	Ankara KA	ANKARAKA	TR51	Ankara
	Batı Akdeniz KA	BAKA	TR61	Isparta, Antalya, Burdur
	Doğu Akdeniz KA	DOĞAKA	TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
	Ahiler KA	AHİKA	TR71	Nevşehir, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde
	Orta Anadolu KA	ORAN	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
	Batı Karadeniz KA	BAKKA	TR81	Zonguldak, Bartın, Karabük
	Kuzey Anadolu KA	KUZKA	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
	Doğu Karadeniz KA (DOKA)	DOKA	TR90	Trabzon, Artvin, Giresun, Ordu, Rize, Gümüşhane
	Serhat KA	SERKA	TRA2	Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır
	Fırat KA	FKA	TRB1	Malatya, Bingöl, Elazığ, Tunceli

Kaynak: Tamer, 2010

Tablo 3’de görüleceği üzere 2009 yılında diğer illeri kapsayan 26 adet Düzey 2 bölgesi, bölgesel kalkınma ajansına kavuşturulmuştur. AB uyum programları doğrultusunda yeni bölgeler belirlenmesi ve bu bölgelerde yerel kalkınma ajanslarının kurulmasıyla birlikte, bölgesel planların bu ajanslar tarafından hazırlanarak yürütülmesi ve sonuçların izlenerek merkeze bilgi sunulması planlanmıştır. Yine bu planda, DPT ye bağlı Plan İzleme ve Yönlendirme Komitesinin oluşturulmasıyla, aşırı kalabalıklaşmış yörelerdeki sorunların çözümünde geniş kapsamlı ve etkin çalışmalara ulaşılabilmesi için, teşkilata bağlı birimler arasında işbölümü ve koordinasyonun sağlanması amaçlanmıştır (Dinler, 2014: 206).

4. KALKINMA AJANSLARI YATIRIM DESTEKLERİ ve BÖLGESEL DÜZEYLİ GELİR ADALETİNE ETKİSİ

4.1. Türkiye’de Kalkınma Ajansları Yatırım Destekleri

Tüm dünyada ekonomik müdahalelerin etkisinin tespiti, gelecekte uygulanacak politika ve planların belirlenmesine kaynaklık etmektedir. Temel olarak bölgeler arası farkları azaltmak ve kaynakların bölgesel dağılımında optimal tercihlere ulaşabilmek amacıyla kurulan BKA desteklerinden beklenen, bölge içerisindeki yararlanıcılar üzerinde, mevcut kaynaklarla

gerçekleştirilebilecek çıktıda olağan seyrin üzerinde kırılma-sıçrama göstermesidir. Bu bağlamda kamu yatırımlarında bölgesel dağılımının en iyileştirilmesi, günümüzde bölgeler arası farklar ve ulusal kalkınmanın önündeki engeller açısından, önemle üzerinde durulan konulardan biri olarak karşımıza çıkar (Pinar, 2013: 12).

Bölgesel Kalkınma Ajansları kuruluşlarının temel amacı olan bölge kalkınmasında süreci hızlandırmak için; bölgede mevcutlar, tutulan kayıtlar, sektörel analizler gibi farklı araştırmalar neticesinde yerel paydaşlarla görüşmelerle bölge planları hazırlar ve sorunların giderilmesine (altyapı, üretim, istihdam, sosyal ihtiyaçlar, tanıtım vs.) yönelik yatırımlara farklı araçlar kullanarak destek sağlayabilirler. Yerel düzeyli araştırmalar ve paydaşları dikkate alarak yerel programlar hazırlayarak, proje ve faaliyetleri destekleme fonksiyonuyla mali destek programları sunarlar. En yoğun olarak kullanılan doğrudan finansman desteği başta olmak üzere, faiz desteği ve faizsiz kredi destekleri aracılığıyla bölgeler düzeyinde yatırımlar desteklenmektedir.

Tablo 4. 2016 yılında Türkiye’de BKA tarafından yapılan Mali ve Teknik Destekler

I. MALİ DESTEK PROGRAMLARI				
I. a. Proje Teklif Çağrısı Uygulamaları				
YILLAR	Açılan Teklif Çağrıları (adet)	Destek Tutarları (TL)	Proje Başvuruları (adet)	Desteğe Hak Kazanan Projeler (adet)
2016	53	282.843.172	3.532	764
I. b. Doğrudan Faaliyet Desteği Uygulamaları				
YILLAR	BKA larca İlan Edilen Toplam Bütçe (TL)	Destek Tutarları (TL)	Başvuru Sayısı (adet)	Sözleşme İmzalanan Proje Sayısı (adet)
2016	18.790.000	16.049.942	709	258
I. c. GÜDÜMLÜ Proje Desteği Uygulamaları				
YILLAR	BKA larca İlan Edilen Toplam Bütçe (TL)	Destek Tutarları (TL)	Başvuru Sayısı (adet)	Sözleşme İmzalanan Proje Sayısı (adet)
2016	18.790.000	16.049.942	709	258
II. TEKNİK DESTEKLER				
	İlana Çıkan Teklif Çağrıları (adet)	Destek Tutarları (TL)	Başvuru Sayısı (adet)	Sözleşme İmzalanan Projeler (adet)
2016	8.440.000 TL	6.122.294 TL	1.480	731

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Sy 40-48.

Yatırımlar, bölgesel politika uygulamaları ile ekonomik büyüme ve kalkınmada temel bir araç olarak kullanılarak, ulusal ekonomik politikalar doğrultusunda daha az gelişmiş bölgelerin ekonomik gelişimi ve böylece ulusal çıkarların maksimize edilmesini sağlamak üzere bölgesel ihtiyaçları dikkate alarak yatırımları dağıtmayı hedefler. Bu nedenle, merkezi hükümet tarafından bölgeler arası yatırımlarda etkili bir tahsisat yapılması büyük önem taşımaktadır (Geraki, Serafiem and Krikeli, 2010: 1-2).

Bölgesel Kalkınma Ajansları, doğrudan kamu yatırımı sağlamamasına karşın; kalkınma planlarıyla aynı doğrultuda hazırlanmış bölge planlarıyla uyumlu çalışmalara verdiği yatırım

destekleriyle, dolaylı yatırım desteği sağlayan, hukuki açıdan daha önce açıklandığı üzere kamu tüzel kişiliği ağır basan yerel örgütlerdir. Kalkınma Bakanlığınca hazırlanan “2016 Yıllık Yatırım Programı”nda yer alan kamu yatırım tutarlarına göre, 2016 yılı içerisinde toplam 94.784.666 bin TL kamu yatırımlarına ayrılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Düzey 2 bölgelerinde 26 adet Kalkınma Ajansının yatırım desteklemelerine dair “Proje ve Faaliyet DestekGiderleri” toplamı ise; 407.521.142 TL olarak gerçekleşmiştir. Buna göre toplam kamu yatırımları içerisinde, kalkınma ajanslarının yatırım destekleri oranı % 0.43 lük bir paya sahiptir. Bu oran toplam kamu yatırımları içerisinde düşük bir oran gibi gözüксе de; bölgelerarası farkları azaltma ve bölgesel gelişim açısından oldukça önemlidir.

4.2. Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımına Etkisi

Bu çalışmanın temel amacı olan Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının yerel ekonomilerde gelir dağılımı adaletine etkisini test etmek amacı doğrultusunda Düzey 2 bölgelerinde çalışan BKA larca yapılan yatırım desteklerinin, gelir dağılımında adaleti gösteren Gini Katsayısına “bölgesel düzeyli” etkisi analiz edilecektir. 2010 ile 2016 yıllarına dair panel verilerin oluşturulduğu çalışmada zaman kısıtı 2010 ile 2016 yılları verileri ile sınırlandırılmış olup veri kaynakları olarak ise TC Kalkınma Bakanlığı ile TÜİK’den yararlanılmıştır.

Gelir dağılımı adaleti, ülkelerin temel büyüme ve kalkınma düzeyi göstergeleri içerisinde yer almakta olup, sosyo ekonomik ve sosyo kültürel gelişmişlik değerlendirmesi açısından da oldukça önemlidir. Çalışmanın hareket noktasını oluşturan asıl problemin test edildiği bu bölümde, Kalkınma Bakanlığı ile TÜİK veri tabanlarından alınan (2010-2016 yıllarında İBBS Düzey 1 bölgeleri arasında) Gini katsayıları ile BKA ların bölgeler düzeyindeki proje faaliyet destek tutarlarıyla oluşturulan (Düzey 1 kümülatif toplamı) “dengeli panel veri analizi” ile tahmin edilen ilişki incelenmektedir. Burada amaç, Düzey 2 bölge sınıflandırmasına giren BKA ların, ilgili bölgedeki yatırım destekleri ile bölgedeki gelir dağılımına etkisini çeşitli testlerle inceleyerek, Ajans faaliyetlerinin yarattığı bölgesel etkiyi açıklayabilmektir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları yatırım desteklerinin Düzey 1 bazlı kümülatif toplamlarının, bölgesel gelir dağılımı adaletine olası etkilerini araştırmak amacıyla, aşağıdaki denklem ile yapılan araştırmada, yalnızca bir bağımsız değişken ve bir de bağımlı değişken bulunduran basit doğrusal regresyon modeli oluşturulmuştur.

$$\ln GINI = \beta_0 - \beta_1 \ln YDT + \epsilon_t$$

Oluşturulan modelde bağımsız değişken olan YDT, BKA larca yapılan Yatırım Destek Tutarlarını ve GINI ifadesi ise bağımlı değişken olarak tanımlanmış ve gelir adaletinin göstergesi olarak analize dahil edilmiştir. β_0 ve β_1 oluşturulan modelde test edilerek belirlenecek olan modelin bilinmeyen parametreleri olup; β_0 katsayısı sabit terimi ifade

ederken, β_1 katsayısı YDT nin, gelir adaletine etkisini gösteren parametredir. ϵt ise hata terimini temsil etmektedir.

Panel veri analizi kullanılarak oluşturulan model dahilinde, Düzey 2 bölgeleri yatırım desteklerinin (kümülatif toplamı ile Düzey 1 bölgelerinde), Gini katsayı değişimlerine olan etkisinin incelendiği bu çalışma; BKA faaliyetlerinin bölgelerarası gelir adaleti üzerine bir etkisinin olduğu varsayımının test edilmesine ilişkin amprik bulgular sonucundaUlusal kalkınma planlarının bir ayağı olarak örgütlenen BKA faaliyetlerinin bölgesel düzeyde verdikleri «Yatırım Destek Tutarları (YDT)» ve bu desteklerin gelirdağılımı adaletine etkisini gösteren bölgesel «GİNİ Katsayı» değişimleri ile arasındaki ilişkinin tespit edilmiştir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri Tahmin Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan LM test of independence	4.0254	0.0008
Pesaran's test of cross sectional independence	0.745	0.0066
Friedman's test of cross sectional independence	27.395	0.0000
Frees' test of cross sectional independence	0.2146	-
Critical values from Frees' Q distribution		
%1 : 0.2338	%5: 0.1611	%10 : 0.1231

Not: %1, %5, %10; Q dağılımı kritik değerler olup, istatistiki anlamlılığı ifade eder.

Tablo 6. Sabit Etkili Regresyon Modelinde Modifiye Edilmiş Wald Testi Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık (Prob) Değeri
chi2 (4)	294.56	0.0000
H0: $\sigma(i)^2 = \sigma^2$ for all i Prob>chi2 = 0.0000		

Tablo 7. Wooldridge Test (Otokorelasyon) Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık (Prob) Değeri
Otokorelasyon sonucu	F(1, 3) = 0.226	0.6669
Prob > F = 0.6669 H ₀ : Seriler Arasında Otokorelasyon Yoktur		

Tablo 8. FGLS Regresyon Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken (Gini)	Katsayı	P> z
YDT	-.0218383	0.047
Cons (Sabit)	5.744677	0.001
Wald chi2(3)	11.03	
Prob>chi2	0.0115	

Bu çalışmanın uygulama kısmında ilk olarak; analize dahil edilen değişkenler arasında, yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Bu bağımlılığın var olup olmadığı literatürde en çok kullanılan 4 test ile araştırılmıştır. Yapılan Breusch-Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Friedman (1937) testlerinin sonuçları, olasılık değeri olan 0.05 den daha küçük çıkmış,

oluşturulan modelin birimler arası yatay kesit bağımlılığı (CSD) doğrulanarak, yapılan 4 yatay kesit bağımlılığı sonuçlarında, bir bağımlılık ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Değişen varyans sorununun tespiti amacıyla kullanılan Wald testi sonucunda ise çalışmaya dair yapılan analiz sonucunda, değişen varyans sorununun olduğu belirlenmiştir. Bu testlerden sonra zaman serisi özelliklerinin tespit edilebilmesi için yapılan Wouldridge Otokorelasyon testi sonuçları; Ajans yatırım destek tutarları ile Gini Katsayı ilişkisinde tahmin edilen modeldeki hata terimlerinin, otokorelasyon sorunu taşımadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öncül testlerde elde edilen bulgular sonucunda yatay kesit bağımlılığı (CSD) ve değişen varyans sorununa dirençli FGLS yöntemiyle, yatırım destek tutarlarının GİNİ katsayısı ve dolayısıyla gelir dağılımına etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tahmin sonuçları, Ajansların bölgesel düzeyli yaptığı yatırım destek tutarları %1 birimlik bir artış gösterdiğinde; Gini katsayı değerini % 0.021 azalttığını göstermiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, Kalkınma Ajanslarınca verilen proje faaliyet destekleri kapsamında yapılan YDT değişimlerinin, faaliyet gösterilen ilgili bölgelerde Gini katsayı değerlerini de etkilediğinden bahsedebiliriz. Yani ajanslar proje faaliyet destek tutarları aracılığıyla yatırım destek tutarlarını arttırdıkça, ilgili bölgede gelir adaletine pozitif katkı sağlayarak katsayının değerinin 0'a yaklaşmasına katkı sağlarken; destek tutarları azaldığıdaysa gelir dağılımı adaletini gösteren gini katsayısının değerini arttırarak, 1'e yaklaşması üzerinde düşük de olsa etkili olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Dünyada sanayileşme süreci sonrasında hızla artan bölgesel farklara yönelik çözümler üretmesi amacıyla oluşturulan Bölgesel Kalkınma Ajansları, yerelde yapacağı hizmetler nihayetinde bölgesel kalkınma çalışmalarıyla bölgelerarası farkları gidermeye yardımcı olan ve ulusal planlara erişimde destekleyici önemli bir araçtır. İlk bölümde kavramsal çerçeveyi oluşturan bölgelerarası farklar, bölgesellik, bölgesel kalkınma anlayışı, dünyada ve ülkemizdeki ilk bölgesel çalışmalar ile gelişimi özetlenen bu yerel örgütlerin faaliyetlerinde etkinliğin sağlanarak işleyişinde kolaylık sağlaması açısından bazı özel yetkilere sahipliklerinden bahsedilmiştir. Ülkemizde kuruluş yıllarından 1960'lı yıllarda benimsenen Planlı döneme kadarki süreçte, ülkenin bölge sınıflandırmasına tabi tutulmasının ulusal sınırları tehdit edici bir unsur olarak görülmesi nedeniyle tam anlamıyla bölgesel bir kalkınma ve planlama çalışmalarının varlığından bahsedilemez. Ancak o yıllarda dünyada sayıları hızla artan BKA'lara benzer bir amaçla ulusal planların yerelde uygulamasına yardımcı olacak bazı bölgesel yapılar oluşturulmuştur. Daha çok altyapı ve üretebilme kapasitesi açısından avantajlı olan bölgelerde oluşturulan bu yapılar, merkezi yönetime bağlı olarak, bölge kalkınmasından ziyade ulusal kalkınmayı sağlama amacıyla oluşturulmuşlardır.

1960 lı yıllardan 2006 ya dek uzanan dönem aralığında, çok sayıda bölgesel kalkınma projesi ve merkezden örgütlenmiş BKA benzeri yapılar oluşturulmuştur. DPT tarafından hazırlanan hemen her kalkınma planında, bölgesel gelişme ve bölgelerarası farkların azaltılması odağında

hazırlanan bu yapılar üzerinde önemle durulmuştur. Ulusal kalkınma planlarında belirtilen öncelikli sektörler ile mekânsal boyutların bütünleştirilmesine dair çalışmalar teşvik edilerek, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Buna rağmen ilgili yıllarda DPT verilerinden yola çıkılarak bu yerel yapıların ekonomi üzerindeki etkisi incelendiğinde, bölgesel farkları azaltma ve bölgesel kalkınma anlamında hedeflenen sonuçlara ulaşamadığı görülmektedir. Bu nedenle -dünyadaki hızlı küreselleşme ve AB ye uyum sürecinde bulunan ülkemizde- 2006 yılı sonrasında ulusal planlara ulaşma ve kalkınmanın sağlanması bağlamında daha etkin programlar yürüterek belirlenen amaçlara ulaşma seviyesini arttıracak bölgesel düzeyli 26 adet Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Ajansı kurulmuştur.

Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının bölgesel bazlı gerçekleştirdiği yatırım desteklemelerinin, bölgesel düzeyli gelir dağılımı adaletine etkisini test etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada, yapılan testlerden yola çıkılarak, Panel veride FGLS yöntemi kullanılarak temel tahminimiz analiz edilmiştir. Bu analiz sonucundaysa YDT’daki %1 birimlik bir artış olması halinde, ilgili bölgede gelir adaleti değerini pozitif etkileyerek %0.021 azaltmakta, yani Gini katsayısının 0 değerine yaklaşmasını sağlayarak iyileştirmektedir.

KAYNAKÇA

- Apalı A, Yıldız R (2015) Bölgesel kalkınma ajansları: Fransa ve İngiltere örnekleri. *Dergi Karadeniz* 23: 1-23.
- Ascani A, Crezcenzi R, Iammarino S (2012) Regional economic development: a review. *London School of Economics and Political Science WP1/03*: 1-27.
- Bartik TJ (1991) *Who Benefits From State and Local: Economic Development Policies?* (W. E. Upjohn Institute for Employment Research Kalamazoo, Michigan).
- Breusch TS, Pagan AR (1980) The lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies* 47(1): 239-253.
- Budak T, Eroğlu O (2013) Bölgesel kalkınma ajanslarının denetiminde Sayıştay’ın rolünün değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18(2): 65-84.
- Çalı HH (2011) Türkiye’de kalkınma ajanslarında denetim sorunsalı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15(2): 419-442.
- Davies S, Hallet M (2002) Interactions between national and regional development. *Hamburg Institute of International Economics* 207: 1-26.
- Dinler Z (2014) *Bölgesel İktisat* (Ekin Yayınevi, Bursa).

- Efe M, Akgül B (2011) *Türkiye’de Bölgelemenim Temel Veri Alanları Ve Bölgesel Kalkınma Model Çalışmaları* (Ekin Basım Yayın, Bursa).
- Eraydın A (2003) Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu I*. Denizli, 10-12 Eylül.
- Erkan H (1998) *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara).
- Geraki M, Serafiem P, Krikeli O (2011). Public Investment Regional Allocation:Evaluation of applicability of two methodologies. www.researchgate.net/publication/241768970 (2 January 2018).
- Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun (2006), T.C. Resmi Gazete, 29101, 25.1.2006.
- Kalkınma Bakanlığı (1963). *I. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. <http://www.kalkinma.gov.tr> (07 Ağustos 2017).
- Mutlu S (2008) Türkiye’de bölge planlama deneyimleri: eleştirel bir yaklaşım. 3. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*. Mersin, 27-28 Kasım.
- Özen P (2005). *Bölge Kalkınma Ajansları*. <http://www.tepav.org.tr> (4 Ocak 2017).
- Özmen F (2008) AB sürecinde Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının karşılaşılabilecekleri temel sorun alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13(3): 327-340.
- Öztürk S, Tanrıverdi H, Tanrıverdi S (2016) Ahiler kalkınma ajansı 2012 yılı sektörel rekabet edebilirlik mali destek programı etki analizi araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi* 21(1): 125-150.
- Pesaran MH, Ullah A, Yamagata T (2008) A bias-adjusted lm test of error crosssection independence. *The Econometrics Journal* 11(1): 105-127.
- Pınar A (2013). *2010 Yılı Ekonomik Gelişme Mali Destek Programı Etki Analizi Rapor*. <https://www.karacadag.gov.tr> (04 Ocak 2018).
- Reeves T (2006) Regional development in the EU and Turkey. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*. Ankara, 7-8 Eylül
- Sert O (2012) Bölge, Türkiye’de bölge kavramı ve kalkınma ajanslarının yapısı. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2(4): 119-146.
- Tamer A (2010) Kalkınma ajanslarının Türk hukuk sistemindeki yeri. Uzmanlık Tezi, DPT-Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Türkoğlu M (2015) Kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma açısından önemi: BAKA örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 7(3): 183-198.

TVA (2017). *About TVA*. <https://www.tva.gov/About-TVA> (03 Ocak 2017).

Invest In Turkey (2018). *Türkiye 'de Yatırım*. <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/Pages/Home> (13 Ocak 2018).

Williamson JG (1965) Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. *The University of Chicago Press* 13(4): 1-84.

Young-Hyman T (2008) The potential for effective regional development Agencies in Turkey: a comparative analysis. *Regional and Federal Studies* 18(4): 375–402.

OKULÖNCESİ DÖNEMDE TEKNOLOJİ KULLANIMIYLA İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME

BAHTİŞEN KÜBRA ÖZEN

Dr. Öğretim Üyesi Cevdet ŞANLI

ÖZET

Bu çalışma okulöncesi öğretmenlerinin eğitimde teknoloji kullanımıyla ilgili görüşlerini incelemeye yönelik nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada olgubilim (phenomenology) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 10 okulöncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak açık uçlu sorulardan oluşan ‘Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu’ kullanılmıştır. Görüşme formunda okulöncesi öğretmenlerinin teknoloji kullanımıyla ilgili görüşleri, sınıf ortamında teknolojik araç gereçleri bulundurma, öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçlardan faydalanma ,eğitimde öğrencilerin kullanımına izin verme ve sınıf içerisinde hangi etkinliklerde teknolojiyi kullandıkları ve teknoloji kullanımıyla ilgili görüş ve önerilerine yer verilmiştir. Araştırmada “içerik analizi” yapılmıştır. Araştırmada görülmüştür ki okulöncesi öğretmenlerinin büyük çoğunluğu teknoloji kullanımını desteklemektedir. Okulöncesi öğretmenlerinin yarısının sınıf ortamında akıllı tahta, tablet, bilgisayar bulundurdıkları görülmektedir. Çalışmada okulöncesi öğretmenlerinin büyük çoğunluğu eğitimde öğrencilerin teknolojik araç-gereçleri kulanmalarına izin vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada okulöncesi öğretmenlerinin çoğunluğu sınıf içerisinde Fen ve Doğa, Türkçe Dil ve Matematik etkinliklerinde teknolojiyi kullandıklarını belirtmişlerdir. Çalışma sonucunda okulöncesi öğretmenleri teknolojiyi uzun saatler kullanmayarak denetim sağlanması ve sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak gerektiğini belirtmişleridir.

Anahtar Kelimeler. Teknoloji, okul öncesi eğitim, okulöncesi eğitimde teknoloji kullanımı

A QUALITATIVE ANALYSIS ON TEACHERS 'VIEWS ON THE USE OF TECHNOLOGY IN PRESCHOOL PERIOD

SUMMARY

This study is a qualitative study to examine the opinions of preschool teachers about the use of technology in education. In this study, phenomenology pattern was used. The study group of the research consists of 10 preschool teachers. In this study, "Semi-Structured Interview

Form" consisting of open-ended questions was used as data collection method. In the interview form, the opinions and suggestions of preschool teachers about the use of technology, possession of technological tools in the classroom environment, making use of technological tools in the learning-teaching process, allowing the use of students in education, and in which activities they use technology in the classroom, and their opinions and suggestions on the use of technology. In the research, it was seen that the majority of preschool teachers support the use of technology. It is seen that half of the preschool teachers have smart boards, tablets and computers in the classroom environment. It is concluded that the majority of preschool teachers do not allow students to use technological tools in education. In addition, the majority of preschool teachers stated that they use technology in Science and Nature, Turkish Language and Math activities in the classroom. As a result of the study, preschool teachers stated that it is necessary to provide control by not using the technology for long hours and to keep up with the constantly developing technology.

Keywords. Technology, preschool education, the use of technology in preschool education

1.OKULÖNCESİ EĞİTİMİN TANIMI

Birey yaşamı boyunca birçok şeyi tecrübe edinir. Bu tecrübelerin bir kısmı kasıtlı bir kısmı da kasıtsızdır. İşte bu noktada eğitim; bireyin kasıtlı davranışlarını içine alan yaşantılar yoluyla edinilen arzu edilen değişimlerini içeren süreçtir. Örgün Eğitim süreci belli aşamalara ayrılmıştır. Bu aşamalar; okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve üniversitedir. Okulöncesi eğitim çocuğun doğumundan başlayarak ilköğretim dönemine kadar olan süreci içerisine alan çocukların tüm gelişim alanlarına katkı sağlamaya yönelik bir süreçtir. (Ertürk,1979;akt.Kacar ve Doğan,2007,sf.2)

Okulöncesi eğitimin tanımını yaptıktan sonra önemine de değinmemiz gerekmektedir.

2.OKULÖNCESİ EĞİTİMİN ÖNEMİ

Okulöncesi dönemde olan çocuklara birtakım davranışları kazandırabilmek için onların her gelişim aşamasında gösterebileceği becerilerin bilinmesi önemlidir. (Alisinanoğlu ve Kesicioğlu, 2010;akt.Karaca,Gündüz ve Aral,2011,sf.66). Aksi takdirde çocuğun gelişimi birtakım raslantılara bırakılıp sekteye uğrayabilmektedir. Bu nedenle çocuklara kazandırılacak becerilerin çevresel uyaranlara en açık oldukları dönemde verilmesi gerekmektedir. (Aral ve ark., 2002;akt Karaca,Gündüz ve Aral,2011,sf.66).

Son olarak okulöncesi eğitimle alakalı olarak amacına da değinmemiz gerekmektedir.

3.OKULÖNCESİ EĞİTİMİN AMACI

Bu noktada okulöncesi dönemin amacı çocukta istendik olarak kazandırılacak becerilerin kendi davranışlarıyla bütünleştirerek günlük yaşantısında gösterebilmesini sağlamaktır. (Craig & Marguaerite, 1995;aktÖzçiçek,2014,sf.9)

Okulöncesi eğitimin amacını belirttikten sonra teknolojinin tanımına da değinmemiz gerekmektedir.

4.TEKNOLOJİNİN TANIMI

Teknoloji bir yöntem olarak teorik bilgileri uygulamaya koymaya yarayan bir araçtır. Bu açıdan bakıldığında öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik gelişmelerden yararlanmak kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu noktada teknolojinin süreç içerisinde kullanılması değil nasıl kullanılacağı üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Çocukların eğitiminde okulöncesi dönem temel teşkil etmektedir. Bu dönemden itibaren çocuklar teknolojiyle tanıştırılmalı ve çocukların yaş ve gelişim özelliklerine ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik seçimler yapılmasına dikkat edilmelidir. (Sayan,2016, sf.67)

Teknolojinin tanımını yaptıktan sonra önemine de değinmemiz gerekmektedir.

5.TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ

Teknoloji gün geçtikçe gelişmekte ve hayatımızda yeni bir sayfa açmaktadır. Teknolojik araçların bu şekilde yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye anında ulaşabilme fırsatı elde edilmiştir. Bu sayede zaman ve emek yönünden tasarruf sağlanmıştır.Bu noktada teknolojinin önemi açık bir şekilde anlaşılmakta ve insan hayatını kolaylaştırıcı bir işlev yerine getirmektedir.(nedenlerionemisonuclari.com,2017)

Teknolojinin önemini yaptıktan sonra amacına da değinmemiz gerekmektedir.

6.TEKNOLOJİNİN AMACI

Bu noktada teknoloji kullanımının amacı öğrencilerin bilgiyi daha kolay ve hızlı bir şekilde öğrenmesini sağlamaktır. Aynı zamanda teknolojik araçlar aracılığıyla öğrencilerin tüm gelişim alanlarına destek olunması sağlanır.(Sert, Kurtoğlu,Akıncı,Seferoğlu,2012,sf.351)

Teknolojinin amacını da açıkladıktan sonra teknoloji kullanım alışkanlıklarına da değinmemiz gerekmektedir.

7. TEKNOLOJİ KULLANIM ALIŞKANLIKLARI

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK),(2017) yılına ait Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasında, internet ve bilgisayar kullanımından, internet kullanım amaçlarına kadar çeşitli bilgiler yer almaktadır.

Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması(2017),sonucuna göre İnternet kullanım oranları. 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla yüzde 56,6 ve yüzde 66,8'dir.

Cinsiyet dağılımına bakıldığında bilgisayar ve internet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde yüzde 65,7 ve yüzde 75,1 iken, kadınlarda yüzde 47,7 ve yüzde 58,7 olmuştur.

Ayrıca yaklaşık 10 hanenin 8'i internet erişim imkanına sahiptir. Araştırmada elde edilen bir başka sonuçsa internet kullanım amaçları arasında sosyal medyanın ilk sırada yer almasıdır. Ayrıca internet kullanan bireylerin kamu kurum/kuruluşları ile iletişime geçmek veya hizmetlerden yararlanmak için interneti kullanma oranı %42,4'tür. İnternet kullanan bireylerin internet üzerinden kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranı %24,9 olduğu belirlenmiştir.(tuik.gov.tr, 2017)

Teknoloji kullanım alışkanlıklarını açıkladıktan sonra teknolojinin kullanım etkilerine de değinmemiz gerekmektedir.

8. TEKNOLOJİ KULLANIMININ ETKİSİ

Eğitimin okul ortamında ve ülke sınırları dışına ulaşabilmesinde iletişim önem arz etmektedir. Tablet veya bilgisayar gibi araçlar vasıtasıyla internet erişimi sağlanarak merkezdeki yerlerde yapılan eğitim uygulamalarının kırsal bölgelere de ulaşabilmesi sağlanmaktadır. Bu noktada teknolojinin doğru ve etkili kullanılması çocukların düşünme becerileri kazanmasında büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle öğrenme-öğretme sürecinde kullanılacak teknolojik araçların içeriğinin geliştirilmesi gerekmektedir. Günümüzde akıllı tahtalar, tabletler,e-kitaplar vb . teknolojik araçlar eğitimin daha etkili olmasında son derece önemlidir. Eğitim-öğretim sürecinde bu araçların kullanılması çocukların dikkatlerini toplayabilmeleri ve öğrenme düzeylerinin artmasında, derslerin etkili ve verimli geçmesinde ve çocukların teknolojiye yönelik fikirlerinin değişmesinde etkilidir. Ayrıca bu araçlar sayesinde sınıf ortamında yeni öğretim yöntemleri uygulanabilmekte,öğrenilen bilgilerin yeniden kullanılabilmesi için saklanması,öğrenci davranışlarının değişmesi ve ders öğretim materyallerinin geliştirilmesi gibi yararları bulunmaktadır.(<http://blog.netas.com.tr>,2014)

Genel olarak teknoloji kullanımının etkilerini belirttikten sonra okul ortamında öğrenme-öğretme sürecinin uygulanmasında öğretmenlere etkilerine de değinmemiz gerekmektedir.

8.1 Teknoloji Kullanımının Öğretmenlere Etkisi

Öğretmenlerin eğitim sürecinde hedeflediği davranışlara ulaşabilmesinde sistemli ve programlı olunması son derece önemlidir. Bu süreçte verilen eğitimin kaliteliliği ve uygulanan öğretim yöntem ve tekniklerinin başarı sağlayıp sağlamaması noktasında eğitimcilere önemli görevler düşmektedir.(Mahiroğlu,2009;akt.Usta,Korkmaz,2010sf.1337)

Bu noktada öğretmenlik mesleği çok fazla boyutu içerisinde barındıran, çocuk gelişimi alanında uzmanlık gerektiren, akademik ve mesleki açıdan bilgili olmayı ve profesyonelliği gerekli kılan bir alandır. Öğretmen adaylarının mesleğe yönelik olumlu tutum kazanabilmelerinde birçok nokta etkili olmaktadır. Bu noktalardan ilki bilgisayar kullanma ve beceri düzeyi olabileceği gibi bir diğeri de sınıf ortamında öğretim teknolojilerini kullanma düzeyidir. (Erden,1998;akt.Usta,Korkmaz,2010sf.1337)

Teknoloji kullanımının öğretmenlere etkisini açıkladıktan sonra öğrencilere de etkisine değinmemiz gerekmektedir.

8.2 Teknoloji Kullanımının Öğrencilere Etkisi

Eğitim ortamında teknolojik araçlara yer verilmesi olumlu ve olumsuz etkileri beraberinde getirecektir. Zamandan ve mekandan tasarruf edilmesi,hızlı erişim sağlaması,koruma ve saklama kapasitesi teknolojiyi önemli kılmaktadır.Özellikle hız ve erişim teknolojinin okullarda kullanılmasında en büyük etkendir.Öğrencilerin merak ettikleri bir konuya kolaylıkla ve hızlı bir şekilde erişim sağlayabilmelerinde,farklı öğretim materyallerini tanımalarında, hayal güçlerinin ve yaratıcılıklarının geliştirilmesinde teknolojik imkanların büyük katkısı bulunmaktadır.Ancak bu olumlu özelliklerin yanında teknolojik araçlarla fazla zaman geçirilmesi sonrasında bağımlılık, sağlık problemleri,uzun süre radyasyona maruz kalma, zamanın yönetiminde problemler ve sanal ve gerçek dünya arasına hapsolmuş olan çocuklarda birtakım psikolojik rahatsızlıkları beraberinde getirmektedir.Bu nedenle teknolojinin doğru ve etkili bir şekilde belli kurallar çerçevesinde kullanımına yönelik adımlar atılması gerekmektedir.(<http://www.derszamani.net>,2016)

Teknoloji kullanımının ailelere de etkilerine değinmemiz gerekmektedir.

8.3 Teknoloji Kullanımının Ailelere Etkisi

Teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte hayatın her alanında olduğu gibi çocuk-ebeveyn ilişkilerinin de boyutu değişmiştir. Teknolojinin doğru ve etkili bir şekilde kullanılması aile içi ilişkilerin sağlıklı olması açısından önemlidir. Teknolojik araçlar yararlarının yanında birtakım tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Teknoloji kullanımı noktasında anne-babalara önemli görevler düşmektedir. Ebeveynlerin öncelikli görevi teknolojik araçların kullanımını yasaklamak değil, doğru ve etkili bir şekilde uygun kullanımını sağlamaktır. Ayrıca teknoloji kullanımı noktasında aileler çocuklarına kısıtlama getirmeden önce onlara kendi davranışlarıyla olumlu birer örnek olmalı ve sınırlama getirmelerinin nedenlerini anlatmalıdır. (dogruhaber.com.tr,2014)

2.YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Araştırma okulöncesi öğretmenlerinin teknoloji kullanımıyla ilgili görüşlerini incelemeye yönelik nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada olgubilim (phenomenology) deseni kullanılmıştır. Cropley'ye (2002) göre olgubilim (phenomenology) çalışmaları fark ettiğimiz ancak derinlemesine ve detaylı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır.(akt. Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel,2016,s.21)

2.2 Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 10 okulöncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak çalışma grubu oluşturmak için il milli eğitime bağlı iki okul belirlenmiştir. Araştırmada nitel araştırma geleneğine uygun olarak seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örneklemeğe uygun olarak okulöncesi öğretmenlerinden çalışma grubu seçilmiştir. Basit seçkisiz örneklemedeki amaç, evrendeki tüm birimlerin örnekleme seçilmek için eşit ve bağımsız bir şansa sahip olmasıdır. (Büyüköztürk, Çakmak,Akgün,Karadeniz & Demirel,2016,s.85) Çalışma grubundaki okulöncesi öğretmenlerine ilişkin veriler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1.Çalışma Grubuna Alınan Okulöncesi Öğretmenlerine İlişkin Bilgiler		
Değişkenler n=10		f
Yaş	20-25	5
	26-30	3
	31-35	2
Cinsiyet	Kadın	10
	Erkek	0
Meslekteki Kıdem	0-3	3
	4-6	3
	7-10	4
Öğretim Seviyesi	Ön Lisans	5
	Lisans	5
Sınıftaki Çocuk Sayısı	9-12	5
	13-16	2
	17-20	1
	21-25	2
Öğretmenlik Yapılan Grubun Yaş Ortalaması	4-5	5
	5-6	5

Tablo 1’ de görüldüğü gibi araştırmanın çalışma grubunu 10 okulöncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin 5’i 20-25 yaş aralığında, 3’ü 26-30 ve geri kalan 2’si 31-35 yaş aralığında bulunmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan 10 okulöncesi öğretmenin tamamı kadındır. Öğretmenlerin meslekteki kıdemlerine bakıldığında 0-3 yıl arasında 3 öğretmen, 4-6 yıl arasında olan 3 ve 7-10 yıl arasında 4 öğretmen bulunmaktadır. Öğretmenlerin 5’i ön lisans 5’i ise lisans mezunudur. Eğitim verdikleri sınıflarında 9-12 arası çocuk bulunan 5 öğretmen,13-16 arasında çocuk bulunan 2 öğretmen,17-20 arasında çocuk bulunan 1 öğretmen ve 21-25 aralığında çocuk bulunan 2 öğretmendir. Öğretmenlerin yarısı 4-5 yaş grubuyla diğer yarısı 5-6 yaş grubuyla çalışmaktadır.

2.3 Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak açık uçlu sorulardan oluşan ‘Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu’ kullanılmıştır. Formun hazırlanmasında öncelikle ilgili alan yazın taraması yapılmış ve elde edilen bilgiler doğrultusunda tecrübe etmeye yönelik görüşme

soruları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sorular birleştirilerek yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmada okulöncesi öğretmenlerine yöneltilen sorular şunlardır?

- 1)Teknoloji kullanımıyla ilgili görüşünüz nedir?
- 2) Sınıf ortamında teknolojik araç-gereçler (akıllı tahta, tablet, bilgisayar) vb. var mı?
- 3) Öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçları kullanıyor musunuz?
- 4)Eğitimde öğrencilerin kullanımına izin veriyor musunuz?
- 5)Sınıf içerisinde hangi etkinliklerde teknolojiyi kullanıyorsunuz?
- 6) Bu konudaki görüş ve önerileriniz nelerdir?

Bu maddelerin amaç, anlam ve kapsam bakımından değerlendirmesini yapmak amacıyla bir öğretim üyesiyle görüşülmüştür. Bu aşamalardan sonra elde edilen bilgilerden yola çıkılarak forma son şekli verilmiş ve oluşturulan görüşme soruları araştırma kapsamındaki çalışma grubuna yöneltilmiştir.

2.4 Veri Toplama Yöntemi

Araştırmaya ilişkin veriler belirlenen okulöncesi öğretmenlerinden 16-20 Aralık 2019 tarihleri arasında görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşme öncesinde araştırmaya ilişkin bilgiler verilmiştir. Görüşmeler sırasında eksiksiz bilgi sağlamak için özen gösterilmiştir. Araştırmada katılımcıların kendilerini huzur ve güven içerisinde hissedebilecekleri ve görüşlerini içtenlikle açıklayabilecekleri bir görüşme ortamı sağlamak için özen gösterilmiş ve uygun bir etkileşim ortamı sağlanmıştır. Görüşme sırasında katılımcıların soruları yanıtlarken araştırmacıdan etkilenmemesi için objektif bir tutum içerisinde olunmuştur.

Katılımcılar sorulara cevap verirken etkin bir şekilde dinlenilmiş ve notlar alınarak veriler toplanılmıştır.

2.5 Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda hazırlanan bu araştırmada “içerik analizi” yapılmıştır. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir. 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek,2008,akt.Yıldırım,2011, s.77).

Analiz sürecinde görüşme formlarına yönelik çözümlemeler yapılmıştır. Okulöncesi öğretmenlerinin görüşlerinin analizinde verilen ifadelerin benzerliğine göre gruplama yapılmıştır. Analiz kısmında görüşüne başvurulmuş okulöncesi öğretmenlerine birer kod numarası verilerek (Ö1, Ö2..) açıklamalar yapılmıştır. Görüşme tekniği ile elde edilen veriler sayısallaştırılarak frekans olarak ifade edilmiştir. Çalışma grubundaki okulöncesi öğretmenlerinin ifadelerindeki benzer öğeler gruplandırılarak gruba uygun olarak temalandırılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde okulöncesi öğretmenlerinin okulöncesi dönemde teknoloji kullanımına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmadan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Teknoloji Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Araştırmada; öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla birinci soru olarak, “Teknoloji kullanımıyla ilgili görüşünüz nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi öğretmenler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Tablo 1: Teknoloji Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Teknoloji Kullanımıyla ilgili görüşünüz nedir?		Frekans	
	Fazlası Zarar	3	Ö1, Ö2, Ö3
	Tamamen kullanıldığını destekliyorum	4	Ö4, Ö6, Ö7, Ö9
	Küçük yaşta desteklenmeli	1	Ö8
	Eğitimi zenginleştirmek	1	Ö10

	Çocuk gelişimi açısından sakıncalı	1	Ö5

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere katılımcı öğretmenlere “Teknoloji kullanımıyla ilgili görüşünüz nedir?” diye sorulduğunda verilen cevaplar 5 anahtar kelimedeki ortaya çıkmıştır. Fazlası Zarar diyen 3 kişi (Ö1,Ö2,Ö3),Tamamen kullanılmasını destekleyenler 4 kişi (Ö4,Ö6,Ö7,Ö9),Küçük yaşta desteklenmeli diyen 1 kişi (Ö8),Eğitimi zenginleştirmek diyen 1 kişi (Ö10),Çocuk gelişimi açısından sakıncalı diyen 1 kişidir.(Ö5)

Öğretmenlerden elde edilen cevaplar analiz edildiğinde teknoloji kullanımıyla ilgili görüşlere yönelik en çok tekrar eden ifade (n=4) “Tamamen kullanılmasını destekliyorum” dur. Öğretmenlerin görüşlerini belirten ifadeler:

“Günümüzde teknoloji kullanımı olmazsa olmazlardan.” (Ö4).

“Tamamen destekliyorum”(Ö6).

“Teknolojinin hayatımızdaki önemi gün geçtikçe artıyor. Bu noktada teknoloji kullanımı destekliyorum.”(Ö7).

“Bu yaş çocukların teknolojiyle tanışık olmasını onaylıyorum.”(Ö9).

Çalışmaya katılan okulöncesi öğretmenleri tarafından teknoloji kullanımıyla ilgili görüşlere yönelik bir diğer en çok tekrar eden ifade (n=3) ise “Fazlası Zarar”dır. Öğretmenlerin ifadeleri:

“Günümüzde teknolojik aletleri kullanmamak kaçınılmaz, fakat çocukların sınırlı kullanmaları gerektiği görüşündeyim.”(Ö1).

“Teknoloji günümüzde hayatımızın bir parçası halinde, doğal olarak teknolojiden her alanda yararlanmak gerekmektedir. Eğitim alanında da faydalı olduğunu düşünüyorum. Önemli olan gerekli zamanda yeterli süreyle fazla olmamak kaydıyla kullanmaktır.”(Ö2).

“Faydalı kullanıldığı takdirde yararlıdır. Fazlası zararlıdır.”(Ö3).

Çalışmaya katılan öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşleri alındığında geriye kalan üç öğretmende farklı düşünmektedir. Öğretmenlerden biri küçük yaşta teknoloji kullanımının desteklenmesi gerektiğini, diğeri eğitimi zenginleştirmek için teknolojinin önemli olduğu bir öğretmenin ise teknoloji kullanımını çocuk gelişimi açısından sakıncalı bulduğuna yönelik bir anlam çıkardığı görülmektedir. Bu öğretmenlerin görüşleri:

“Çağımız teknoloji çağı olduğu için küçük yaş gruplarında da teknoloji kullanımı desteklenmeli.”(Ö8).

“Eğitimi zenginleştirmek için gerekli olduğunu düşünüyorum.”(Ö10).

“Bu yaş çocukların teknolojik aletlere aşırı düşkün olması gelişimleri açısından sakıncalıdır.”(Ö5).

3.2.Sınıf Ortamındaki Teknolojik Araç-gereçlerin Belirlenmesine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlere araştırmada ikinci soru olarak “Sınıf ortamında teknolojik araç-gereçler(akıllı tahta, tablet, bilgisayar) vb. var mı?”sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Sınıf Ortamındaki Teknolojik Araç-gereçlerin Belirlenmesine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Sınıf ortamında teknolojik araç-gereçler (akıllı tahta, tablet, bilgisayar)vb. var mı?		Frekans	
	Akıllı tahta	1	Ö2
	Akıllı tahta Bilgisayar	3	Ö5,Ö7,Ö10
	Akıllı tahta Tablet Bilgisayar	5	Ö3,Ö4,Ö6, Ö8,Ö9
	Akıllı tahta Bilgisayar Projeksiyon	1	Ö1

Tablo 2’de görüldüğü üzere çalışmaya katılan öğretmenlere “Sınıf ortamında teknolojik araç-gereçler(akıllı tahta, tablet, bilgisayar) vb. var mı?”sorusu sorulduğunda 1 kişi sınıf ortamında sadece akıllı tahta bulunduğunu(Ö2), 3 kişi akıllı tahta ve bilgisayar bulunduğunu(Ö5,Ö7,Ö10), 5 kişi akıllı tahta, tablet, bilgisayar olduğunu(Ö3,Ö4,Ö6,Ö8,Ö9) geriye kalan 1 kişide akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon bulunduğunu(Ö1) söylemiştir. Öğretmenlerin ifadeleri:

“Sınıfımızda akıllı tahta var.”(Ö2).

“Sınıfımızda akıllı tahta ve bilgisayar mevcuttur.”(Ö5).

“Akıllı tahta ve bilgisayar var.”(Ö7).

“Sınıfımızda akıllı tahta, tablet ve bilgisayar var.”(Ö3).

“Evet akıllı tahta, bilgisayar, projeksiyon vb. araçlar bulunuyor.”(Ö1).

3.3.Öğrenme-Öğretme Süreci İçerisinde Teknolojik Araçların Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlere araştırmada üçüncü soru olarak “Öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçları kullanıyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 3’ de yer almaktadır.

Tablo 3: Öğrenme-Öğretme Süreci İçerisinde Teknolojik Araçların Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçları kullanıyor musunuz?		Frekans	
	Evet	5	Ö1,Ö3,Ö4,Ö8,Ö10
	Sıklıkla	3	Ö6,Ö7,Ö9
	Süreç içerisinde	1	Ö2
	Görselliği sağlama açısından	1	Ö5

Tablo 3’ de görüldüğü üzere çalışmaya katılan öğretmenlere “Öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçları kullanıyor musunuz?” sorusu sorulduğunda verilen cevaplar 4 anahtar kelimeye ortaya çıkmıştır. Evet diyenler 5 kişi(Ö1,Ö3,Ö4,Ö8,Ö10),Sıklıkla diyen 3 kişi(Ö6,Ö7,Ö9),Süreç içerisinde kullandığını belirten 1 kişi(Ö2),Görselliği sağlama açısından kullanan 1 kişidir.(Ö5)

Öğretmenlerden elde edilen cevaplar analiz edildiğinde öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araçların kullanımı ile ilgili en çok tekrar eden ifade (n=5) “Evet” dir. Öğretmenlerin görüşlerini belirten ifadeler:

“Evet, özellikle gerçek hayatta çocukların göremeyeceği fakat merak ettikler konular.”(Ö1).

“Evet”(Ö3).

“Evet”(Ö8).

“Evet, müzik-video-deney gibi şeylerde kullanıyorum.”(Ö10).

Çalışmaya katılan okulöncesi öğretmenleri tarafından öğrenme-öğretme süreci içerisinde teknolojik araç kullanımıyla ilgili görüşlere yönelik bir diğer en çok tekrar eden ifade (n=3) ise “Sıklıkla” dır.Öğretmenlerin ifadeleri:

“Sıklıkla kullanmaya çalışıyorum.”(Ö6).

“Sınıf içerisinde öğretim sürecinde sıklıkla kullanıyorum.”(Ö7).

“Sıklıkla başvuruyorum.”(Ö9).

3.4.Eğitimde Öğrencilerin Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlere araştırmada dördüncü soru olarak “Eğitimde öğrencilerin kullanımına izin veriyor musunuz ?”sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 4’ de yer almaktadır.

Tablo 4:Eğitimde Öğrencilerin Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Eğitimde öğrencilerin kullanımına izin veriyor musunuz?		Frekans	
	Evet	2	Ö4,Ö6
	Sıklıkla	1	Ö9
	Hayır	4	Ö1,Ö3,Ö5,Ö8
	Benden izin olarak	2	Ö7,Ö10
	Bilinçli ve doğru şekilde kullanım	1	Ö2

Tablo 4 ‘ de görüldüğü üzere çalışmaya katılan okulöncesi öğretmenlerine “Eğitimde öğrencilerin kullanımına izin veriyor musunuz?” sorusu sorulduğunda verilen cevaplar 5 anahtar kelimede ortaya çıkmıştır. Evet diyenler 2 kişi(Ö4,Ö6),Sıklıkla diyen 1 kişi(Ö9),Hayır diyen 4 kişi(Ö1,Ö3,Ö5,Ö8),Benden izin alarak diyen 2 kişi (Ö7,Ö10) ve bilinçli ve doğru şekilde kullanılmalı görüşünde olan 1 kişidir.(Ö2)

Öğretmenlerden elde edilen cevaplar analiz edildiğinde eğitimde öğrencilerin kullanımına izin verme ile ilgili en çok tekrar eden ifade (n=4) “Hayır” dır. Öğretmenlerin görüşlerini belirten ifadeler:

“Öğrencilerin kendi kullanımına izin vermiyorum, fakat kendi etkinliklerimde eğitim materyali olarak kullanıyorum.”(Ö1).

“Hayır, kesinlikle izin vermiyorum.”(Ö3).

“Hayır.”(Ö5).

“Hayır.”(Ö8).

Eğitimde öğrencilerin kullanımına izin vermeye yönelik olarak öğretmenin gözetiminde kullanılabilirliğini onaylayan öğretmen görüşleri:

“Zaman zaman benim gözetimimde izin veriyorum.”(Ö7).

“Benden izin alarak açıp kapayabilirler.”(Ö10).

Öğrencilerin teknolojik araç-gereçleri bilinçli ve doğru bir şekilde kullanabilmelerine yönelik öğretmen görüşleri:

“Teknolojinin bilinçli kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Hafta sonu ödevlerine araştırma ödevi gibi ilginç konular vererek doğru şekilde kullanılmasına destek veriyorum.(Ö2).

3.5.Sınıf İçerisindeki Etkinliklerde Teknoloji Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlere araştırmada beşinci soru olarak “Sınıf içerisinde hangi etkinliklerde teknolojiyi kullanıyorsunuz?”sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 5’ de yer almaktadır.

Tablo 5: Sınıf İçerisindeki Etkinliklerde Teknoloji Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Sınıf içerisinde hangi etkinliklerde teknolojiyi kullanıyorsunuz?		Frekans	
	Müzik, Dans,Deney Google dan görsel gösterme	1	Ö10
	Fen ve Doğa Türkçe Dil Etkinlikleri	2	Ö5,Ö8
	Fen ve Doğa ,Türkçe Dil, Matematik	3	Ö6,Ö7,Ö9
	Eğitici video, Müzik, Matematik	1	Ö2
	Bilgi Araştırma Video İzleme Müzik	1	Ö4
	Türkçe Dil, Müzik Fen ve Doğa, Matematik	1	Ö1
	Eğitici Video Deney	1	Ö3

Tablo 5 ‘ de görüldüğü üzere çalışmaya katılan okulöncesi öğretmenlerine “Sınıf içerisinde hangi etkinliklerde teknolojiyi kullanıyorsunuz?” sorusu sorulduğunda verilen cevaplar 7 anahtar kelimeye ortaya çıkmıştır. Müzik, Dans, Deney Google dan görsel gösterme diyen 1 kişi(Ö10), Fen ve Doğa, Türkçe Dil Etkinlikleri diyen 2 kişi (Ö5,Ö8), Fen ve Doğa ,Türkçe

Dil, Matematik Etkinlikleri diyen 3 kişi(Ö6,Ö7,Ö9), Eğitici video, Müzik, Matematik 1kişi (Ö2), Bilgi Araştırma, Video İzleme, Müzik diyen 1 kişi (Ö4), Türkçe Dil, Müzik Fen ve Doğa, Matematik diyen 1 kişi(Ö1), Eğitici Video, Deney diyen 1 kişidir.(Ö3)Öğretmen görüşleri:

“Müzik,Dans ,Deney,Google dan görsel gösterme konularında”(Ö10).

“Fen ve Doğa, Türkçe Dil etkinliğinde bilgisayara başvuruyorum.”(Ö5).

“Fen ve Doğa, Türkçe Dil”(Ö8).

“Matematik, Fen ve Doğa, Türkçe Dil Etkinlikleri”(Ö6).

“Türkçe Dil, Fen ve Doğa, Matematik etkinliklerinde kullanıyorum.”(Ö7).

“Matematik, Türkçe Dil, Fen ve Doğa”(Ö9).

“Sınıfımızda akıllı tahtamız, projeksiyon cihazımız ve bilgisayarımız var. Genel olarak tahtayı kullanıyoruz. Eğitici videolar, müzik etkinlikleri, matematik etkinliklerinde kullanıyoruz.”(Ö2).

“Bilgi araştırma, video izleme, müzik”(Ö4).

“Türkçe Dil, Müzik, Fen ve Matematik etkinliklerinde yardımcı materyal olarak kullanıyorum.”(Ö1).

“Eğitici video, deney vb.”(Ö3).

3.6.Teknoloji Kullanımıyla İlgili Önerilere Yönelik Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlere araştırmada altıncı soru olarak “Bu konudaki görüş ve önerileriniz nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 6’ da yer almaktadır.

Tablo 6: Teknoloji Kullanımıyla İlgili Önerilere Yönelik Öğretmen Görüşleri

Bu konudaki görüş ve önerileriniz nelerdir?		Frekans	
	Sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak	2	Ö2,Ö3
	Sınırlı ve yaşa uygun içerikli kullanım	1	Ö1
	Dikkatli ve önemseyerek kullanım	1	Ö4
	Uzun saatler kullanılmayarak denetim sağlamak	3	Ö5,Ö7,Ö10
	Teknoloji kullanımı desteklenmeli	2	Ö8,Ö9
	Küçük yaş gruplarında arttırılmalı	1	Ö6

Tablo 6’da görüldüğü üzere çalışmaya katılan okulöncesi öğretmenlerine “Bu konudaki görüş ve önerileriniz nelerdir?” sorusu sorulduğunda verilen cevaplar 6 anahtar kelimedeki ortaya çıkmıştır. Teknolojinin kaçınılmaz olduğunu bu nedenle sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak gerektiği görüşünde olan 2 kişi(Ö2,Ö3),Teknolojinin sınırlı ve yaşa uygun içerikli olarak kullanılması gerektiğini düşünen 1 kişi(Ö1),Dikkatli ve önemseyerek kullanımın önemi üzerinde duran 1 kişi(Ö4),Uzun saatler kullanılmasına izin verilmeyerek denetim sağlanması görüşünde olan 3 kişi(Ö5,Ö7,Ö10),Teknoloji kullanımının desteklenmesi gerektiği kanısında olan 2 kişi(Ö8,Ö9),Küçük yaş gruplarında teknoloji kullanımının arttırılması gerektiğini söyleyen 1kişidir.(Ö6)

Öğretmenlerden elde edilen cevaplar analiz edildiğinde teknolojiyle ilgili görüş ve öneriler konusunda en çok tekrar eden ifade (n=3) “Uzun saatler kullanılmayarak denetim sağlamak” dır. Öğretmenlerin görüşlerini belirten ifadeler:

“Uzun saatler olmamak ve denetimi sağlamak şartıyla teknolojik aletlere başvurulabilir.”(Ö5).

“Teknoloji kullanımına sınırlama getirilmeli ve gerekli olduğu zamanlarda bilgiye erişim amacıyla kullanılmalıdır.”(Ö7).

“Bence çok fazlası zararlı ama günlük 30-45 dk normal olabilir.”(Ö10).

Teknoloji kullanımıyla ilgili görüş ve önerilere yönelik çalışmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde 2 öğretmenin sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak gerektiği ,1 öğretmenin teknolojinin sınırlı ve yaşa uygun içerikli olarak kullanılması gerektiğini, 1 öğretmenin teknolojiyi kullanırken dikkatli ve önemseyerek kullanılması görüşünde olduğu,2 öğretmenin teknoloji kullanımının desteklenmesi gerektiği kanaatinde olduğu,1 öğretmenin ise küçük yaş gruplarında teknoloji kullanımının arttırılması gerektiğine yönelik bir anlam çıkardığı görülmektedir.Öğretmenlerin ifadeleri:

“Teknoloji kaçınılmazdır. Sürekli gelişen teknolojiye ayak uydurmak lazım. Fakat süre, gereklilik önemlidir.”(Ö2).

“Eğitimde teknoloji kullanılmalıdır. Yaşadığımız zaman diliminde teknolojinin yararlarından faydalanmalıyız.”(Ö3).

“Küçük yaş gruplarında teknoloji kullanımı sınırlı olmalı. Velilerde bu konuda bilgilendirilmelidir.(Çocuklar aşırı telefon, tablet vs. kullanıyor. Yaşlarına uygun olmayan içerikler gördüklerinde saldırganlık ve şiddet eğilimleri gösterebiliyorlar.)Dolayısıyla sınırlı ve yaşa uygun içerikli olarak teknolojik araçlar kullanılmalı.”(Ö1).

“Teknolojiyi çocuklar ile kullanırken dikkatli ve önemseyerek kullanılması gerekiyor.”(Ö4).

“Teknoloji kullanımı desteklenmeli.”(Ö8).

“Teknoloji kullanımının desteklenmesi gerekiyor.”(Ö9).

“Küçük yaş gruplarında da teknolojik aletler kullanımı arttırılmalı.”(Ö6).

4.Öneriler

Bu araştırma sonunda uygulamaya ve ileri araştırmalara yönelik bazı önerilerde bulunulabilir.

4.1 Uygulamaya Yönelik Öneriler

1.Okul öncesi dönem çocuklarının teknolojik araç- gereç kullanımına yönelik olarak aileler ve öğretmenler iş birliği içerisinde koordineli bir şekilde çalışarak bu sürecin daha problemsiz geçebilmesi adına bir yol izlenebilir.

2.Annelerin çocuklarını daha yakından tanıma ve onlarla etkili ve verimli zaman geçirme konusunda yardımcı olunabilir.

3.Teknolojinin hayatımızdaki yeri ve önemi düşünüldüğünde dikkatli sınırlı ve yaşa uygun içerikli kullanımı noktasında öğretilmek istenen kavram ve becerilerin doğal ortamda çocuklara buluş yoluyla keşfedilerek kazandırılması doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın programlarında gerekli düzenlemeleri yapması önerilebilir.

4.2 İleri Araştırmalara Yönelik Öneriler

1.Okulöncesi dönemde teknoloji kullanımına yönelik yapılan araştırma farklı örneklem grubuna uygulanabilir.(Türkiye’de farklı bölgelere uygulanarak bölgeler arası teknoloji kullanım alışkanlıkları düzeyine bakılabilir.)

2.Okulöncesi dönemde teknoloji kullanımına yönelik öğretmen görüşleri alınarak yapılan araştırma aileler tarafından değerlendirilebilecek bir ölçek olarak da geliştirilebilir.

3.Ailelerin teknolojik araç-gereç kullanımıyla çocuğun günlük yaşantısında teknolojiye ayırdığı zaman arasındaki ilişkiye bakılabilir.

4.Araştırma bulgularının genellenebilirliğini arttırmak amacıyla okulöncesi dönem çocuklarının ailelerini de kapsayacak nicel bir çalışma geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

<http://blog.netas.com.tr/gelisen-teknolojinin-egitim-uzerindeki-etkileri/>

<http://www.derszamani.net/teknolojinin-ogrenciler-uzerindeki-olumlu-ve-olumsuz-etkileri.html>

<http://www.nedenlerionemisonuclari.com/teknolojinin-hayatimizdaki-yeri-ve-onemi/>

<http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24862>

<https://dogruhaber.com.tr/haber/121618-teknolojik-hayat-ile-ebeveyn-cocuk-iliskileri/>

Kacar,A.Ö,& Doğan,N.(2007). Okulöncesi eğitimde bilgisayar destekli eğitimin rolü. *Akademik Bilişim* 2007, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 31 Ocak-2 Şubat 2007, ? - ?

Karaca,N.H,Gündüz,A.,& Aral, N.(2011). Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal davranışının incelenmesi. *Kuramsal Egitimbilim*,4 (2), 65-76.

Özçiçek,G.(2014). Çocuğun benlik kavramının olumluluğu, annenin mükemmeliyetçiliği ve anne kabul red algısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı*, İstanbul-2014.

Sayan,H.(2016). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı using technology in preschool education. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5(13),Bahar 2016

Sert,G.,Kurtoğlu,M.,Akıncı,A.,&Seferoğlu,S.,S.(2012). Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: bir içerik analizi çalışması. *Akademik Bilişim '12 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 1 - 3 Şubat 2012 Uşak Üniversitesi

Usta,E.,&Korkmaz,Ö.(2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar yeterlikleri ve teknoloji kullanımına ilişkin algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uluslar arası insan bilimleri dergisi*, 7(1),2010.

Büyüköztürk,Ş.,Çakmak,E.,Akgün,Ö.E.,Karadeniz,Ş.&Demirel,F.(2016).*Bilimsel araştırma yöntemleri*.Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım,N.(2011).Okul müdürlerinin motivasyonları üzerine nitel bir inceleme. *AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*,11(1),71-85.

BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN İLKOKUL 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN İLKOKUMA YAZMA BAŞARISINA ETKİSİ

Emel KAYMAZ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Mustafa YEŞİLYURT
Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

Hayatı boyunca kullanacağı okuma yazmanın temel becerilerini çocuğa kazandırmaya ilk okuma yazma öğretimi denir. İlk okuma ve yazma, çocuğun tüm hayatı için çok önemli, hassas bir konu olup bunu öğretmek ise eğitim biliminin (pedagojinin) işidir. İlk okuma yazma becerilerini tam olarak kazanamamış bir bireyin ileriki yaşantısında sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Bugün toplumda bireyin kendi uğraş alanında ilerlemesi, önemli görevlere gelmesi, gelişmiş bir okuma yazma becerisine sahip olmasıyla mümkündür. Okuma, günümüz dünyasında öğrenmenin en etkin aracıdır. Modern toplumsal hayatın gelişmesiyle, okur -yazar olmanın önemi artmış, okur yazarlık oranları çağdaş gelişmenin bir ölçüsü olarak görülmeye başlanmıştır. Yapılmış olan yoğun eğitim araştırmaları, teknolojinin öğrenmeyi birçok açıdan desteklediğini göstermektedir. Bu araştırma bilgisayar destekli eğitimin ilk okuma yazma becerilerinin gelişimine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi olup, içerik analizi, mevcut verileri özetleyerek standardize eden, karşılaştıran veya başka bir şekle dönüştüren bir yöntemdir. Bu amaçla Google Scholar (2020), ULAKBİM (2020), YÖK Ulusal Tez Merkezi (2020) veri tabanındaki ilgili makale ve tezler incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Bilgisayar destekli eğitimin (BDÖ) ilkokul öğrencilerinin okuma yazma başarısına etkisi ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Yapılan incelemeler ışığında Bilgisayar Destekli Eğitim uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Her öğrencinin kolaylıkla ulaşabileceği ve kullanabileceği güçlü bir internet alt yapı sisteminin oluşturulması uygun olacaktır. Öğrenciler, veliler, sınıf öğretmenleri ve okul yöneticileri bilgisayar destekli eğitim uygulamaları konusunda bilgilendirilip, aktif bir şekilde kullanımı konusunda teşvik edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar Destekli Eğitim, İlk Okuma-Yazma, Teknoloji, Okuma-Yazma Gelişimi

THE EFFECT OF COMPUTER AIDED EDUCATION ON SUCCESS OF FIRST READING

ABSTRACT

Teaching the basic skills of reading and writing to be used throughout his life is called teaching primary reading and writing. The first reading and writing is a very important and sensitive subject for the whole life of the child and teaching it is the job of educational science (pedagogy). It is inevitable for an individual who has not fully gained his first literacy skills to encounter problems in his future life. Today, it is possible for the individual to progress in his / her field of occupation, to come to important positions, and to have an advanced literacy skill. Reading is the most effective tool of learning in today's world. With the development of modern social life, the importance of being literate has increased and literacy rates have begun to be seen as a measure of contemporary development. Intensive educational researches have shown that technology supports learning in many ways. This research aims to determine the effect of computer aided education on the development of the first literacy skills. The method of the research is content analysis, which is one of the qualitative research methods, content analysis is a method that summarizes, compares or transforms the existing data into another form. For this purpose, a literature review was made by examining the related articles and theses in the database of Google Scholar (2020), ULAKBİM (2020), YÖK National Thesis Center (2020). Studies on the effect of computer-assisted education (CAE) on primary school grade students' literacy success were examined. In the light of the examinations, it was concluded that Computer Assisted Education applications should be expanded. It would be appropriate to establish a strong internet infrastructure system that every student can easily access and use. Students, parents, classroom teachers and school administrators should be informed about computer-assisted education practices and encouraged to use them actively.

Key Words: Computer Aided Education, Initial Reading-Writing, Technology, Reading-Writing Development

GİRİŞ

Bir çocuğun kelimeler ve sembollerle ilk teması okula gitmeden önce başlamaktadır. Bir çocuğun okuryazarlığının temeli aile ortamında ve toplumda atılmaktadır. Okuma, düşünme becerilerini

geliştirmeye yardımcı olmaktadır, bilgiyi zenginleştirmektedir, dil yeterliliğini arttırmaktadır ve yaşam deneyimini genişletmektedir. Yazma karmaşık bir süreçtir ve öğretmenler çocukların iyi ve yetkin yazar olmalarını sağlayacak zorlukları aşmalarında hayati bir rol oynamaktadırlar. Okulun ilk yıllarında okuryazarlığın temelleri oluşturulmaktadır. Öğrencilerin bu aşamada edindikleri beceri ve yeterlilikler tüm yaşamları boyunca onlara hizmet etmektedir. İlk okuma yazma becerilerini tam olarak kazanmamış bir bireyin ileriki yaşantısında sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Bugün toplumda bireyin kendi uğraş alanında ilerlemesi, önemli görevlere gelmesi, gelişmiş bir okuma yazma becerisine sahip olmasıyla mümkündür.

Dünyada teknoloji ve iletişim alanlarında çok hızlı değişimler ve gelişimler yaşanmaktadır. Bununla birlikte 21. Yüzyılda eğitim ve öğretimin bu teknolojik ve iletişim alanlarındaki gelişmelere ve değişimlere uyum sağlaması gerekmektedir. Günümüzde insanların yaşamları içerisinde büyük bir yer tutan bilgisayarların da ilk okuma yazma öğretiminde kullanılması kaçınılmaz olmuştur.

1. BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİM

1.1. Eğitim, Öğretim ve Teknoloji İlişkisi

İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için beceri ve bilgi elde etmek zorundadırlar. İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için birilerinin planlı veya plansız rehberliklerine gereksinim duymaktadırlar. Aslında eğitim, diğer kişilerin etkisi ile bireylerin kendi davranışlarında değişimlerin ortaya çıkartılmasıdır. Eğitim, bireylerin davranışlarında kasıtlı bir şekilde ve kendi yaşantıları yolu ile istenilen değişikliklerin ortaya çıkartılma süreci olarak ifade edilebilir (Hotaman, 2017, s. 432).

Eğitimcilerin gözünden eğitimin temel amacı, bireylerin üretken bir yaşama kavuşmalarına yardımcı olabilecek becerilerin, bilgilerin, değerlerin ve tutumların kazandırılmasıyla yeni fırsatların sunulmasıdır. Eğitim sadece bireyleri eğitmekle kalmamakta aynı zamanda toplumların geleceğine hem ulusal hem de uluslararası çapta yön vermektedir. Bundan dolayı da eğitimdeki gelişmelerin evrensel bir özelliği bulunmaktadır. Günümüzde ülkelerin gelişmişliklerinin en önemli etkeni olan çağa adapte olabilme becerileri de eğitim ile gerçekleştirilebilmektedir (Sert, Gündoğdu, & Vural, 2018, s. 2406).

Eğitim toplumsal, bireysel, siyasal ve ekonomik işlevlerinin yanı sıra, bir toplumun kültürünün gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasında, yaşam tarzının belirlenmesinde, toplumsal kalkınmayı, milli hassasiyetleri, ideal insan olma, şahsiyetin inşası gibi toplum varlığının temel varoluş ilkelerini koruyarak geliştiren ve insanları geleceğe hazırlamada önemli bir yere sahiptir. Eğitimden beklenen günümüz yaşam gereksinimlerine cevap verebilen, düşünen, sorgulayan, araştıran, eleştiren, üreten, girişimci, mücadeleci, meraklı, toplumsal hayata katkıları olan, dünyadaki gelişmeleri takip edebilen, ulusal değerlerin farkında olan, temel insan haklarına ve barış kültürüne sahip ve bu değerlere saygılı olan bireylerin yetiştirilmesidir (Şener, 2018, s. 188-189).

Öğretme, bireylerin davranışlarında kendi yaşantıları yolu ile değişikliğin gerçekleştirilmesidir. Bireylerin davranışlarında ortaya çıkan bu değişim bireylerin kendi yaşantılarının bir ürünüdür. Bundan dolayı da öğretme, bireylerin belirli davranışsal değişikliklerle sonuçlanabilecek olan yaşantıları geçirmelerinin sağlanmasına yardımcı olan eylemler olarak ifade edilebilir (Özçelik, 2014, s. 1).

Eğitim, toplumsal yapıdaki değerleri, inançları ve teknikleri değiştirilmesine yardımcı olan en önemli güçtür. Bundan dolayı da eğitimi toplumsal yapılardaki değişimlerden ayrı düşünmek olanaksızdır. Buradan hareketle teknoloji, bilgi ve iletişimle ilgili ortaya çıkan hızlı değişimlerden en fazla etkilenen ve etkileyen alan eğitimidir. Teknolojinin, iletişimin ve bilginin çok hızlı bir şekilde arttığı günümüzde öğrenen bireyler, bilgi insanı ve öğrenen organizasyonlar ön plana çıkmaktadır (Hatipler, 2019, s. 39-40). Günlük yaşam içerisinde ortaya çıkan dijitalleşmenin doğal bir sonucu olarak eğitimde de dijitalleşme kaçınılmaz bir hal almıştır. Eğitimle ilgili olarak teknolojilerin kullanılması eğitim süreçlerinin daha motive edici ve etkili bir hale gelmesine neden olduğundan dolayı eğitim kurumları açısından da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır (Özen, 2019, s. 6).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki çok hızlı yaşanan değişimler ve dönüşümlerle birlikte eğitim ve öğretim süreçleri de bu değişim ve dönüşümden etkilenmektedir. Günümüz koşullarında öğretim süreçleri, çeşitli öğretimsel ortamlardaki bilgilerin aktarılmasını sağlayabilen öğretimsel etkinlikler ve bunların gerçekleştirilebilmesi için kullanılan öğretimsel materyaller kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Teknolojilerle desteklenen öğrenme ortamları internet ve bilgisayarlar sayesinde öğrenme etkinliklerinin gerçekleşebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan yeni öğrenme ortamlarına uygun öğrenme etkinliklerinin ortaya çıkmasına ve mevcut etkinliklerin değişime uğramasına neden olmuştur (Akbaba, Öztürk, Adalar, & Ekiçi, 2019, s. 39).

1.2. Bilgisayar Destekli Eğitim Kavramı

Teknolojideki gelişmelerle birlikte özellikle internet ve bilgisayar alanlarındaki ortaya çıkan uygulamalar ve bulgular, eğitim sistemlerinin işletilmesi ve planlanmasında yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bunlarla birlikte özellikle öğretim yöntemleri üzerinde büyük etkilerinin olduğu söylenebilir. Günümüz koşulları altında tüm disiplinlerin teknolojik gelişmeleri takip etmeleri ve bu gelişmeleri gerekli durumlarda kendilerine uyarlamaları bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Geçit & Şeyihoğlu, 2011, s. 328).

Öğrencilere verilen eğitimlerle ilgili olarak öğretmenlerin eğitim verebilmeleri açısından eğitim materyallerine gereksinim duyulmaktadır. 1970’li yıllardan öncesinde bu materyaller daha çok kalem, defter, yazı tahtası, silgi, kalem tıraş vb. gibi iken 1970’li yıllardan sonra bu materyaller daha çok teknolojik gelişmelere paralel olarak değişim göstermiştir. Bu değişimle birlikte de eğitimde bilgisayarların kullanılması ön plana çıkmıştır. Eğitim ortamlarında bilgisayarların kullanılmasının hemen ardından eğitimde bilgisayar destekli uygulamalar hayata geçmiştir. Bilgisayar destekli öğretim, öğrenme ve öğretme süreçleri içerisinde bilgisayarların kullanılmasını içermektedir. Bilgisayar destekli eğitim, bilgisayarlar aracılığıyla ders içeriklerinin sunulması, öğrenilenlerin tekrar edilmesi, alıştırımların yapılması, problemlerin çözülmesi vb. uygulamalarla bilgisayarların öğretme ve öğrenme aracı olarak kullanılmalarıdır. Bilgisayar destekli eğitim, çok fazla bilginin saklanabilmesi, bu bilgilerin işlenebilmesi, ihtiyaç duyulan bilgilere kısa sürede ulaşılabilmesi, işitsel, görsel ve interaktif nitelikleriyle bilginin zengin bir biçimde sunulabilmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir (Öztürk, 2019, s. 2).

Bilgisayar destekli öğretim, bir konunun önceden hazırlanan bir program aracılığıyla bilgisayar desteğiyle öğretilmesi olarak ifade edilebilir. Bu yazılım ve programlara eğitim yazılımları da denilmektedir. Bilgisayar destekli öğretim, ders içeriklerinin sunulabilmesi amacıyla bilgisayarların öğrencilerle doğrudan etkileşime girmeleri için kullanılmaları olarak ifade edilebilir. Bilgisayar destekli öğretim, öğrencilerin öğretim süreçleri içerisinde bilgisayarlarla etkileşime geçmeleri ve bilgisayarların öğretim süreci içerisinde bir öğretim aracı olarak kullanılması olarak ifade edilebilir. Diğer bir tanımlama ile bilgisayar destekli öğretim, öğrencilerin bilgisayar başında gösterebilecekleri tüm tepkiler göz önüne alınarak hazırlanmış olan ders yazılımlarıyla karşılıklı etkileşime girerek öğrencilerin kendi kapasiteleri çerçevesinde öğrenme hızlarına bağlı olarak kullanabilecekleri öğretim çeşididir (Hangül & Üzel, 2010, s. 160).

Bilgisayarlar, öğretme ve öğrenme süreçleri içerisinde bütünlük, etkililik, yararlılık, devamlılık, yüksek hızlılık, çok yönlülük, güvenilirlik, karşılıklı etkileşim vb. gibi üstün özelliklere sahip olmasından dolayı eğitim ortamlarında kullanılabilecek olan en etkili eğitim araçlarından birisidir. Bilgisayar destekli eğitim bilgisayarların öğretim ve öğrenim uygulamaları içerisinde kullanılmasıyla ön plana çıkmıştır. Bilgisayar destekli öğretim, bilgisayarların öğretim amaçlı kullanılmalarıyla öğrenme ortamının meydana getirilmesinde, öğrencilerin motivasyonlarını ve öğretim süreçlerini güçlendiren, öğrencilerin kendi sahip oldukları kapasite dahilindeki öğrenme hızlarına göre faydalanabilecekleri, kendi kendine öğrenebilme ilkelerinin bilgisayar teknolojileriyle birleştirilmesinden meydana gelen bir öğretim biçimi olarak ifade edilebilir. Özellikle öğretimle ilgili olarak bilgisayarlardan yararlanılması öğretimin kalitesini de yükseltmektedir (Akçay & Halmatov, 2015, s. 44).

2. İLKOKUMA YAZMA ÖĞRETİMİ

2.1. İlk okuma Yazma Öğretimi Tanımı

Çağdaş toplumlarda insanların kendi uğraşları doğrultusunda ilerlemeleri, iyi yerlere ve önemli görevlere gelmeleri, gelişmiş bir okuma ve yazma becerisine sahip olması ile gerçekleşebilmektedir. Okuma ve yazma becerilerinde önemli olan niteliktir. Okuma ve yazmanın öğrenilsin de nasıl öğrenilirse öğrenilsin düşüncesi doğru bir düşünce değildir. Çocuklara kazandırılması amaçlanan okuma ve yazma becerilerinin doğru, hızlı, anlaşılır ve kavrayarak okuma olması ve öğrencinin okuduklarından zevk almasını sağlamaktır. Diğer bir ifade ile eleştirel okuma ve düzgün, işlek bir yazma ilk okuma yazma öğretiminin temelini oluşturmaktadır (Tok, Tok, & Mazı, 2008, s. 124).

Günümüzde insanların yaşamları içerisinde okuma ve yazma becerileri en önemli ve kritik becerilerdendir. Okuma ve yazma, insanların sosyal ve okul yaşantılarında başarılı olabilmelerine ve sahip oldukları potansiyelleri açığa çıkartabilmelerine son derece etki etmektedir. Okul faaliyetlerinin büyük bir kısmını meydana getiren okuma ve yazma, insanların iletişim becerilerini, beyin süreçlerini kullanabilmelerini, bilişsel ve dilsel açıdan gelişebilmeleri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Öğrencilerin ilkokul, ortaokul ve üniversite yaşamlarındaki başarısızlıklarının temelinde okuma, ifade ve anlama yetersizliklerinin bulunduğu söylenebilir (Turan & Akpınar, 2008, s. 122).

İlk okuma yazma becerisi öğrenilerek kazanılan ve birçok öğrenme güçlüğüne içinde barındıran, başka zihinlerle iletişim kurmaya yarayan ve hayat boyu devam eden faydalı bir süreçtir. İlk okuma yazma etkinliği sadece kas, görme ve işitme etkinliği değil; aynı zamanda bütün bu etkinlikleri yönlendiren bir zihinsel etkinliktir. Okuma yazma öğretiminin hedefi, okuma yazma alanında kazanılan becerilerin günlük hayatta kullanılabilecek işlevsel bir okuma yazma seviyesine ulaştırmaktır (Mert, 2019, s. 8).

2.3. İlk okuma Yazma Öğretiminin Önemi

Öğrencilerin ilkokulda karşılaştıkları ilk okuma yazma öğretimi, öğrenmelerinin temelini meydana getirmekle birlikte öğrencilerin hem sahip oldukları potansiyellerin ortaya çıkartılmasında hem sosyal ve akademik açıdan başarılı olmalarında ve gelişmelerinde etkili olan en önemli faktör olarak görülmektedir. İlk okuma yazma faaliyetlerinin öğretim süreçlerinde ve programlarında yer alması öğrencilerin gelecekteki öğrenim yaşantılarında çok önemli bir yere sahiptir. Psikoloji bilimine göre insanların kazandıkları ilk alışkanlıkların insanın daha derinliklerine ulaştığı söylenmektedir. Bundan dolayı da ilk okuma yazma becerilerinin kazandırıldığı ilkokul birinci sınıf etkinliklerine çok dikkat edilmesi gerekmektedir. İlk okuma yazma faaliyetlerinde sürecin en başından doğru tekniklerin ve modellerin uygulanması çok önemlidir (Açıkalın, 2018, s. 2).

3. İÇERİK ANALİZİ

3.1. Problem Tanımı

Bu araştırmanın problem sorusu: İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yönteminin etkisi var mıdır?

3.2. Amaç ve Önemi

İlk okuma yazma becerilerini tam olarak kazanmamış bir bireyin ileriki yaşantısında sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Bugün toplumda bireyin kendi uğraş alanında ilerlemesi, önemli görevlere gelmesi, gelişmiş bir okuma yazma becerisine sahip olmasıyla mümkündür. Bundan dolayı da ilkokula adım atan çocukların daha verimli olabilmeleri için bilgi teknolojilerinden planlı bir biçimde yararlanmaları gerekmektedir. Teknolojinin öğrenmeyi birçok açıdan desteklediği söylenebilir. Bilgisayarlar birçok etkili, eşsiz ve güçlü öğretme ve öğrenme olanaklarını

sunabilmektedir. Bu açıdan ilk okuma yazma öğretiminde bilgisayarlardan destek almak faydalı olacaktır.

3.3. Yöntem

Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi olup, içerik analizi, mevcut verileri özetleyerek standardize eden, karşılaştıran veya başka bir şekle dönüştüren bir yöntemidir. Bu çalışmada betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır ve ilk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi ile ilgili olarak yapılmış çalışmaların içerik analizi yapılmıştır.

3.4. Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini “ilk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi” ile ilgili daha önce yapılmış makale ve tezler olarak belirlenmiştir. Örneklem olarak belirlenen “ilk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi” ile ilgili daha önce yapılmış makale ve tezler 2007-2019 tarih aralığı içerisinde incelenmiştir. Bu sınırlılığın nedeni ise, Türkiye’de bu konuda yapılmış çok fazla araştırmanın bulunmamasıdır. Bu sınırlılıklardan dolayı, 5 makale ve 4 yüksek lisans tezi taranmıştır.

3.5. Araştırma Deseni

Araştırma deseni, araştırmanın sorularını cevaplamak ya da hipotezlerini test etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bir plandır. Bu doğrultuda araştırmanın desenini literatür taraması oluşturmaktadır.

3.6. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak; Google Scholar (2020), ULAKBİM (2020), YÖK Ulusal Tez Merkezi (2020) faydalanılmıştır. Buradaki veri tabanındaki ilgili makale ve tezler incelenerek literatür taraması yapılmıştır. “İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi” ile ilgili çalışmalar incelenmiştir.

3.7. Verilerin Analizi ve Bulgular

Literatür taraması sonucunda; (Özel, 2013), (Karsak, Ada, & Aşıcı, 2014), (Karsak H. G., 2014), (Gürol & Yıldız, 2015), (Tiryaki, 2016), (Orhan, 2007), (Aladağ, 2012), (Birgül, 2014), (Şahin, 2019) araştırmaları bulunmuştur.

Tablo 1. Konu ile İlgili Literatür Taraması

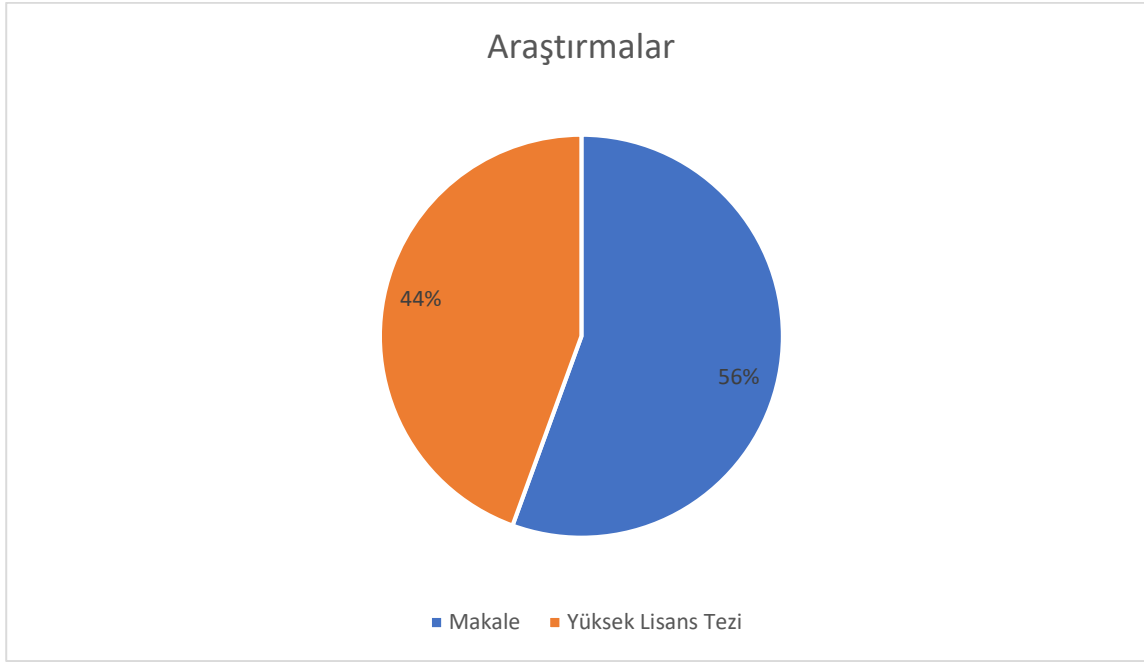
YIL	ÇALIŞMA İSMİ	YAZAR	YAYIN ÇEŞİTİ	ELDE EDİLEN ÖNEMLİ BULGULAR
2013	İlköğretim I. Kademe öğrencilerinin bilgisayar destekli öğrenmelerinin başarıya etkisi	Emine Özel	Makale	Bilgisayar destekli eğitim alan öğrenciler 1 aylık ünite süresinin ortasında tüm amaç ve davranışları yapmışlardır. Bilgisayar destekli eğitim tüm öğrencilere uygulanabilir ve bunun için gerekli olan zeminin oluşturulması gerekmektedir. Bilgisayar destekli eğitim öğrencileri psikolojik ve sosyal açıdan pozitif yönde etkilemektedir ve kişisel ilerlemeler yakından takip edilebilmektedir.
2014	Bilgisayar Destekli Öğretimin Okul Öncesinde Eğitim Alma ve Anne Baba Çabasına Göre İlk Okuma Yazma Başarısına Etkisinin İncelenmesi	H. Gülhan Orhan Karsak, Sefer Ada, Murat Aşıcı	Makale	Okul öncesi eğitim alan öğrencilerde bilgisayar destekli öğretimin ilk okuma yazma becerilerine etki ettiği, bunun yanı sıra okul öncesi eğitim almayan öğrencilerde ise ilk okuma yazma başarılarında etkili olmadığı saptanmıştır.
2014	Bilgisayar Destekli İlk Okuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi	Hanife Gülhan Orhan Karsak	Makale	Bilgisayar destekli ilk okuma yazma öğretimi açısından genel olarak öğretmenlerin en fazla sunu, çalışma kağıtlarının hazırlanması, video hazırlama, film, çizgi film, okuma ve yazma animasyonları, şarkı dinletmede kullandıkları görülmektedir. Bilgisayar destekli öğretimi ilk okuma yazmanın her aşamasında kullandıkları özellikle de sesi hissetme aşamasında kullandıkları saptanmıştır.
2015	İlk Okuma Yazma Öğretiminde Bilgisayar Destekli Eğitimin İlkokul Birinci Sınıf Öğrencilerinin İlk Okuma Yazma Becerilerine Etkisi	Aysun Gürol ve Erdem Yıldız	Makale	Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin okuma hızları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin okuma becerilerinin gelişmesine pozitif yönde katkıları olmaktadır. Ancak öğrencilerin dikte becerilerinin gelişimi açısından olumlu bir etkiye sahip değildir.

2016	İlk Okuma Yazma Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Etkililiği Üzerine Bir Değerlendirme	Esra Nur Tiryaki	Makale	Bilgisayar destekli öğretimin geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olduğu savunulabilir.
2007	Bilgisayar Destekli Öğretimin İlk okuma Yazma Başarısına Etkisi	Hanife Gülhan Orhan	Yüksek Lisans Tezi	Bilgisayar destekli öğretimin, öğrencilerin yazı, noktalama ve okuma başarılarına etkisi olduğu söylenebilir. Bilgisayar destekli öğretimin, öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazma başarılarına etkisi saptanamamıştır. Bilgisayar destekli öğretimin öğrencilerin ilk okuma yazma başarılarına etkisi olduğu görülmüştür.
2012	İlk okuma Yazma Öğretiminde, Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi (Ağrı İli Örneği)	Uğur Aladağ	Yüksek Lisans Tezi	İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yönteminin öğrenciler üzerindeki etkisinin genel anlamda olumlu yönde olduğu söylenebilir.
2014	Sınıf Öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli İlk okuma Yazma Öğretimine İlişkin Görüş ve Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	Kenan Birgül	Yüksek Lisans Tezi	Sınıf öğretmenlerinin bilgisayar destekli ilk okuma-yazma öğretimine ilişkin olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Bunlarla birlikte bilgisayar kullanmaya yönelik genelde kararsız bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

**Tablo
2.
Konu
ile
İlgili****Literatür Taraması (Devam)**

Tablo 3. Konu ile İlgili Literatür Taraması (Devam)

YIL	ÇALIŞMA İSMİ	YAZAR	YAYIN ÇEŞİTİ	ELDE EDİLEN ÖNEMLİ BULGULAR
2019	İlk Okuma ve Yazma Öğretiminde Eğitim Yazılımlarının Kullanımının Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi	Abdullah Şahin	Yüksek Lisans Tezi	Öğretmenler, eğitim yazılımları konusunda hem kendileri hem de öğrenciler için olumlu görüşler bildirmişlerdir.

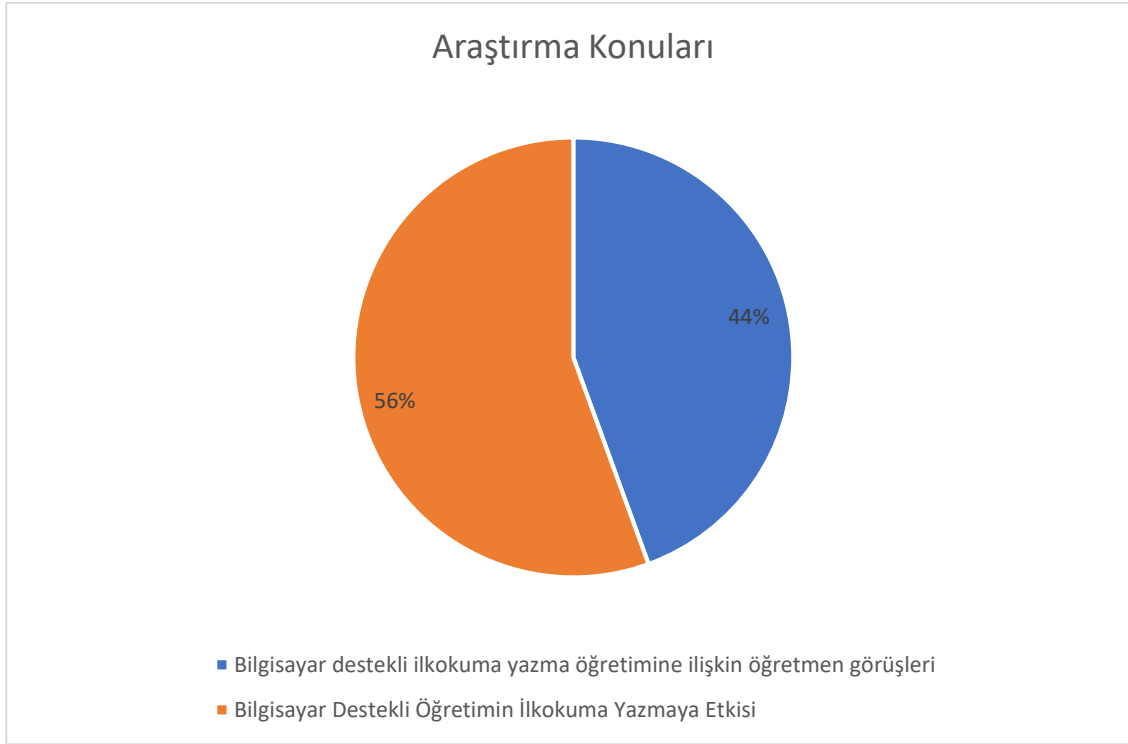
Şekil 1. Araştırmalar

İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi ile ilgili 5 makale ve 4 Yüksek Lisans Tezi incelenmiştir. Bu araştırmanın %56'sını makaleler ve %44'ünü de yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

Tablo 4. Araştırmaların Dağılımı

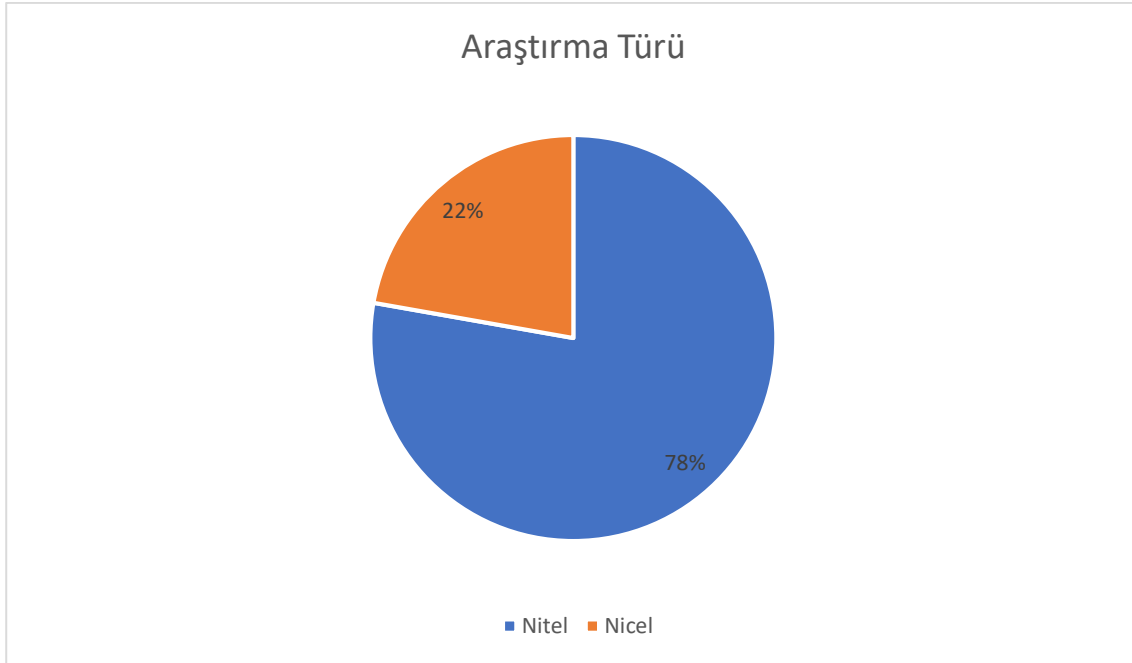
Yıllar	Makale	Yüksek lisans Tezi
2007		1
2012		1
2013	1	
2014	2	1
2015	1	
2016	1	
2019		1

İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yöntemi ile ilgili 2007 yılında 1 tane Yüksek Lisans Tezi, 2012 yılında 1 tane Yüksek Lisans Tezi, 2013 yılında 1 tane makale, 2014 yılında 2 tane makale ve 1 tane yüksek lisans tezi, 2015 yılında 1 tane makale, 2016 yılında 1 tane makale, 2019 yılında da 1 tane Yüksek Lisans Tezi bulunmaktadır.

Şekil 2. Araştırma Konuları

Araştırma konularını kategorilerine göre ayırdığımızda karşımıza iki ana araştırma konusu çıkmaktadır. Bunlardan birinci kategoride 5 tane araştırma ile bilgisayar destekli öğretimin ilk okuma yazmaya etkisi yer almaktadır. Araştırmanın %56'sı bilgisayar destekli öğretimin ilk okuma yazmaya etkisi ile ilgilidir. İkinci kategoride 4 tane araştırma ile bilgisayar destekli ilk okuma yazma öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri yer almaktadır. Araştırmanın %44'ü bilgisayar destekli ilk okuma yazma öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri ile ilgilidir.

Şekil 3. Araştırma Türü

Araştırma türüne bakıldığında 7 tane çalışmanın nitel ve 2 tane çalışmanın nicel araştırma türü olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile %78'i nitel ve %22'si ise nicel araştırma türüdür.

Tablo 5. Veri Toplama Araçları

Veri Toplama Aracı	Araştırma Sayısı	%
Anket	3	%33
Anket- Form-Test	3	%33
Gözlem ve Görüşme formu	2	%22
Değerlendirme Formu	1	%12
Toplam	9	%100

Veri toplama araçlarına bakıldığında 3 araştırmada %33'ü anket yöntemi, 3 araştırmada %33'ü anket-form ve test yöntemleri, 2 araştırmada %22'si gözlem ve görüşme formu, 1 araştırmada %12'si değerlendirme formu kullanmıştır.

Tablo 6. Veri Analiz Yöntemleri

Veri Analiz Yöntemleri	Araştırma Sayısı	%
Ki kare, frekans, t testi	2	%22
Whitney U testi ile Kruskal Wallis	2	%22
İçerik analizi	2	%22
Ön test-son test	2	%22
Doküman analizi	1	%12
Toplam	9	%100

Veri analiz yöntemlerine bakıldığında 2 araştırmada %22'sinde Ki-Kare, frekans, t testleri, 2 araştırmada %22'sinde Whitney U testi ile Kruskal Wallis analizleri, 2 araştırmada %22'sinde içerik analizi, 2 araştırmada %22'sinde ön test-son test analizi, 1 araştırmada %12'sinde doküman analizi yapılmıştır.

Tablo 7. Örneklem

Örneklem	Örneklem Büyükliği	Araştırma Sayısı
İlköğretim öğrencileri	38-64	5
Sınıf öğretmenleri	12-230	4

5 araştırmanın örneklemi ilköğretim öğrencileri oluşturmaktadır ve örneklem büyüklüğü (64-60-64-58-38) 38 ile 64 kişi arasında değişmektedir. 4 araştırmanın örneklemi sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır ve örneklem büyüklüğü (135-230-26-12) 12 ile 230 kişi arasına değişmektedir.

3.8. Sonuç-Tartışma-Öneriler

Bu araştırmanın %56'sını makaleler ve %44'ünü de yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Araştırmaların %56'sı bilgisayar destekli öğretimin ilk okuma yazmaya etkisi ile ilgilidir. Araştırmanın %44'ü bilgisayar destekli ilk okuma yazma öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri ile ilgilidir. Araştırmaların %78'i Nitel ve %22'si ise nicel araştırma türüdür. Araştırmaların %33'ü anket yöntemi, %33'ü anket-form ve test yöntemleri, %22'si gözlem ve görüşme formu, %12'si değerlendirme formu kullanmıştır. Araştırmaların %22'sinde Ki-Kare, frekans, t testleri, %22'sinde Whitney U testi ile Kruskal Wallis analizleri, %22'sinde içerik analizi, %22'sinde ön test-son test analizi, %12'sinde doküman analizi yapılmıştır. Araştırmaların %56'sının örneklemi ilköğretim öğrencileri oluşturmaktadır ve örneklem büyüklüğü 38 ile 64 kişi arasında değişmektedir. %44'ünün örneklemi sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır ve örneklem büyüklüğü 12 ile 230 kişi arasına değişmektedir.

Bilgisayar destekli eğitim alan öğrenciler 1 aylık ünite süresinin ortasında tüm amaç ve davranışları yapmışlardır. Bilgisayar destekli eğitim tüm öğrencilere uygulanabilir ve bunun için gerekli olan zeminin oluşturulması gerekmektedir. Bilgisayar destekli eğitim öğrencileri psikolojik ve sosyal açıdan pozitif yönde etkilemektedir ve kişisel ilerlemeler yakından takip edilebilmektedir.

Okul öncesi eğitim alan öğrencilerde bilgisayar destekli öğretimin ilk okuma yazma becerilerine etki ettiği, bunun yanı sıra okul öncesi eğitim almayan öğrencilerde ise ilk okuma yazma başarılarında etkili olmadığı saptanmıştır.

Bilgisayar destekli ilk okuma yazma öğretimi açısından genel olarak öğretmenler en fazla sunu, çalışma kağıtlarının hazırlanması, video hazırlama, film, çizgi film, okuma ve yazma animasyonları, şarkı dinletmede kullandıkları görülmektedir. Bilgisayar destekli öğretimi ilk okuma yazmanın her aşamasında kullandıkları özellikle de sesi hissetme aşamasında kullandıkları saptanmıştır.

Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin okuma hızları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin okuma becerilerinin gelişmesine pozitif yönde katkıları olmaktadır. Ancak öğrencilerin dikte becerilerinin gelişimi açısından olumlu bir etkiye sahip değildir.

Bilgisayar destekli öğretimin geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olduğu savunulabilir.

Bilgisayar destekli öğretimin, öğrencilerin yazı, noktalama ve okuma başarılarına etkisi olduğu söylenebilir. Bilgisayar destekli öğretimin, öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazma başarılarına etkisi saptanamamıştır. Bilgisayar destekli öğretimin öğrencilerin ilk okuma yazma başarılarına etkisi olduğu görülmüştür.

İlk okuma yazma öğretiminde bilgisayar destekli öğretim yönteminin öğrenciler üzerindeki etkisinin genel anlamda olumlu yönde olduğu söylenebilir.

Sınıf öğretmenlerinin bilgisayar destekli ilk okuma-yazma öğretimine ilişkin olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Bunlarla birlikte bilgisayar kullanmaya yönelik genelde kararsız bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

Öğretmenler, eğitim yazılımları konusunda hem kendileri hem de öğrenciler için olumlu görüşler bildirmişlerdir.

Genel olarak araştırmalara bakıldığında bilgisayar destekli eğitimin ilk okuma yazma başarısına etki ettiği görülmektedir. Hem öğretmen hem de öğrenciler açısından bilgisayar destekli eğitimin ilk okuma yazmaya pozitif yönde etkisinin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, V. (2018). İlkokuma Yazma Eğitiminde Etkileşimli Tahta Kullanımı. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 3(3), 1-10.
- Adıyaman, M., & Sert, H. (2018). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Öz-yeterlik Algılarının ve Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 189-216.
- Akbaba, B., Öztürk, F., Adalar, H., & Ekiçi, M. (2019). Öğrenme ve Öğretme Aracı Olarak Infografik Tasarımı. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 4(1), 38-53.
- Akçay, N. O., & Halmatov, M. (2015). Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 44-50.
- Aladağ, U. (2012). *İlkokuma Yazma Öğretiminde, Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi (Ağrı İli Örneği)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Ateş, H. K., Ada, S., & Baysal, Z. N. (2015). *Ses Temelli Cümle Yöntemine Göre İlkokuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Semantic Scholar: <https://www.semanticscholar.org/paper/Ses-Temelli-C%C3%BCmle-Y%C3%B6ntemine-G%C3%B6re-%C4%B0Ilkokuma-Yazma-Ate%C5%9F-Ada/63e7311aa7c4a0c1983b5fd0afc23ce0c8425e1e> adresinden alındı
- Birgül, K. (2014). *Sınıf Öğretmenlerinin Bilgisayar Destekli İlkokuma Yazma Öğretimine İlişkin Görüş ve Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Calın, T. E. (2019). *Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma-Yazma Öğretimine İlişkin Görüşleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Canbulat, T., & İlğan, A. (2011). İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Bilişsel Gelişim Alanındaki Bilgi Düzeyleri İle Öğrencilerinin Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 169-189.
- Çankaya, S., & Karamete, A. (2008). Eğitsel Bilgisayar Oyunlarının Öğrencilerin Matematik Dersine ve Eğitsel Bilgisayar Oyunlarına Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 115-127.
- Çayır, A. (2017). İlkokuma Yazma Öğretimi Sürecinde Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Niteliklerinin Belirlenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 6(1), 140-156.
- Çoban, M., Yıldırım, Ö., & Göktaş, Y. (2011). Eğitsel Oyunların Tasarlanmasında Kullanılan Oyun Motorlarının Değerlendirilmesi. *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium* (s. 1-6). Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Çolakoğlu, S. (2019). *Anadili Türkçe Olmayan İlkokul Öğrencilerine İlkokuma Yazma Öğretiminde Sınıf Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa İli Örneği)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Dolunay, S. K. (2013). Ana Dili ve Ana Dil Terimleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 32-37.
- Ekin, Ö. (2018). *Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma Yazma Öğretimi Öz Yeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Adana: Türkiye Cumhuriyeti Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Engin, A. O., Tösten, R., & Kaya, M. D. (2010). Bilgisayar Destekli Eğitim. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 69-80.
- Eroğlu, M. P., Tozlu, N., & Özbaş, M. (2019). Ses Temelli Cümle Öğretim Yöntemine ilişkin Uygulamalar Konusunda Öğretmen Görüşleri. *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 2(1), 61-79.
- Fidan, Y., Yıldırım, C., Tırnakçı, B., & Parlar, H. (2016). Öğretmenlere Göre Bilgisayar Destekli Eğitimin Gelişim Süreci: Sivas İli Örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 104-132.
- Geçit, Y., & Şeyihoğlu, A. (2011). Türkiye’de Bilgisayar Destekli Coğrafya Öğretimi Konusunda Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*(23), 327-351.
- Gömlekçi, A. E. (2019). *Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin 7.Sınıf Öğrencilerinin Elektrik Enerjisi Konusunda Akademik Başarısına Etkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Gözüküçük, M. (2019). *Ses Esaslı İlkokuma Yazma Öğretimi ve Yapılandırıcılık* (3. b.). (F. S. Kırmızı, & E. Ünal, Dü) Ankara: Anı Yayınları.
- Gülsoy, H. T., & Önder, R. (2015). Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemlerinin Fen Bilgisi Derslerinde Öğrenci Başarısına Etkisi – Bir Literatür Taraması. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 12-24.
- Güngördü, N. (2019). Bilgisayar Destekli Eğitim Modelleri İle Araçlarının Gelişimi, Eğitim Sistemindeki Rolü ve Fatih Projesi. *Tasarımın Enformatiği Dergisi*, 1(1), 3-14.
- Gürol, A., & Yıldız, E. (2015). İlk Okuma Yazma Öğretiminde Bilgisayar Destekli Eğitimin İlkokul Birinci Sınıf Öğrencilerinin İlk Okuma Yazma Becerilerine Etkisi. *International Journal of Field Education*, 1(1), 1-18.
- Halmatov, S. (2017). *Çocukları İlkokula Psikolojik Olarak Hazırlama* (1. b.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Hangül, T., & Üzel, D. (2010). Bilgisayar Destekli Öğretimin (BDÖ) 8. Sınıf Matematik Öğretiminde Öğrenci Tutumuna Etkisi ve BDÖ Hakkında Öğrenci Görüşleri. *NEF-EFMED*, 4(2), 154-176.
- Hatıpler, M. (2019). Sosyal Politikanın Çalışma Alanı Olarak Eğitim Ve Eğitimde Bilgi Teknolojisi Eğitim Programları ve Eğitim-Öğretim Program Tasarımı. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 36-50.
- Hotaman, D. (2017). Eğitim Programlarının Geliştirilmesinde Felsefenin Rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 430-437.
- Kahramanoğlu, R., Tiryaki, E. N., & Canpolat, M. (2014). İlkokula Yeni Başlayan 60-66 Ay Grubu Öğrencilerin Okula Hazır Oluşları Üzerine İnceleme. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1065-1080.
- Karsak, H. G. (2014). Bilgisayar Destekli İlk Okuma Yazma Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*(40), 1-19.
- Karsak, H. G., Ada, S., & Aşıcı, M. (2014). Bilgisayar Destekli Öğretimin Okul Öncesinde Eğitim Alma Ve Anne Baba Çabasına Göre İlk Okuma Yazma Başarısına Etkisinin İncelenmesi. *NWSA-Education Sciences*, 9(3), 276-292.
- Mert, G. (2019). *İlkokuma Yazma Öğretimi Sürecinde Öğrencilerde Gözlemlenen Kaygı Belirtileri*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Orhan, H. G. (2007). *Bilgisayar Destekli Öğretimin İlkokuma Yazma Başarısına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Oruç, Ş. (2016). Türkçede Ana Dil ve Ana Dili. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 311-322.
- Özçelik, D. A. (2014). *Eğitim Programları ve Öğretim* (3. b.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özel, E. (2013). İlköğretim I. Kademe Öğrencilerinin Bilgisayar Destekli Öğrenmelerinin Başarıya Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(38), 263-270.
- Özen, E. (2019). Eğitimde Dijital Dönüşüm ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA). *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-9.

- Öztepe, D. (2019). *Anadili Farklı İlkokul Öğrencilerine Türkçe İlkokuma Ve Yazma Öğretiminde Karşılaşılan Güçlüklerle İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, L. (2019). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(4), 1-8.
- Polat, H. (2017). İlk Okuma-Yazma Öğretiminde Kullanılan Yöntem ve Kaynaklara İlişkin Öğretmen Görüşleri (Ankara/Yenimahalle Örneği). *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(2), 166-186.
- Sağırlı, M. (2015). *İlkokuma Yazma Öğretiminin Önemi, Amacı ve Birinci Sınıf Öğretmenliği*. (Ö. Yılar, Dü.) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Sert, M., Gündoğdu, K., & Vural, R. A. (2018). Türkiye’de Eğitim Programları ve Öğretim Alanının Bugünü, Yarını. 27. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi* (s. 2405-2418). Ankara: Pegem Akademi.
- Sezer, A. (2011). Coğrafya Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitime İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-19.
- Soyuçok, M., & Kartal, H. (2018). İlkokuma-Yazma Ders Kitaplarının Metin Oluşturma Basamağında Oluşturulan Metinlerin Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(47), 435-460.
- Söylemez, N. H. (2013). Bilgisayar Destekli Ve Bilgisayar Temelli Öğretim Yöntemlerinin Akademik Başarı Ve Kalıcılığa Etkisi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 92-103.
- Şahan, H. H. (2015). *İnternet Tabanlı Öğrenme*. (Ö. Demirel, Dü.) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Şahin, A. (2019). *İlk Okuma Ve Yazma Öğretiminde Eğitim Yazılımlarının Kullanımının Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Şener, G. (2018). Türkiye’de Yaşanan Eğitim Sorunlarına Güncel Bir Bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(218), 187-200.
- Tiryaki, E. N. (2016). İlk Okuma Yazma Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretim Yönteminin Etkililiği Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 2085-2094.
- Tok, Ş., Tok, T. N., & Mazi, A. (2008). İlkokuma Yazma Öğretiminde Çözümleme ve Ses Temelli Cümle Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Educational Administration: Theory and Practice*(53), 123-144.
- Tombul, S. (2019). *Astronomi Konusunda Modelleme Ve Bilgisayar Destekli Öğretimin 7. Sınıf Öğrencilerinin Bazı Öğrenme Ürünlerine Etkisi*. Ordu: Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, M., & Akpınar, B. (2008). İlköğretim Türkçe Dersi İlkokuma-Yazma Öğretiminde Kullanılan Ses Temelli Cümle Ve Bitişik-Eğik Yazı Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 121-138.
- Türk, E. (2014). Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 143-158.

- Ünalın, S., & Öztürk, H. (2008). İslamiyet'ten Önce Türkler'De Eğitim Ve Öğretim. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 89-109.
- Yüce, S. (2016). *Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma Yazma Öğretiminde Okul Olgunluğunu Belirleme ve Kullanma Yeterliklerine İlişkin Görüşleri*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Zengin, D. (2019). *Bilgisayar Destekli Öğretim Yazılımlarının Eşitlik ve Denklem Konusunun Öğretiminde Akademik Başarıya Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

ŞEHİRİN YÜZ YILLIK DEĞİŞİMİ: ŞEHİR MEKTUPLARINDA ŞEHİR, TOPLUM VE HAYAT

Dr. Öğr. Üyesi, Enes Battal KESKİN
Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ÖZET

Bu bildiride, yüzyıl arayla yazılmış şehir mektuplarından hareketle, şehir ve sosyal hayat konusu ele alınmaktadır. Şehir, insanların, nasıl bir hayat yaşamak istediklerinin mekandaki karşılığıdır. Başka bir açıdan şehir, insanın şekillendirdiği ve insanı şekillendiren müstesna eserlerdir. Şehir, yaşandığı kadar yazılır da. Şehir, yazı ve sorumluluğun bir araya gelmesinden “mektupçuluk” ortaya çıkar. Mektupçuluk, Osmanlılarda, bir resmî dairenin yazı işlerini yönetmekle görevli kişiyi ifade etmektedir. Vilayetin bütün yazışmalarından, yazılı kayıtların toplanması ve muhafazasından sorumlu kişiye ise “vilayet mektupçusu” denmektedir. Vilayet mektupçusu, aynı zamanda “salname”yi de yayıma hazırlayan kişidir. Salname, Osmanlı Devleti’nde merkezî yönetimin ve vilâyetlerin, yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlardır. Vilayet Salmamesi, bir vilayetteki hemen hemen her önemli konuda bilgi içermektedir. “Şehir mektupçuluğu” ile, “vilayet mektupçuluğu” arasındaki temel fark, birinin resmi bir görev, diğerinin gönüllü olmasıdır. Haber vermek anlamında mektup, şehir mektupçusunun şehirlilerle iletişim aracıdır. Tüm şehir sakinlerine aynı anda mektup göndermenin ilk yolu ise, gazetedir. Bu topraklarda şehir mektupçuluğunun tarihi, bir buçuk kadar asır geriye gider. Fakat şehir mektupçusu denilince akla, ilk önce Ahmet Rasim gelir. Şehir mektupçuluğunun amacı, şehrin gündelik hayatına dair bilgileri halka ulaştırmaktır. Şehir hayatına dair sorunların, değişikliklerin, güzelliklerin şehirlilerle paylaşılmasıdır. Bu bağlamda şehir mektupçusu, şehrin daha yaşanılabilir bir mekan olması adına şehre yazılı katkıda bulunmaktadır. Başka bir anlatımla bazı yazarlar, “bir nevi kamu görevi üstlenerek”, şehir mektupçusu olma vasfı kazanırlar. Bu bildiriye konu, şehir mektuplarının yazarı, iki şehir mektupçusu, Ahmet Rasim ve Mustafa Kutlu’dur. Aralarında tam yüz yıl vardır ya da yalnızca bir asır sonra şehir mektupları yeniden yazılmıştır. Ahmet Rasim’de, sorumluluğun mizahla buluşmasına tanıklık edilir. Mustafa Kutlu’da ise, sorumluluk duygusuna, endişe eşlik eder. Birinde, “imparatorluğun en uzun yüzyılı”nın şehir hayatı, diğerinde “küreselleşme çağı”nın şehri vardır. Yüz yılda, herşey ne kadar değişmiş? Ve yüz yılda bazı şeyler nasıl hiç değişmemiştir? Bu bildiride, her iki yazarın “şehir mektupları” bağlamında, şehir hayatı incelenmektedir. Bu çerçevede şehir ve sosyal hayat, yüz yıllık bir zaman farkıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Böylece, benzerlik ve farklılıklar, süreklilik ve kırılmalar daha görünür hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Şehir Mektupları, Değişim, Ahmet Rasim, Mustafa Kutlu.

CENTURY CHANGE OF THE CITY: CITY, SOCIETY AND LIFE IN CITY LETTERS

Abstract

This paper addresses city and social life based on city letters written centuries apart. A city can be equated to the kind of life people want to live. From another perspective, a city is an exceptional work that is shaped by people and in turn shapes people also. A city is written as much as it is experienced. "Letter writing" emerges from the combination of city, writing and responsibility. A letterman refers to a person in charge of managing the editorial affairs of an official office during the Ottoman period. Furthermore, a person responsible for all the correspondence of the province and the collection and maintenance of written records is called a "provincial letterman". At the same time, a provincial letterman is also responsible for preparing a "Salname" for publication. A Salname is an annual publication of the central and provincial governments of the Ottoman Empire for providing information. The provincial yearbook contains information on almost every important issue within a province. The fundamental difference between "a city letterman" and "provincial letterman" is that one is an official position while the other one is voluntary. When spreading news, a city letterman is the communication tool to city dwellers. At the same time, the first way to send letters to all city residents is through newspapers. In these lands, the history of city letter writing goes back a century and a half. However, when it comes to city letterman, Ahmet Rasim name comes to mind first. The purpose of city letter writing was to convey information about the daily life of the city to the public. Additionally, it involves sharing of problems, changes and beauties concerning city life with city dwellers. In this context, a city letterman contributes through writing to make cities a more liveable place. In other words, some writers gain the qualification of being a city letterman by "assuming some kind of public duty". Therefore, this paper discusses authorship of city letters based on two city lettermen, Ahmet Rasim and Mustafa Kutlu. There were a hundred years between them, or simply a century apart when the city letters were rewritten. In Ahmet Rasim, we witness that responsibility meets humour. On the other hand, in Mustafa Kutlu, the sense of responsibility is accompanied by anxiety. In one letter, we find city life of the "longest century of the empire" and in the other, city life of the "age of globalization". In a century, how has everything changed? In a century, how some things never changed at all? In this paper, city life is examined in the context of "city letters" of both authors. In this framework, city and social life are discussed comparatively within a hundred-year time difference. Thus, similarities, differences, continuity and discontinuities become more visible.

Keywords: City, City Letters, Change, Ahmet Rasim, Mustafa Kutlu.

GİRİŞ

Bu bildiriye, yüzyıl arayla yazılmış şehir mektuplarından hareketle, şehir ve toplum hayatındaki değişim ele alınmaktadır. Bu süreç sosyolojik olarak toplumsal değişme kavramına denk düşmektedir. Toplumsal değişme, toplumların değerlerindeki, kurumlarındaki, hayata bakış tarzlarındaki farklılaşmalardır. Toplumun bir durumdan başka bir duruma geçmesidir. Toplumsal değişme; ilerleme, olgunlaşma, kalkınma olarak okunabileceği gibi yozlaşma ve çözülme olarak da okunabilmektedir. Bu bağlamda değişme olumlu ya da olumsuz farklılaşmayı anlatmak için kullanılmaktadır (Yıldırım, 2013: 121). Şehir Mektupları'nda başka hiçbir kaynakta bulunamayacak bilgiler, yazarların hayatlarıyla da birleşerek yaşayan bir şehrin bilgisine dönüşmektedir.

Şehir Mektupları'nın ilki bir Osmanlı Şehri İstanbul'u anlatmaktadır. Şehir Mektupları'nın ikincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ankara başkent olduktan sonra taşrası kabul edilen İstanbul şehrine dairdir. Bu dönemin şehre dair temel düşüncesini şu cümle özetleyebilir; “şehri değiştirmek, hayatı değiştirmektir.” Ahmet Rasim ve Mustafa Kutlu'nun şehir mektupları, İstanbul özelinde bir şehrin değişiminin canlı şahitlikleridir.

Ahmet Rasim şehir mektuplarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmeye başlayan payitahtında yazmıştır. Rasim'in Şehir mektupları, Osmanlı Devleti'nin, Batı dünyasının üstünlüğünü kabul etmiş olduğu bir dönemin şehir hayatının tanıklıklarıdır. Bu dönemin etkileri en canlı şekliyle İmparatorluğun başşehirinde yaşanmaktadır. Batılı idare sistemiyle tanışan payitaht aynı zamanda modern hayat tarzlarının da görülmeye başladığı yerdir. Şehir ikili bir yapıya bölünmüş gibidir, bir tarafta alaturka diğer tarafta alafranga hayat tarzları, bir tarafta geleneksel hayatı yaşan mahalleler diğer tarafta modern hayatın cezbedici semtleri. İki dünya birbirine bir köprüyle bağlanmakta ya da iki farklı hayat birbirinden bir köprüyle ayrılmaktadır.

Mustafa Kutlu ise Şehir Mektupları'nı, Ankara'nın başkent olmasından sonraki nitelendirmeye Türkiye Cumhuriyeti'nin taşrası İstanbul'da yazmıştır. Kutlu'nun Şehir Mektupları, neredeyse bir asırdır devam eden bu değişime şahitlik etmektedir. Bu dönemin ilginç bir özelliği, İstanbul'u yönetenlerin farklı ideolojilere mensup olsalar da değişim konusunda hemfikir olmalarıdır.

Kutlu mektuplarını yazmaya başladığında şehir, bambaşka bir fırtınaya yakalanmıştı. Küreselleşme fırtınası, değişim değil, kökten bir değişim istiyordu. Şehri, insani duyarlılıklar değil, kapitalist ekonomik düzenin gereklilikleri belirlemeliydi. Kutlu, İstanbul'un tüm bu değişimlerini ve çelişkilerini bir hikayeci ustalığıyla yazmaktadır. Şehir Mektupları, aynı zamanda yitip giden insani değerler için bir hatırlama ve hatırlatmadır.

Bu bildiri de önce, şehir mektupçuluğunun ortaya çıkışı ele alınacak, ardından şehir mektuplarına konu olan şehir hakkında bilgi verilecektir. Şehir Mektupçuları olan Ahmet Rasim ve Mustafa Kutlu'nun hayatları ve Şehir Mektupları'nı yazdıkları dönem aydınlatılacaktır. Son olarak her iki yazarın eserlerinden alıntılarla şehir hayatının bir asır içerisinde geçirmiş olduğu değişim ortaya çıkarılarak çalışmaya son verilecektir.

MEKTUBCU'DAN ŞEHİR MEKTUPÇUSU'NA BİR KAVRAMIN SERENCAMI

Mektup, bir şey haber vermek, bir şey sormak veya istemek için, birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kâğıt anlamına gelmektedir. Mektupçu ise,

Osmanlılarda, bir resmi dairenin yazı işlerini yönetmekle yükümlü yüksek görevli kişi ya da bir il idaresinin yazı işlerini yöneten görevliyi tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 1988: 1527).

Mektup, Arapça “yazmak” anlamına gelen “ketebe” kelimesinden türetilmiş olduğu için eski metinlerde “mektub” olarak geçmektedir. Mektub, “yazılmış” anlamına gelmektedir. Örneğin “mektub-i samî”, sadrazamlık makamından yazılan resmi mektupları ifade etmektedir (Devellioğlu, 1999: 606). Mektub-i Sâmi, sadrazamlık’tan yazılan resmi mektuplar olup, genellikle nâzırlara, valilere gönderilmekte ve işlerin çabuklaştırılması amacına yönelik olmaktadır (Sakaoğlu, 1985: 239).

Osmanlı Tarih Sözlüğü’nde ise mektubcu: Büyük devlet adamlarının özel kalem müdürleri olarak tarif edilmektedir. Bunlar bağlı oldukları yere ve daireye göre “mektubi-i sadr-ı ali”, “mektubi-i nezaret”, “mektubi-i vilayet” olarak adlandırılmaktaydılar (Yılmaz, 2017: 415).

Bazı kaynaklarda mektubcu yerine mektubi kelimesi kullanılmaktadır. Mektubi, nezaret veya büyük dairelerin yazı işlerini idare etmekle görevli en büyük memur olarak tanımlanmaktadır (Özön, 1971: 469). Ötüken Türkçe Sözlük’te ise mektubi, resmi dairelerde yazı işlerine bakan memur olarak ifade edilmektedir. Mektubi Kalemi ise; bakanlık veya valiliklerde yazı işlerine bakan kalemi tanımlamaktadır. Örneğin mektubi-i sadr-i ali; sadrazamın mektupçusu demektir (Çağbayır, 2007: 3120).

Özetle mektupçuluk, Osmanlılarda, resmî yazı işlerini yönetmekle görevli kişiyi ifade etmektedir. Vilayetin bütün yazışmalarından, yazılı kayıtların toplanması ve muhafazasından sorumlu kişiye ise “vilayet mektupçusu” denmektedir. Vilayet mektupçusu, aynı zamanda “salname”yi de yayıma hazırlayan kişidir. Salname, Osmanlı Devleti’nde merkezî yönetimin ve vilâyetlerin, yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlardır. Vilayet Salmamesi, bir vilayetteki hemen hemen her önemli konuda bilgi içermektedir.

Salnameler vilayet kurumlarının dinamik karakterini gözler önüne seren en bilgilendirici kaynaklardır. Salnameler, erkan-ı vilayet, yani vilayetin önde gelen memurları olarak sırasıyla naib, vali muavini, defterdar ve mektubcu’yu saymaktadır. Vilayette valiye en yakın memuriyet pozisyonunu vilayet mektubcusudur. Valiye en yakın memuriyet pozisyonunu dolduran mektubcunun dengeli bir sadakat ilişkisini sürdürmesi, taşra idaresinin selameti açısından önemlidir. Valilerinden şikayet eden birçok mektubcu vardır. Bursa’daki mektubcu Süleyman Nazif, Hüdavendigar Valisi Halil Bey hakkındaki şikayetlerini dillendirmek üzere İstanbul’a gelmek için izin istemiştir. Mamuretülaziz mektubcusu Eyub Sabri Bey, şifreyle saraya gönderdiği bir telgrafta Dersim Sancağı’nda asayişin sorunlu olmasını Vali Rauf Bey’in gevşekliğine bağlamaktadır. Valinin, eşkıyalığın çoğalmasından dolayı meydana gelen vukuatı merkezden sakladığını, dile getirmektedir (Kırmızı, 2008: 135-136).

Bu çalışmaya konu olan bir edebi tür olarak mektup ise, tıpkı roman, hikaye, tiyatro, makale, deneme gibi bizim edebiyatımıza Batı edebiyatının tesiri ile 19. asrın ikinci yarısından itibaren girmeye başlamıştır. İlk defa İbrahim Şinasi Efendi tarafından kaleme alınan Batı tarzı mektup türünün ülkemizde 150 yıllık tarihi bulunmaktadır. Fakat mektup türü edebiyatımızdaki gelişimini asıl Namık Kemal’e borçludur. Tasvir-i Efkâr gazetesinin 20-23 Ocak 1867 tarihli nüshalarında “Ramazan Mektubu” başlığı altında yayınladığı mektuplarında bu türü, geniş bir okuyucu kitlesine açmıştır (Basiretçi Ali Efendi, 2017: Önsöz).

Şehir mektubunun edebiyatımızdaki ilk temsilcisi 1870-1878 yılları arasında çıkardığı Basiret gazetesinden dolayı “Basiretçi” lakabıyla anılan Ali Efendi’dir. Dolayısıyla kendisinden

yaklaşık 30 yıl sonra bu ünvanla şöhret bulan Ahmet Rasim'in önüne geçmesi gerekirdi. Şehir Mektupçusu denilince Basiretçi Ali Efendi değil de Ahmet Rasim'in akla gelmesinin belli sebepleri olmalıdır. Herhalde Basiret gazetesini çıkarmaya başladığı zamandan itibaren üzerine yapışan "Basiretçi" ünvanı diğer özelliklerini gölgede bırakmış olmalıdır (Basiretçi Ali Efendi, 2017: Önsöz).

Ahmet Rasim Ali Efendi hakkında şunları söylemektedir: Merhum Meşrutiyet'in ilanını müteakip Beyrut Vilayeti dahilinde bulunduğu kaymakamlıktan bila-istifa İstanbul'a gelmişti. Nice senelerden beri ismini tanıdığım halde kendisini şahsen tanıyamamış idim. O günlerde Babıali Caddesi'ndeki mutasarrıfı bulduğum Tefeyyüz Kütüphanesi'nde tanıştık. Orta boylu, mavi gözlü, hoşsohbet bir zat idi (Basiretçi Ali Efendi, 2017: XIX).

ŞEHİR MEKTUPLARINDAKİ ŞEHİR YA DA İSTANBUL

Şehir; insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fizikî ürün ve insan hayatını çerçeveyeleyen yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insan ve toplumlar, inançlarından, dinlerinden hareket ederek belirlerler. Şehir, toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir (Cansever, 2010:17). "Osmanlı'da şehir demek, İstanbul demektir." Rasim'in mektuplarının yazmaya başladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehrinde nüfus yapısı çokkültürlü bir özelliğe sahiptir. Şehir nüfusu bir milyona ulaşmamış ve Müslümanlar kadar farklı din ve milliyetlere mensup insanların yaşadığı bir şehirdir. Mustafa Kutlu'nun şehir mektupları yayımlandığında İstanbul'un nüfusu, sekiz milyonu geçmiştir. 1895 ile 1995 nüfusları arasında nicelik olarak yaklaşık, 10 kat fark olmasının yanısıra ondan daha az önemli olmayan başka bir durum söz konusudur. İmparatorluk İstanbulu'nun nüfus çeşitliliği, Cumhuriyet İstanbulu'nda ortadan kalkmış durumdadır.

ŞEHRİN MEKTUPÇULARI: AHMET RASİM VE MUSTAFA KUTLU

Bu çalışmada Basiretçi Ali Efendi yerine Ahmet Rasim ve Mustafa Kutlu'nun tercih edilmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Evvela şehrin değişimi anlatılmak istenildiği için bir karşılaştırılma yapılması zorunluluğu vardır. Burada Basiretçi Ali Efendi ve Mustafa Kutlu karşılaştırılabilir. Ancak kıyaslama yapılabilmesi adına diğer bazı ortak özelliklere sahip olma ihtiyacı bulunmaktadır. Örneğin hem Rasim hem de Kutlu, köşe yazarlıkları yanında aynı zamanda birer edebiyatçıdır ve edebiyatın farklı türlerinde eserler vermişlerdir. Diğer bir ortak özellik olarak her iki yazar da edebiyat dışında başka kültür-sanat uğraşlarına sahiptir. Rasim, müzikle Kutlu, resimle ilgilenmektedir. Başka bir açıdan her iki yazarın şehir mektupları kendileri hayattayken kitap olarak yayımlanmıştır. En önemli ortak özelliklerden biri ise, her iki yazarın da yarım asır kesintisiz yazı yazmış olmalarıdır. Hem Rasim hem Kutlu, ülkenin kültür hayatına yapmış oldukları katkılardan dolayı, yaşadıkları dönemin hükümetleri tarafından ödüllendirilmişlerdir. Başka bir ortak özellik olarak, zaman zaman uygulamalarını eleştirirler de ne Rasim ne de Kutlu, Basiretçi Ali Efendi gibi doğrudan iktidar-hükümet muhalefeti anlamına gelecek siyasi yazılar yazmamışlardır. Özetle Basiretçi Ali Efendi, yazarlığından ziyade muhalif siyasi kimliği ile daha fazla bilinmekte, tıpkı "Basiretçi" gibi "muhalif" kelimesi de onun yakasını bırakmadığından bu çalışmada da tercih Ahmet Rasim'den yana kullanılmıştır.

Mustafa Kutlu, Ahmet Rasim'in Şehir Mektupları'nı yazmaya başladığı tarihten yaklaşık elli yıl sonra doğmuştur. Kutlu, Şehir Mektupları'nın ilk baskısını 50 yaşına yaklaşırken

yayımlamıştır. Başka bir anlatımla şehir mektupları, tam yüz yıl sonra deyim yerindeyse yeniden yazılmıştır.

ÖN ADI ŞEHİR MEKTUPÇUSU BİR YAZAR: AHMET RASİM

Ahmet Rasim, İstanbul'un Sarıgözel mahallesinde 1865(bazı kaynaklarda 1864) yılında, dünyaya gelmiştir. Babası Kıbrıslı Bahaeddin Efendi, annesi ise Nevber Hanım'dır. Ahmet Rasim, yazılarında babasından haklı olarak pek söz etmez. Bahaeddin Efendi, her gittiği şehirde yeniden evlenmeyi âdet haline getirmiş birisidir. Posta ve telgraf memuru olarak çalışan Bahaeddin Efendi, ilk defa Ermenek'te bulunduğu yıllar evlenmiştir. Görev dolayısıyla İstanbul'a giderken eşinden ayrılmış, İstanbul'da Ahmet Rasim'in annesi ile evlenmiştir. Görev gereği Tekirdağ'a giderken eşini de beraberinde götürerek Bahaeddin Efendi, bu şehirde başka bir kadınla evlenmiş ve Ahmet Rasim'e gebe olan Nevber Hanım'ı İstanbul'a göndermiştir. Tekirdağ'daki evliliğinden sonra da birkaç defa daha evlenecektir. Nevber Hanım ise, zengin bir ailenin yanında evlatlık olarak yetişen, geleneksel Osmanlı hayat tarzına göre terbiye görmüş bir kadındır. İlk kocasından ayrıldıktan sonra kendisini yetiştiren ailenin yanına döndüğü gibi Ahmet Rasim'in babasından ayrıldıktan sonra da aynı ailenin himayesine sığınmıştır. Bu aile, Nevber Hanım'ı Sangüzel'de küçük bir eve yerleştirmiştir. Ahmet Rasim, bu evde dünyaya gelmiştir (Aktaş, 1987: 7).

Ahmet Rasim ilk tahsiline Sofular'daki mahalle mektebinde başlamış himayesine girdiği eniştesi miralay Mehmed Bey'in konağında bir muallimden yazı ve Arapça dersleri almıştır. 1876'da Dârüşşafaka¹'ya girmiş, burada devrin edebî ve fikrî akımlarına karşı büyük bir ilgi göstermiştir. Bir yandan Fransızca öğrenerek Fransız yazar ve şairlerini tanımış, diğer yandan da bilhassa Şinâsi, Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa ve Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini okumuştur. 1883'te okulu birincilikle bitirdikten birkaç ay sonra diğer Dârüşşafaka mezunları gibi Posta ve Telgraf Nezâreti'ne memur olarak girmiştir. Ahmet Râsim memuriyeti bir türlü benimseyemediği için hayatını yazı yazarak kazanmak hevesine düşmüştür. Fransızca'dan çevirdiği bazı yazıları Ahmet Midhat Efendi'ye götürmüş ve gördüğü ilgi üzerine 1885 yılında Tercümân-ı Hakikat'te yazı hayatına girmiştir. Ahmet Midhat Efendi'den gördüğü takdir ve teşvikle güveni artan Ahmet Râsim memuriyeti bırakmış ve kendisini büsbütün gazeteciliğe vermiştir. Menâkıb-ı İslâm adlı kitabı dolayısıyla II. Abdülhamid'den Mecîdî nişanı almıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1927'de İstanbul milletvekili seçilmiş, üçüncü ve dördüncü dönem milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuştur. 21 Eylül 1932'de Heybeliada'daki evinde ölmüş; cenazesi adadaki Abbas Paşa Mezarlığı'na defnedilmiştir (Aktaş-Özcan, 2020: <https://islamansiklopedisi.org.tr>).

Elli yıla yaklaşan yazı hayatında hep İstanbul'u konu almış, İstanbul'daki yaşamı, olağanüstü bir gözlem gücüyle son derece ayrıntılı biçimde yansıtmıştır. İkdâm, Malumat, Saadet, Sabah, Vakit, Zaman, Tasvir-i Efkâr, Yeni Gün ve Cumhuriyet gazetelerinde yazarlık yapmıştır. 1876'da girdiği Darüşşafaka'da edebiyat ve müzikle tanışmıştır. Bu sıralarında hocası Zekâi

¹ Yetim ve yoksul Müslüman çocukların yetiştirilmeleri amacıyla 28 Haziran 1873'te açılan parasız yatılı, özel statülü bir ilk okuldur. Adı "şefkat yurdu" anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra özel lise konumunda, devlet liselerinin ve ortaokullarının programını uygulamaya başlayan Darüşşafaka, İstanbul okulları arasındaki saygın yerini korumuştur. Çok sayıda aydının, sanatçının, devlet adamının yetiştiği Darüşşafaka, halen yabancı dille öğretim yapan özel okul statüsündedir. Günümüzde Darüşşafaka'ya babası vefat etmiş, yetenekli ve çalışkan ilköğretim mezunu kız ve erkek çocuklar, Türkiye genelinde yapılan giriş sınavı sonunda alınmaktadır (Sakaoğlu, 1993: 1).

Dede'den aldığı musiki zevki hayatı boyunca sürmüş, onu ünlü bir şarkı bestekârı olmaya kadar götürmüştür (İstanbul Ansiklopedisi, 1993: 130).

Ahmet Rasim, ne baba sevgisini tatmış ve ne de baba otoritesini tanımıştır. Sarıgül'deki evde, çevresini tanımaya başladığı zaman dünyası üç kadın ile sınırlıdır. Bunlardan biri annesi, diğeri siyahi sütüne, bir diğeri de mutfak ve benzeri işlerine bakan Dilfeza kalfadır. Ahmet Rasim, ilk çocukluk yıllarını bu kadınların koruyuculuğu altında idrâk etmiştir. Kadınların sevgisi ve baba otoritesinin olmayışı, onun yaramaz denecek kadar ölçsüz çocukluk devri geçirmesine sebep olmuştur. Ahmet Rasim, her vesile ile okuldan kaçan ve bu kadınların şefkatine sığınan bir çocuk olarak hayata başlamıştır (Aktaş, 1987: 8).

Memurluk yaptığı yıllarda beş vakit namazını kıldığını ve düzenli bir hayat sürdüğünü belirten Ahmet Râsim, tanıştığı bir Ermeni berberin kendisini içkiye alıştırması ile eğlence ve hovardalık âlemlerine girip çıkmaya başlamıştır. (Aktaş-Özcan, 2020: <https://islamansiklopedisi.org.tr>).

Ahmet Rasim'in ve içinde bulunduğu grubun edebiyat anlayışını daha iyi gözler önüne sermek için, XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğunun kültür manzarası üzerinde durmak gerekmektedir. Bu dönemde, imparatorluğun kültür merkezi durumunda olan İstanbul'da eski taraftarları (muhafazakarlar), yenilikçiler ve mutavassıtın (orta yolcular) kelimesiyle adlandırılabilen bir gruba mensup olanlar olmak üzere üç ayrı tip insan yaşamaktadır. Mutavassıtlar gelişmeye karşı değiller, fakat taklid ve intihalin edebî sahada arzulan gelişmeyi sağlayamayacağı, mevcudu da bozacağı düşüncesindedirler. Onlar, Batılıların kendi meseleleri üzerinde düşündükleri tarzda bizim de, problemlerimizi ele almamızı, bunlar üzerinde ilmin ve fennin getirdiği imkânlardan yararlanarak çalışmamızı; Türklük hissini muhafazaya dikkat etmemizi istiyorlar. İşte mutavassıtların, dolayısıyla Ahmet Rasim'in edebiyat hakkındaki düşünceleri ana hatlarıyla böyledir (Aktaş, 1987: 60,67).

Ahmet Rasim'e asıl kişiliğini veren unsur İstanbul'dur. Hayatı boyunca hep İstanbul'u yaşamış, İstanbul'u yazmıştır. Şaheseri kabul edilen Şehir Mektuplarından başlayarak bu koca şehrin kamu vicdanını temsil etmiş, İstanbul'un âdeta yeni bir kütüğünü meydana getirmiştir. İstanbul Ahmet Rasim'de mahallesıyla, sokağıyla, çarşıları pazarlarıyla, mesireleriyle, meyhaneleriyle, Direklerarası'yla, eğlence yerleriyle, Pera'sıyla, esnafı, oyuncusu, külhanbeyi, dedikodusu, sevinci ve hüznüyle canlı bir varlık olarak yaşamaktadır. Bu koca imparatorluk başkentinde olup biten her şey, olanca kozmopolitizmi ve folkloru onun keskin gözlemciliğinden, araştırmacılığından ve dikkatinden nasibini almaktadır (İstanbul Ansiklopedisi, 1993: 130-131). Bundan dolayı olsa gerek Tanpınar onun için şu cümleyi kurmaktadır: “*Pek az adam onun gibi yaşadığı şehrin üstüne eğilmiş ve bir ses makinesi gibi her duyduğunu kaydetmiştir.*” (2014: 133).

SON ŞEHİR MEKTUPÇUSU: MUSTAFA KUTLU

Mustafa Kutlu, 1947 yılında Erzincan'ın Kuruçay nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin beş çocuğundan biridir. Erzincan'da tabiatla iç içe bir hayat süren Kutlu, tabiatın kıymetini anladığı bir çocukluk geçirmiştir (Çizmecioğlu, 2020: 45).

Kutlu, birkaç nesil Erzincan'da yaşamış şehirli bir aileye mensuptur. Ailenin lakabı “Hacıyakupoğulları”dır. Kutlu'nun babası Nurettin Bey, Kemah ilçesi Kamerik nahiyesinde nahiye müdürü olarak vazife yaparken ev bulamadıkları için Cebesoy Tren İstasyonu'nda ikamet etmişlerdir (Doğan, 2019: 6).

Babasının görevi nedeniyle ailesi sık sık şehir değiştirmiştir. Göç, böylece önemli bir kavram olarak Kutlu'nun hayatına girmiştir. Sürekli şehir ve ev değiştirme hâli, babanın emekliliğiyle son bulmuş, baba Erzincan'da Cihan Oteli'nin kiraathanesinde arzuhalciliğe başlamıştır. Şehre geldiklerinde Mustafa Kutlu altı yaşındadır (Ural, 2019: 107).

Kutlu ortaokul ikinci sınıftayken babası vefat etmiştir. Bu üzücü olayın ardından ailesine maddi katkı sağlamak için çalışmıştır. Bu dönemde Erzincan, küçük bir kasaba görünümündedir ve yakın zamanda büyük bir deprem geçirmiştir. Hayatta kalanlar devlet tarafından yaptırılan geçici konutlara yerleştirilmişlerdir. Kutlu'nun ailesi de bunlar arasında bulunmaktadır (Gürpınar, 2005: 25).

Kutlu, resme olan tutkusu sebebiyle güzel sanatlarda okumak istemektedir. Bu maksatla İstanbul'a gelmiştir. Ancak, o zamanki adıyla Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin ortamı Anadolu'nun özüyle bağlarını hâlâ koruyan gelenekçi, dindar kültüründe yetişen Kutlu'nun değer yargılarıyla, yaşam tarzıyla tamamen zıttır. Bu ortamda dört yılını geçirirse kendisinin de yozlaşacağından endişe etmiş ve güzel sanatlarda okuma düşüncesinden vazgeçmiştir (Doğan, 2019: 7).

Üniversite eğitimi için Erzurum Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydolmuştur. Sonradan içinde yer alacağı "Hareket" dergisiyle tanışması da üniversiteden hocası Orhan Okay'ın fakültedeki odasında o sırada derginin sorumlu müdürü olan Ezel Erverdi ile karşılaşmasıyla olmuştur (<http://www.dergah.com>).

Hareket Dergisi günlerinin başlangıcına dair Kutlu kendi ifadeleriyle şunları anlatmaktadır: *"Efendim, benim düşünce dünyası ve sanat hayatı ile tanışmama vesile olan, yetişme yıllarımızın feyizli zemini Fikir ve Sanatta Hareket dergisi, bir süre bu Ersoy Pasajı'nda çıkarılmıştı... Ben o yıllarda yazı yazmıyor, resimle uğraşıyordum. Zaten Hareket gibi rahmetli hocamız Nurettin Topçu'nun yazdığı bir dergide yazı yayımlamak o günler için bana çok yücelerde, erişilmesi adeta imkansız bir şey gibi geliyordu."* (2006: 133-134).

1968 yılında Orhan Okay'ın danışmanlığında yazdığı Sait Faik'te Plastik Unsurlar, Sait Faik'in Hikâye Dünyası adlı çalışmaları ile üniversiteden mezun olmuştur. 1969 yılında Sevgi Hanım ile Erzincan'da evlenmiş, Pınar ve Murat adında iki çocuğu olmuştur (Çizmecioğlu, 2020: 46).

Üniversiteden mezun olduktan sonra Tunceli Lisesi (1969-72) ve İstanbul Vefa Poyraz Lisesi (1972-1974)'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Yalçın, 2010: 666).

1974'te öğretmenlik mesleğinden ayrılarak "Dergâh Yayınları"nda çalışmaya başlamıştır. "Hareket" dergisinde yazdığı hikâyelerle sanat hayatına atılan Kutlu, bu derginin bir dönem (1979-82) Yazı İşleri Müdürlüğü'nü de yapmıştır. 1990 yılından itibaren çıkan "Dergah Dergisi"nin Genel Yayın Yönetmenliğini 2016 yılına kadar sürdürmüştür. (<http://www.dergah.com.tr>). Şerif Mardin Dergah'ı "İslamcı bir dergi" olarak nitelendirmektedir (2015: 33).

Kutlu'nun sinemada da bazı çalışmaları olmuştur. Halit Refiğ, Metin Erksan gibi 'Ulusal Sinemacı'larla tanışan yazar, senaryolar kaleme almıştır. Örneğin; İsmail Güneş'in yönetmenliğinde çekilen sekiz bölümlük "Yusufçuk" isimli çocuk dizisinin senaryosunu yazmıştır. Yazarın "Kapıları Açmak" öyküsü Osman Sınav tarafından senaryo haline getirilmiş ve bir televizyon kanalında izleyicinin karşısına çıkmıştır. "Uzun Hikâye" adlı öyküsü de

Osman Sınav tarafından sinemaya uyarlanmıştır. Ancak Kutlu'nun sinema ile meşguliyeti uzun sürmemiştir (Bağcı, 2014: 5).

Kutlu dergicilik ve sinema dışında iki farklı gazetede kültür sanat yazıları yazmıştır. Şehri tanımanın insanın kendini ve diğerlerini tanımadaki önemine binaen İstanbul gezileri sonucu kaleme aldığı yazıları Zaman Gazetesi'nde tefrika etmiştir. Bu yazılar daha sonra Şehir Mektupları'nda (1995) derlenip basılmıştır. Kutlu bir yandan öykü kaleme alırken bir yandan da Yeni Şafak gazetesinin spor köşesinde yazmaktadır. Onu bir hikayeci olarak gören okurları spor yazılarından dolayı eleştirmişlerdir (Bağcı, 2014: 6). Kutlu, 2020 yılı Mayıs ayı itibarıyla Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya devam etmektedir.

Mustafa Kutlu, Edebiyat alanında Cumhurbaşkanlığı 2016 yılı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'ne layık görülmüştür. Ancak hastalığı nedeniyle törene katılamamış ve bir mektup göndermiştir. Gönderdiği mektubu oğlu Murat Kutlu okumuştur. Mektubunda, 48 yıldır hak ve halk için yazdığını kaydeden Kutlu, *“Açık, anlaşılır, gülbüz bir dili tercih ettim. Karanlık, anlaşılmaz ifade bana göre değil. Milletin derdi ile dertlendim, onun sevinci ile sevindim. Bu anlamda toplumcu bir yazarım. Sanat hakikate giden yolda bir duraktır Son durak dindir. Dine varınca dalgalar diner, savaş yerini barışa bırakır!”* *“Din ile bir ahlak kazanırız. Dinsiz ahlak olmaz. Olursa ona ‘Menfaat ahlakı’ denir. Cenab-ı Hakk’a inanmayan, ahirete inanmayan, Mahkeme-i Kübra’ya inanmayan için ne ahlak vardır ne de hukuk”* (<https://www.tccb.gov.tr>).

Kutlu, 1972 yılından beri İstanbul'da yaşamaktadır. Anadolu tabiatının güzelliğini olabildiğince yaşamış bir çocukluk ve gençlik dönemi, yazarın bu büyük şehre bakışını derinden etkilemiş görünmektedir. Yazılarındaki olanla beraber olması gerekene yapılan vurgu, kaynağını bu geçmişten almaktadır. Diğer yandan, küreleşmeyle beraber şehirlerin gittikçe birbirine benzemesi, Kutlu'nun şehir yazılarını tüm şehirler için genelleştirilebilir kılmaktadır. Kutlu'nun şehir mektupları, çoğunlukla bir derdin, sorumluluğun yazılarıdır. Şehirlerin, özellikle İstanbul'un değiştirile, değiştirile getirilmiş olduğu durum yazarın şikayetlerinin temelini oluşturmaktadır.

Şehir Mektupları alanında kendisinden önce bu konuda yazmış olan Ahmet Rasim'in hakkını teslim etmeyi unutmaz. Şehir Mektupları'nı nasıl ve hangi niyetle yazdığını açıkladığı kitabın giriş yazısında bu durumu şöyle ifade eder: *“Aziz okuyucular ... Bundan böyle Üstad Ahmet Rasim'den ödünç aldığım Şehir mektupları başlığı adı altında sizlere hitap edeceğim. Konumuz yine İstanbul olacak. Ayrıca modernleşen kentlerimiz bir yerde bahse değer meselelerin ortak algılanmasını getirmektedir. Yazdığımız mektuplar bu bakımdan sadece İstanbullu hemşehrilerimize değil, bütün Türkiye'ye gönderilmiş demektir.”*

AHMET RASİM'İN ŞEHİR MEKTUPLARINDA İSTANBUL YA DA 19.YÜZYIL ŞEHİR HAYATI

Rasim'in Şehir Mektupları ilk kez 4 cilt olarak 1896 yılında, ikinci kez ise 1912- 1913 tarihlerinde Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Ahmet Rasim, bu yazılarını ilk kez Malumat gazetesinde yayımlamıştır. Eserin latin harfleri ile yapılmış olan ilk baskısı 1971 yılında MEB tarafından gerçekleştirilmiş, üçüncü kez yapılan baskısı ise iki cilt halinde 1992 yılında yapılmıştır. Eserin bu baskısı, Nuri Akbayer tarafından hazırlanmış ve Arba Yayınları arasında çıkmıştır. Şehir Mektupları latin harfleri ile tam metin olarak son kez Kapı Yayınları tarafından 2013 yılında basılmıştır. Bu kitap 628 sayfa olup Ahmet Rasim'in 216 yazısı yer almaktadır.

Şehir Mektupları içerisinde seçilen metinlerin yayınlandığı Şehir Mektupları adını taşıyan kitaplar ise 26 farklı yayınevi tarafından yayımlanmıştır.²

2013 yılında yayımlanan kitabın önsözünü yazan Hande Çetin Ongun, Şehir Mektupları'nın içeriğini özlü bir şekilde ifade etmektedir: Bu kitapta yer alan yazılarda İstanbul'un 19.yüzyıldaki panaroması çizilmiştir. Ahmet Rasim bu yazılarında, İstanbul'a hem gazeteci hem şair hem de o şehirde yaşayan bir insan gözüyle bakmaktadır. Kendinden ve çevresinden hareketle bütün bir İstanbul sokağı, mahallesi, çarşısı, pazarı, basın dünyası, eğlence yerleri son derece akıcı bir dille anlatılmaktadır. Arkasında İstanbul'a dair muazzam bir tarih bırakan yazar paşaları, beyleri, vezirleri değil, ara sokakları, işkembecileri, ramazan akşamlarını, kiraathaneleri, vapurları yazmaktadır. Dönemin hem yazarı, hem eleştirmeni, hem seyircisi, hem bestecisi, hem hovardası, hem de habercisi olan Ahmet Rasim'in Şehir Mektupları, "nerde o eski İstanbul?" sorusunun da cevabıdır aynı zamanda (Rasim, 2013: Önsöz).

Kendisi de bir "şehir mektupçusu" olan Mustafa Kutlu, Ahmet Rasim'in Şehir Mektupları'nı şöyle değerlendirmektedir: Üstad yazılarında kendini merkeze alan bir tutum içindedir. Günlük hadiseler karşısındaki düşünceleri, duyguları, zevk ve heyecanları, arkadaşlık ve iş ilişkileri samimi bir ifade ile yazıya geçirilmiştir. Okuyucu şehri tanıyıp olup-bitenleri takip ederken, aynı zamanda yazara yoldaşlık etmektedir (Kutlu, 2006: 8).

Şehir Mektupları'nda Rasim, belli konular üzerinde özellikle durmaktadır. Bu bildiri de bu konular dikkate alınarak şehir, toplum ve hayat bağlamında bir seçme yapılmaktadır. Böylece 19.yüzyıl şehir hayatına dair somut bilgilerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Seyyar Satıcılar

Seyyar satıcıların İstanbul şehir hayatının ayrılmaz parçaları olduğunu Şehir Mektupçusu'nun şikayetlerinden öğreniyoruz.

"Dalları bastı kiraz"ı şimdilik "çiğ bal" bastırdı. Evlerde başı dinç oturmak, çocuk uyutmak, hasta oyalamak, biraz sohbet etmek, heyecansız bir saat geçirmek mümkün değil. Tablayı başına alan sokak başından kendini verdi mi çın çın öttürüyor. Bir ses ki kaza eseri (Opera Françoise) Opera Fransez'de ölse, binanın akustik tekniğine uyumu sebebiyle orada bulunanların kulak zarlari patlar ve sağır yetiştirmek için yeni bir alet bulunduğuna bütün Avrupa'ya inandırır. Herifler dik kafalı, inatçı, rica bile edilse kulaklarına girmiyor. Biz göçmen arabalarına "görünür kaza" derken bir de başımıza "görünmez kaza" çıktı. Bakalım. Vişne biraz ucuzlasın. Ondan neler çekeceğiz? Ben "dalları bastı kiraz"ı, "çiğ bal" bastırdı derken şimdi bu baş belası çiftleşti. "Kuru kaymaklı, vişneli dondurmam!" diye bağırarak gece gündüz, sokak sokak dolaşanları ne yapalım? (Rasim, 2013: 14-16).

19.yüzyıl İstanbul'unda polisin seyyar satıcılara aman vermemesi onları mesleklerini farklı şekilde icra etmeye yönlendirmektedir.

"Nereye kayboldular, diyordum! Sokaklarda ilahi, gazel, kaside okuyarak, kapıları çalarak, onun bunun yakasını yakalayarak halkı huzursuz eden sabırsız fakirler nerede kaldılar, diye

² 3F Yayınları, Akvaryum Yayınevi, Altın Kitaplar, Anonim Yayıncılık, Antik Yayınları, Beyan Yayınları, Bilge Kültür Sanat, Bilgi Toplumu Yayınları, Damla Yayınevi, Elips Kitap, Ema Kitap, İnkılap Kitabevi İşkele Yayıncılık, Karanfil Yayınları, Kardelen Yayınları, Kare Yayınları, Kitapzamanı Yayınları, Maviçatı Yayınları, Metropol Yayınları Say Yayınları, Serhat Yayınları, Şule Yayınları, Toker Yayınları, Tuna Kitabevi, Yeni Zamanlar Sahaf ve Zambak Yayınları.

düşünüyordum. Meğer her biri birer tüccar olmuş! “Polis bizi yakalar, Darülaceze’ye götürür!” korkusuyla ufak bir mum kutusuna on, onbeş kibrit koymuşlar. Fakat sokak başlarını kesmişler, duruyorlar. Gördünüz mü ticari zekayı? Herifleri biraz daha sıkıştıracak olurlarsa belki her biri birer köşe esnafı olur!” (Rasim, 2013: 488).

Şirket-i Hayriye Vapurları

Osmanlı devlet adamları ve bazı sarrafların ortak olduğu Şirket-i Hayriye, bir özel teşebbüs olarak kurulmuş ve örnek icraatlar yapmıştır. Bu nedenle İstanbul hayatında vapur bol kullanılan bir ulaşım aracı olmuştur. Böylece vapurla gelip gitmek, vapur sohbetleri İstanbul’un uzak semtlerinde yaşayan halkının gündelik hayatına bir yenilik getirmiştir (Ortaylı, 1986: 145-147). Halkın temsilcisi olarak Şehir Mektupçusu, yaz aylarının yaklaşması ile Boğaziçi’ne gidecek olan halkın kullanacağı yegane araç olan vapurlara dikkat çekmektedir. Vapur bilet fiyatlarının arttırılacağına duyulduğunu, bunun son derece yanlış bir tutum olduğuna dile getirmektedir.

“Boğaziçi halkı Şirket-i Hayriye’nin seferlerini çoğaltacağı yerde hasılatını çoğaltmak için bilet fiyatını arttırmaya teşebbüs edeceği haberinden pek ziyade endişe etmektedir. Bu sene pek çok ev kiraya verilemediği gibi, eğer bu türlü teşebbüste de bulunulursa gelecek sene için daha da bir düşüş yaşanacağı bellidir.” (Rasim, 2013: 14).

Köprü

Köprü’nün o devirdeki adları: Galata Köprüsü, ecel köprüsü, sırat köprüsü ... Bu isimler adamına ve yerine göre değişmektedir. O günkü Köprü baştan başa tahtadan, odundan yapılmıştır. Bu tahtalar da uzunluğuna dizilmiş kütüklere iri çivilerle enine mihlanmıştır. Bir araba geçti mi bu tahtalar sallanmakta, yerlerinden oynamakta, kırılmakta ve parçalanmaktadır. Bu durumda Köprü’nün üstü bir yangın yerine, bir zelzele harabesine dönmektedir (Sadri, 1994: 23-31). Ahmet Rasim, Şehirde yaşayan insanların kullanmak zorunda oldukları yegane köprüyü, köprü geçiş ücreti, köprü görevlilerinin olumsuz davranışları, köprü’nün eskiliği gibi konularla sürekli gündeminde tutmaktadır.

“Köprü memurları, arada sırada yine azdırlıyorlar. Fakir olduğu, hatta verecek on parası olmayan, hal ve kıyafetinden iffetli olduğu anlaşılan kadınlara dil uzatırcasına hareket ediyorlar. Geçen gün siyahi bir kadına köprücünün söylediği söz o kadar edepsizceydi ki insan ağzına almaya utanır. Köprü, hayır işlerinden olduğu için parası olanların vermeleri yerinde olur Fakat olmayanlardan, hükümetin sadakası sayılarak para alınmamalıdır.” (Rasim, 2013: 36).

Şehir Mektupçusu ikazlarının sonuç verdiğini gördüğünde de bunu köşesinde halkla paylaşmaktadır.

“Beni Köprücülere kim haber vermiş? Gelip geçerken birbirlerine gösteriyorlar. Uyarımız dikkate alınmış ve tembih edilmiş olmalı ki bu günlerde yakışsız olaylar görülüyor. Hatta para vermeyenlere bir kere hatırlatıyorlar. Galiba hatırlatma dalgın olanları uyarmak için olsa gerek.” (Rasim, 2013: 40).

Atlı Arabalar ve Arabacılar

Günümüzde motorlu araç ve sürücülerinin halka yaşattıkları olumsuzlukları, 19.yüzyılda atlı araba ve arabacıları yaşattırmış. Ahmet Rasim, araba ve arabacılarla ilgili hem kendi

hayatında yaşadıkları, hem de halktan gelen şikayetleri dile getirip ilgilileri uyarmakta, önerilerde bulunmaktadır.

“Yeri gelmiş iken belediyenin dairelerine bir ricada bulunayım: Bizim arabacılarımızın halini kendileri bizden daha iyi bilirler. Bu adamlar iradenin dizginini her yerde beygirlerin çenelerine bırakmasınlar. Bahçekapısı'ndan Köprü'ye gitmek kadar şehrimizde tehlike atlatacak bir yer düşünülemez. Ya Köprü başında! Maazallah! Zaman oluyor ki halk kaçacak yer bulmak için birbirinin üzerine çıkıyor. Üstü başı temiz bir zat görmesinler! Yirmi tane araba birdenbire hareket ederek zaten bu işe dar gelen o meydanı kaplıyorlar. Hatırlar mısınız? Şehri güzelleştirmek için arabacıların tek tip kıyafet giymeye mecbur edilecekleri söylendi. Bu fikir bir kere hayata geçirilseydi, ne kadar şık olurdu. Eğer bunun için çabalanır ve kamçıların ipleri de küçültülürse, belediye adına gerçekten hizmet edilmiş olur (Rasim, 2013: 48).

Atlı Tramvaylar

İstanbul'un tramvayla tanışması ve tramvayın gelişmesi Batıdaki gelişmesinden farklı bir süreç izlemiştir. Atlı tramvay 1832 yılında New York'ta başlamış ve yirmi-otuz yıl içinde diğer kentlere de yayılmıştır İstanbul atlı tramvayla ancak 1870 sonrasında tanışmıştır (Çelik, 1998: 79). Şehrin en son ulaşım vasıtası, atlı tramvaylardır. Şehrin hayatına dahil olan bu vasıtayı Rasim, mizahi gerçeklikler içerisinde anlatmaktadır.

“Şu günlerde Galatasaray'ın önünden tramvaya binip de Şişli'ye doğru gittiniz mi? Manzara pek komik! Araba Ağa Hamamı'nı biraz geçer geçmez duruyor. Arabacıda bir telaş, köndüktör hayrette. Önündeki bir kılavuz beygirin yularına yapışmış çekiyor, şaştım. Sebebini sordum. Meğer oradaki evlerden birinde hasta varmış, gürültü olmasın, araba patırtılarından rahatsız olmasın diye sokağa saman dökmüşler. Biçare beygirler eğilip bir lokma almadan geçmiyorlar. Artık sormayın, arabacı asılır, asılınca beygirler durur, bırakınca hayvanlar eğilir.” (Rasim, 2013: 474).

Rasim yazılarında o dönem tramvaylarını çeken atların acınası durumlarına da kendi üslubuyla dikkat çekmektedir.

“Geçen gün Samatya'da işleyen tramvay arabalarının beygirlerinden ikisinin bir anda yere kapandıkları, ilgili idarenin veterinerleri tarafından haber alınınca derhal muayene emri verilip tedavilerine başlanmış. Biçarelerin açlıktan gözlerinin karardığının anlaşılması üzerine ağızlarına bir tutam ot verilerek kaldırılmış olduklarını Etyemez muhabirimiz yazıyor.” (Rasim, 2013: 620).

Tünel

İstanbul Tüneli yeraltı ulaşımının ilk örneklerinden biridir. İlk yeraltı taşıtı 1862'de kurulan Londra metrosudur. Tümüyle yeraltında olan İstanbul Tüneli, Londra'dan sonra dünyanın ikinci metrosudur (Çelik, 1998: 81).

Şehir Mektupları'nda Tünel, mizahın konusu yapılmaktadır.

“Tünel ile tramvay arasındaki fark nedir? Demiş ki: Biri karanlıkta gider ama adam çiğnemez, diğeri aydınlıkta gider ama gözü görmez.” (Rasim, 2013: 494).

Başka bir yerde Tünel yine yazarın gülümseten tarzından nasibini almaktadır.

“Vay! Tünel’in kayışı kopmuş! Şak değil, korkulacak şey. Zaten içerisi zifiri karanlık. İnsan soba borusu içinde adeta iki tarafı delik, erimiş bir gecenin içine çekilip gidiyormuşa benziyor. Şimdi düşünün. O kayışı kopuk vagon son sürat aşağıya doğru iniyor. Maazallah! Fakat Frenkler neler icat etmişler. Buna da bir makine uydurmuşlar. Derhal duruyormuş. Lakin akla ne geliyor? Makineci pusulayı şaşırp da o manivelayı unutacak olursa insan başıboş taneler gibi vagonların içinde zıplaya zıplaya ta Galata’ya kadar inecek, ondan sonrasının Allah bilir!” (Rasim, 2013: 603).

Karnaval

Beyoğlu karnaval günlerinde cadde ve sokakları, her türlü eğlence ile çok değişik hayat tezahürlerine sahne olmaktadır. Bunları seyreden İstanbullu delikanlılar, kendilerini İmparatorluk payitahtından uzak bir diyarda zannetmektedirler. Alafranga dans, cadde ve sokaklarda tertip edilen eğlenceler kadın erkek münasebetleri, konuşmalarda kullanılan dil ve takınılan tavır, Osmanlı terbiyesine göre yetişmiş delikanlıların alışmadıkları, yabancı oldukları hususlardır. Ancak İstanbul’da ikamet eden müslüman olmayan halkın tertip ettiği bu eğlencelere müslüman ahaliden bazı erkekler de iştirak etmektedir. “Rezalet dökümü” olarak vasıflandırılan karnaval günlerinde, baskı altında tutulan bir çok beşerî arzusun Beyoğlu cadde ve sokaklarında sergilendiği görülmektedir (Aktaş, 1987: 102). Bir mutavassıtın olan Rasim, karnavalları eğlenmenin bir çeşidi olarak görmemekte ve eleştirmektedir.

“Vay karnaval vay! Lakin ne tarz, ne biçim! Biri kapalı, diğeri açık. Takvimde “rezalet dökümü fırtınası” yazıyor. Sululuk mu dediniz? Deryalar kadar! Hatta maskeli, maskesiz ne kadar hoş tabiatlı varsa bu mevsimde azıp taşar; sokakta, gazinoda, baloda coşar. Kim kimden aşağı kalır? Maskara seyredeceğiz deyip de maskara olmadan dönen nadiren olur (Rasim, 2013: 168).

Yadigarlar/Hafifmeşrep Kadınlar

Rasim’in mektuplarından öğrendiğimize göre 19. asır, şehir hayatında hafif meşrep kadınların görünürlüklerinin arttığı bir dönemdir.

"Ma'lumat", akşamları rıhtımda, birahanelerde keyif çatan, salaşlarda sadesi zehir gibi acı, şekerlisi bulaşık suyu gibi mide bulandırıcı bir tek kahve ile gece oluncaya kadar oturan sahil meraklılarının keyfini kaçırdı. Akşam üzeri rıhtımda, oranın yadigarları, yani hafif kadınları dolaşmaktadır. Bu piyasa oldukça önemlidir. İçlerinde arabasına kurularak bir kere geçişinde avını elde edenlerle, saatlerce yürüyüp, etrafa sırtıp akşam edenlere varıncaya kadar hepsi rıhtımın havasından, suyundan yararlanmaktaymışlar.” (Rasim, 2013: 33).

Fuhuş

Fuhuş-i Atık adıyla 1922’de yayımlanan bir kitap kaleme almış olan yazar, İstanbul’da fuhuş konusuna ilk önce Şehir Mektupları’nda dikkat çekmiştir. Gayri meşru ilişkilerin semtlerine değinen yazar Galata semtini özellikle vurgulamaktadır.

“Galata, Galata! Bu yeri tarif edebilmek gayet güçtür. Üreme bereketinin şehrimizdeki çeşitliliği, çoğunlukla bu civarın vahim etkilerindendir. İffetliler oralarda tramvaya, arabaya binip gitmekten başka doğru bir yol görmez. Polis yirmi dört saatin yirmi dördünde de olayların çıkmasını bekleyerek görev yapar. Ahlak bozukluğu adına ne kadar günah varsa her biri için orada birer örnek bulunabilir.” (Rasim, 2013: 34).

Deniz Hamamları

İstanbul’da ilk deniz hamamları 19.yüzyıl ortalarında yapılmıştır. İstanbul’da kadınların denize girmesi de deniz hamamlarının kurulması ile beraber başlamıştır. İlk kurulmaya başladıkları andan itibaren deniz hamamları hususi ve umumi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hususi hamamlar büyük yalılar, hemen yanı başında yapılmaktadır (Koçu, 1959: 4439). Umuma açık deniz hamamlarının nerelerde yapılacağı Şehremaneti tarafından tespit edildiği, yapım ve işletme ihalelerinin bir, üç veya beş yıl için müzayede ile yapıldığı bilinmektedir. İşletmecilerin çoğu ise gayrimüslim tebaadandır (Akçura, 1993, cilt: 3, 24-25). Ahmet Rasim, deniz hamamlarını kullanan biridir. Deniz hamamlarını ve giriş ücretlerini takip etmekte, olası sorunları mizahi üslubuyla yazmaktan geri durmamaktadır.

“Galiba bu sene Marmara’nın sularında büyük bir azalma meydana gelmiş olmalı ki deniz hamamlarının fiyatı iki kat fırlamış. Yeni kiracı, adam başına iki kuruş almaya kalkmış. Tuhaf şey! Garip bir durum! Belediyenin dikkatini çekecek bir madde! Normal bir sıcak hamam altmış paraya olurken deniz hamamı neden iki kuruşa oluyor. Peştamallarının pisliği, hamamın hali de cabası! Belediyeye, yerel idareye başvuranlara “siz iki kuruş vermeyin” diye sudan bir cevap veriliyor. Denize girmek için bir hamamcıyla çatışmayı sağduyulu kişiler uygun bulmaz. Dahası var. Hamamın içinde içilen kahve de kırk paraya! Bu hamamcı değil, soyucu! Köyün şu zamanda bir şerefi varsa o da hamamlarıdır. Zannederim ki belediye bu şerefi köreltmek için şu yöntemleri izliyor: bahçeyi kendi haline terk etmek, hamam fiyatlarına göz yummak, Zeytinlik tarafını kokutan süprüntüleri kaldırmamak ve yalnız temizlik işleri için para istemekle vakit geçiriyor. Yazık! Üzüntü verici.” (Rasim, 2013: 320-321).

Küfeciler

Sırtlarındaki küfe(söğüt veya başka ağaç dallarından örülen ve yük taşımaya yarayan dayanıklı sepet)lerle yük taşıyan küfeciler de 19.asır İstanbul’unda gündelik hayatın bir parçasını oluşturmaktadır. Küfecilerin sayısının çokluğu ve iş yapma tarzları Şehir Mektupçusu’nun eleştirilerinden payını almaktadır.

“Köprü başında, Balıkpazarı’nda küfeci meselesi adeta geçim kapısı sayılacak hale geldi. Ne kadar baldırı çıplak takım ağası varsa sırtlarında birer küfe, harekete hazır duruyorlar. Mesela evinize iki okka elma alacaksınız. Yemişçiye yanaşır yanaşmaz bir hücum narasıyla koşuyorlar...Belediye memurları yerlerinde rahat rahat duran satıcıları kaldırıp ortalığı harman yerine döndüreceklerine bir defa da bu küfe kasırgasına bakışlarını çevirseler hepimiz kendilerine müteşekkir oluruz.” (Rasim, 604).

Boğaziçi

Ahmet Rasim’in Şehir Mektupları’nda, yeme, içme ve gezme mekanları çok fazla yer almaktadır. Yemek mekanları olarak şehrin gündemine yeni girmeye başlayan alafranga lokantalar dikkat çekmektedir. İçkili mekanlar ise detaylıca anlatılmaktadır. Gezme yerleri olarak özellikle, Boğaziçi vurgulanmaktadır.

“Boğaziçi yer yer mesirelerini açıyor. Yine sefa günleri geri geldi. Baharın kalanı, yazın ilk günleri ile birleşerek ne pek terletici ne de üşütücü rüzgarlarla o zarif girintinin kenarlarını ve tepelerini tazeliğe donatmış. İnsan derhal bir kayığa veya sandala atlayarak gün batımında,

tepeden tepeye akseden renk oyunlarını, sahilden sahile vuran renkli dalgalan izlemeye hevesleniyor.” (Rasim, 2013: 15).

Bisiklet

İstanbul alafranga takımının gündemine giren yeni vasıtalardan birisi de “cin arabası” ya da “şeytan arabası” olarak adlandırılan velosipet yani bisiklettir. Rasim, velosipetin hem muzır işlerde hem de faydalı çalışmalarda kullanılabileceğini dile getirmektedir.

“Velosipet deyip geçmeyiniz. Maddi faydalarından başka hünerleri de varmış. Mesela hırsızlık, takip, kızları, karıları ayartmada pek çok etkisi varmış. Hamdolsun, üçüncü maddeye temas eden olaylardan birini de biz şehrimizde gördük, işittik. Beyoğlu’nda geçenlerde ortaya dökülen ve bir velosipet sürücüsü ile zenginlerden birinin kızının Büyükdere’ye gidişlerini tasvir eden malum hikaye bu velosipetin son marifetlerindendir...Zannederim ki bu velosipet merakı bizim satıcılarımıza da sirayet edecek. Eski satıcılar ihtiyar, halsiz, koşamaz bağıramazlar. Daha genç olanlar da onları taklit etmeye mecbur olduklarından gazete satıp da geçinen birkaç çocuğa yetişememektedirler. Benim düşünceme kalırsa satıcılarımız o baldırı çıplaklara rekabet için mutlaka velosipet kullanmalıdırlar. Çünkü hem rahat, hem de faydalı.” (Rasim, 2013: 22,24).

Oruç

Bir Osmanlı-İslam şehri olan İstanbul’da yaşayan yazar, Şehir Mektupları’nda örneğin hiçbir camiden bahsetmemektedir. Ancak oruç konusuna birkaç yerde değinmekte, oruç tuttuğundan gururla bahsetmektedir.

“Ben zaten oruç tutanlarından olduğum için Ramazan’dan, oruçtan pek etkilenmem. Bildiklerimden de pek çok kişi benim gibidirler. Ne olacak? Günde kuruşa işkembe çorbasıyla, yarım baş suyuna salınmış söğüşle beslenen mideler, açlığın elemelerine alışmış demektir.” (Rasim, 2013: 59).

Dilenciler

Çalışmadan yaşamak isteyen asalak bir kesimin dilencilik yapması, gerçek ihtiyaç sahiplerinin sahipsiz kalmasının sebebedir. Tarihi bilinmeyen bu yiyici kesim, 19.asır şehrinin de önemli sorunlarından biridir. Ahmet Rasim’in dilenciler konusuna eğilmemesi düşünülemezdi.

“Darülaceze³’nin açılmasından beri dilencilere düşen kıran, bir müddet bizim rahatça gezmemizi, konuşmamızı, mümkün kılmışken bu günlerde yine huzursuz olmaktayız. Hatta geçenlerde kibar bir aileye mensup olduğu tavırlarından belli olan bir hanımefendiye Köprü’de sipsivri bir dilenci yaklaşarak ta Köprü’nün ortasına varıncaya kadar rahatsızlık verdi. Kadın bozukluk olmadığını belirtip gitmesini söylediye de kim dinler? Zavallı, sıkılır, bozulur. Herif sürekli omuzu başında. Elini uzatmış, habire söylenir. Bir hal ki ta’rif edilmez. En sonunda bir çeyrek vererek başından savdı. Ben bu manzara ile meşgul iken beri taraftan bir feryattır koptu. Kör bir dilenci kadın bağılıyor. Memurlar kendisini Darülaceze’ye götürmek için araba getirmişler. Kadın "gitmem!" diye haykırıyor, çırpınıyor, etrafa saldırıyor. Manzara büyük bir ibretlik. Hükümet, bir kişiyi dilencilikten, sefaletten kurtarmak için kendisine mutlu

³ Kimsesiz, evsiz barksız, hasta ve sakat, yaşlı, genç ve çocukların bakılması gayesiyle 1895 tarihinde, II. Abdülhamid tarafından kurulmuş bir bakımevidir. Bugün Darülaceze, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı bir kurum olarak kimsesiz, sakat ve yaşlılara bakım ve sağlık hizmeti vermeye devam etmektedir.

bir yuva hazırlamış, davet ediyor. Sefil kadın nimeti küfür ediyor. "Dileneceğim" diyor, halkın merhametini küçük görüyor.

Bizde dilenciler ayrı bir sınıf oluştururlar. Aralarında meczup, ahmak, budala, kör topal, sarsak, titrek, sulu ve ayyaşlar bulunduğu gibi ihtiyacını herkese göstermeyen yoksullar da vardır. Sebilciler, okuya okuya gezenler; santur, ney, kaval, kemençe, keman, armonik saz çalanları bu takımdandır. Akşamları kasideler ve manzumeler okuyarak tek bir yerde uzun uzun durmayanlar, genellikle merhamet gördüklerinden üstleri başları temizcedir. Fakat kapıyı çalıp evdekilerin en meşgul olduğu zamanda taciz edenler sevilmiyorlar. Bunlar arada sırada ayakkabı çalarak iş görürler.

"Allah versin! Çalış! Diyenlere, "ben senden nasihat istemedim, para istedim." Karşılığını veren pek çoktur. Hatta geçenlerde biri, garip bir surette lafı gediğine oturttu: Para istediği kişi "Allah versin", deyince "Allah bana vereceğini, sana verdiği paraya kısmet etmiştir" dedi. Bu türlü dilencilerin kıssaları ne kadar ahlak bozucudur." (Rasim, 2013: 35-36).

Avcılık

Şehrin hayatı ile kendi hayatını bütünleştiren yazarın uykusuz kalmasına sebep başka sorunlar da vardır. Seyyar satıcılarla ilgili şikayetinden daha önce bahsedilmişti. Rasim'in şikayetine konu yeni durum, avcılık meselesidir.

"...Bakırköy ve civarındaki halk, sekizinci bir patırtı yüzünden sabah uykusunu alamamaktadır. Bu patırtı, av mevsiminin gelip çatması yüzünden silahını omzuna takan av meraklılarının köyün sınırını aşar asmaz ...saçma atmasından kaynaklanmaktadır." (Rasim, 2013: 128).

Ahmet Rasim Şehir Mektupları'nda, yazdığı gazetenin ismine uygun bir şekilde, şehir hayatı hakkında malumat vermiştir. Bu nedenle onun yazıları; olanın dışında, gözlemlerinin ötesinde bir derinliğe sahip değildir.

MUSTAFA KUTLU'NUN ŞEHİR MEKTUPLARINDA İSTANBUL YA DA 20.YÜZYIL ŞEHİR HAYATI

Yazar, Şehir Mektupları kitabında topladığı yazıları, daha önce günlük bir gazete olan Zaman'da yayımlamıştır. 1995 yılında ilk baskısı yapılan Şehir Mektupları, Dergah yayınları arasından çıkmıştır. Bu çalışmaya kaynak oluşturan kitap 5.baskı olup aynı yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Kutlu, bu kitabında 76 adet "sahibini arayan mektup" yazmıştır. Kendi ifadeleriyle; *"Ben de epeyce bir zamandan beri İstanbul'u dolaşıp, izlenimlerimi Zaman okuyucularına aktardım. Dikkat ediyorum da neredeyse yüz yıl (Ahmet Rasim'in Şehir Mektupları'ndan) sonra gözlemlediğim İstanbul'un sanki tasvire değer bir yeri kalmamış gibi yazılarımda tasvirden ziyade duygu ve düşünceler yer aldı. Bu, belki artık İstanbul'un bir örnek yapılar, bir örnek bahçeler, bir örnek davranışlar ile modern olduğu kadar silik ve şahsiyetsiz mekanlar unsurları ile dolmuş olmasından kaynaklanmaktadır." (2006: 9).* Ahmet Hamdi Tanpınar İstanbul'daki değişimi *"Her Büyük şehir nesilden nesile değişir. Fakat İstanbul başka türlü değişti."* cümleleriyle ifade etmektedir (2014: 129).

Şehir Mektupları, *"hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü"*nün yazıya dökülmüş halidir. Bu haliyle sadece bir şehri değil bütün bir memleketi ilgilendiren meseleleri ele almaktadır. Yazara göre, ülkemizin batılılaşma yolunda attığı adımlar, geçmişin inkarı, hayatın her alanında bir tedirginlik, bir oturmamışlık ve bundan doğan bir köksüzlük bunalımı vücuda getirmiştir (Kutlu, 2006: 11).

Mustafa Kutlu doğduğunda, imparatorluk bakiyesi topraklarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 20'li yaşlardadır. Bu dönem “dünyada tek bir uygarlık vardır, o da batı uygarlığıdır” düşüncesine göre hayatın yeniden şekillendirildiği yıllardır. Şehir, bu zihniyetin mekana yansıyacağı yerdir. O yüzden değiştirilmelidir. Bu çerçevede İstanbul, modernleşmekte daha doğrusu modernleştirilmektedir. Yazarın bu şehirde yaşadığı 50 yılda siyasal sistem değişmiş, farklı zihniyetler şehri yönetmiş ancak değişim durmamıştır. Şehir mektupçusunun hayatı bu değişimlerin belki de yıkımların arasında geçmektedir. Bu bağlamda Onun yazıları, geçmişe özlem, yaşananlara tepki, geleceğe çağrı mektupları olarak okunabilir.

Kutlu'nun Şehir Mektupları'nda bir konuya birkaç yazı ayırdığı durumlar vardır. Ancak çoğunlukla her yazı bir konuya hasredilmiştir. Medeniyet değişiminin sıkıntıları neredeyse bütün mektuplarda bir alt yazı olarak geçmektedir. Bu bildiri de Şehir Mektupları'ndan belli konular seçilerek, şehrin yüz yıl sonraki değişiminin izleri sürülmektedir.

Çağdaş Tramvay ve Nostaljik Tramvay

Şehir büyüdükçe, ulaşım araçlarında değişim kaçınılmaz hale gelmektedir. Bazen de şehir yöneticileri, modernlik adına yeni araçları devreye sokmaktadırlar. Atlı araba, tramvay hepsi bir öncekinden daha çağdaş olduğu için tercih edilmişlerdir. Çağdaş olan şehre dahil olmakta, çağdışı kalan ömrünü tamamlamaktadır. Fakat “hangisinin daha insani olduğu” sorusu her daim cevapsız kalmaktadır. Yazar'ın şehrine, son model çağdaş ulaşım vasıtaları gelmektedir. Kutlu bu durumu geçmişle bugünü kıyaslayarak ele almaktadır.

“Metro projesi için getirtilen vagonlar bazı tadilatlar ile kullanıma sokularak bugün çağdaş tramvay adı ile sefere konulmuştur. Bu vagonların dizaynı, mevcut yol kapasitesi ile şehir dokusu içinde tuttukları hacim bakımından fevkalade kaba, gürültülü, cesametli bir manzara arzettikleri söylenmektedir. Tramvay'a ayrılan yol parçası, ara yollardaki geçiş lambaları, yolun diğer kısmını kullanmak zorunda kalan otomobil, taksi ve otobüslerin yürüyüşünü tamamen tıkamıştır. Öyle ki bazı anlarda bomboş tramvay yoluna bakan insanlar bu boşluk yanında iki tarafta bir ilerlemeyen araç kuyruklarına bakarak, bu uygulamanın daha ne kadar böyle süreceğine akıl erdirmeye çabalıyorlar. Havasız, biniş ve inişlerde yetersiz çağdaş tramvay bazı saatlerde öylesine kalabalık olmaktadır ki, neredeyse buna binenler bin defa pişman olmakta, yaz günlerinde ter ve havasızlıktan bunalmakta, bazı yaşlılar ve kalp yetmezliği olanlar neredeyse baygınlık geçirmektedirler. Buna mukabil nostaljik duygular estirilerek Taksim-Tünel hattına sokulan eski minyatür tramvayımız, müzeden çıkarılmış çağdışı bir araç. Gerçekten de bu eski dost, kendi zamanının ölçüleri ile günümüz ölçülerini kıyasa imkan veren yapısını ibret için göstermekle iyi etmiştir. Bu iki tramvay uygulaması çağı yakalama konusunda ne tür bir tutarsızlık içinde olduğumuzu, ülkedeki mevcut ölçüsüzlüğü ve kaosu yansıtması bakımından seyirlik manzaralar oluşturuyor (Kutlu, 2006: 33-34).

Motorlu Araçlar

Şehir, atlı arabaların ve tramvayların dönemini geride bırakmıştır. Devir motorlu araç devridir. 2019 yılı itibariyle İstanbul'da trafiğe kayıtlı araç sayısı 4 milyonu geçmiştir. Kutlu mektubunu yazdığında muhtemelen şehirde daha az araç bulunmaktaydı. Ancak motorlu araçların şehre etkisi o zamanda çok farklı değildir.

“Şimdilerde İstanbul'un üzerine asılı kalmış olan o simsiyah bulut gibi, ne olduğu anlaşılmaz garip bir uğultu, yine öyle asılı durmaktadır. Şehir yattığı yerde homurdanan bir dev gibi. Milyonla motorlu aracın, vinçlerin, fabrikaların, tekerleklerin, kornaların, canavar

düdüklerinin, sonuna kadar açılmış hoparlörlerin, hasılı insanlardan ve hayvanlardan değil de, makinalardan neşet eden seslerin istilası altında.” (Kutlu, 2006: 233-234).

Köprü

Bir yüzyıl önce köprü denildiğinde Haliç üzerindeki Galata köprüsü akla gelmektedir. Köprü eskime ya da yangın nedeniyle yenilendiğinde şehrin ana gündemlerinden biri olmaktadır. Boğaz, yalnızca kayıkla, vapurla geçilmesi gereken bir yer durumundaydı. Aradan zaman geçmiş ve 1973'te Boğaz'a ilk köprü yapılmıştır. Bu köprünün yapımından sadece 15 yıl geçmişti ki ikinci köprü 1988 yılında Boğaz'ın iki yakasını yeniden birleştirmiştir. Belli ki iki köprü yetersiz kalmış ve şimdi üçüncü bir köprü İstanbulluların gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Yazar tepkisini dile getirmekten kaçınmamaktadır.

“İhtiyaç evet, dünya sisteminin bize ihtiyaç olarak sunduğu her ne varsa bütün bunları yüklenen tırlar, kamyonlar, arabalar bu köprüünün üzerinden geçerek memleketin en ücra köşesine kadar o "ihtiyaç" maddelerini taşıyacaklar. Buna mukabil hava da, su da, toprak da ihtiyaçtır. Hem de ihtiyaçların en temel olanları, İstanbul'a, Boğaz'a köprüler yapıyoruz ama suyu ve havayı, ormanı ve insanı ihmal ediyoruz. İhmal ediyoruz çünkü bütün bunlara yağmalanacak mal olarak bakıyoruz...İstanbul'a göç sürdüğü müddetçe, otomobil edinme arzusu kamçilandığı sürece; ağacın, toprağın ve suyun kıymeti bilinmediği, buna mukabil yağmacılık devam ettiği sürece, Boğaz'a değil üç köprü, on üç köprü de yapsanız mesele çözümlenemez.” (Kutlu, 2006: 198-200).

Yağmurda İstanbul

19.yüzyıl şehrinde yağmur, çamur demekti, çukurlarda birikmiş su demekti. Yağmur bir asır önce İstanbul'da küçük bir felaket demekti. 20.yüzyılda teknik gelişmiş, şehir planlanmış, her yer beton ve asfalt olmuş ama değişen bir şey olmamıştı. Yağmur yine afet demekti. Değişen tek şey, atlı arabaların yerini taksilerin almış olmasıdır. Mustafa Kutlu, rahmeti felakete dönüştüren şehrin altyapı ihmaline dikkat çekmekte, yağmurun şehrin olağan ancak insani olmayan akışını nasıl kesintiye uğrattığını ustalıkla dile getirmektedir..

“Günümüzün İstanbul'unda hülyası bir yana yağmur düpedüz felaket habercisidir. Daha bulutların koyulaşıp, ufuklardan aşağıya doğru sarkarak "geliyorum" işaretini verdiği andan itibaren şehrin çılgın kalabalığı kaynaşmaya başlar. Yağmurda kalmak ve onun getirdiği güzelliklerle uğraşmak bir yana, akli başında her kişi bi an önce güvenli bir saçak altı, kendini atacağı bir ev, bir oda tahayyül eder...İlk damlaların düşmesi ile birlikte taksiler adam almaz olur. Duraklarda çaresiz beklemeler çoğalır. Trafik sihirli bir elin değivermesiyle aniden sıkışmıştır. Sokaklarda beliren ufacık derecikler kısa zaman sonra Fırat ve Dicle ile yarışmaya başlarlar. İnsafsız sürücüler, darala darala bir karış kalmış olan yaya kaldırıma sığınmış yayaların üzerine su fişkırtarak geçerler...Göl haline gelmiş meydanlardan geçmek için iyi derecede yüzme bilmeniz gerekir...Şüphesiz yeryüzüne bir rahmet olarak inen yağmur, İstanbul' da insan eli ile felakete dönüşüyor.” (Kutlu, 2006: 177-178).

Şehrin Temel Sorunları

20.yüzyılın sonuna doğru şehir nüfusu dokuz milyonu aşmıştır. Böylesine hızla büyüyen bir şehrin sorunları da hızla büyümekte, bazıları kronik hale gelmektedir. Şehrin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla her beş yılda bir seçilen belediye başkanları, sorunların üstesinden gelememekte, ya da gelmek istememektedir. “Şehir için değil kendi için çalışıyor” cümlesi belediye başkanları için söylenen sıradan sözler arasına girmiş bulunmaktadır. Şehrin sahipsizliği, şehirlileri endişelendirmekte, sorunların üstesinden gelecek bir başkan arayışı Şehir Mektupçusu tarafından dillendirilmektedirler.

“Yolu olmayan yerleşim birimlerine planlı ve yasal çerçevede yol yapacak, mevcut yolları onaracak, asfaltlayacak, en önemlisi ikide bir delik deşik edilmesini önleyecek...araçlara verilen önemi insanlardan esirgemeyecek...kaldırımların park yeri olarak kullanılmasını yasaklayabilecek, hasılı şehrin yol meselesini çözebilecek...Şehri çöplüğe çeviren uygulamalara son verecek, sokak aralarına, duvar diplerine, meydanlara çöp dökülmesini önleyecek, ana caddeleri geceleri tazyikli su ile yıkayıp pırıl pırıl edebilecek, kangren haline gelmiş çöp depolama ve çöp imha meselesi için arıtma tesisleri kurabilecek...Her yağmur yağdığı anda ortalığı suların sellerin kaplamasına engel olabilecek...atık suların arıtılarak denize dökülmesini sağlayacak, denizlerin kirlenmesini önleyecek...kanalizasyon işini kökünden çözecek... kaçak yapılara katiyyen izin vermeyecek, usulsüz inşa edilmiş binaları yıkabilecek... şehrin genel görünümünü, silüetini ve tarihi yapısını bozan yapıları ortadan kaldıracak, arsa yağmasını engelleyecek...Ulaşım sorununa köklü çözümler üretebilecek, insanların işlerine gitmek için duraklarda, yollarda saatlerce beklemesini ortadan kaldıracak, toplu taşıma araçlarında hayvan yüklü bir kara vagon gibi, tıks tıks gitmek yerine, insanca seyahat etmesini sağlayacak...şehrin belli noktalarına park yerleri inşa edecek, park yeri sorununu ortadan kaldıracak...Şehre giren tonlarca kalitesiz kömür yüzünden soluduğumuz havanın bozulmasını önleyecek...hava kirliliğine kesin çözüm getirebilecek...Su kaynaklarımızın kirlenmesine engel olacak, şehre yeterli su verilmesi için ne gerekiyorsa onu yapabilecek, bu yolda büyük projeler üretip uygulamaya sokabilecek...Ağacı, çiçeği, ormanları, hayvanları koruyup kollayabilecek; Muhtaç olanlara ucuz konut üretebilecek... Bir başkan aranıyor ...” (Kutlu, 2006: 207-209).

Şehir, Değişim ve Cami

Şehir Mektupları’nda İstanbul’daki camilere birçok kez değinen yazar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii’ne ayrı bir yer açmaktadır. Bu cami, geçmişten bugüne şehirdeki değişimi, camilere bakış üzerinden izah etmektedir.

“Sirkeci Gari’nin arkasında o yıllarda bu kimselere hizmet veren bir bar açılmıştır: Anadolu Saz... İşte bu sazın bulunduğu yer eskiden bir cami imiş ... Yıllar geçmiş, cami yıkılmış, yerine saz yapılmış... zaman geçiyor aradan bu defa takdir-ilahi sonucu Anadolu Saz yıkılıyor. Ve en nihayetinde herşey aslına rücu eder düsturunca yine o yere bir cami inşa ediliyor... Bu caminin adı: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii.” (Kutlu, 2006: 14-15).

Şehir, Bayram ve Tatil

Büyük şehirlerde yaşayan insanların tüm zamanlarını kuşatan çalışma hayatı, onları ilk fırsatta tatil yapmaya yönlendirmektedir. Bu çerçevede ekonomik sistemin insan tabiatına aykırı yapısı, büyükşehirin bireyciliği ve bencilliği ile birleşerek manevi değerleri aşındırmaktadır. Değerlerin aşınmasının şehirde yaşayanları iki büyük kitleye ayırdığını belirten yazar bu durumu, Kurban Bayramı üzerinden eleştirmektedir.

“Bayram ile tatil birleşti... Bayram ve kurban artık bu hayatın içinde önümüze çıkan bir tümsek gibidir. Belki evlerinde yaşlı kuşaklardan kalmış dedeler ve nineler için, onların sayılıyorsa eğer hatırı için boyun büküp oturanlar kaldı ise, onlar bayramın ilk günü acele ile kurban kesip, etini bir kurum veya kuruluşa bağışlayıp, bir an önce bütün bu engellerden kurtulup akşam üzeri arabalara atlayarak tatil beldesinin yolunu tutacaklardır... Cemiyet sanki ikiye bölünmüş. Tatile gidenler ve gidemeyenler. Bayram ve kurban ikinci derecede bir ayrıntı olarak kalıyor... Böyle bakıldığında toplumun ikiye parçalanmış fotoğrafı iyice belirginleşiyor. Bu iki parça kurban kesenler ve kesmeyenler değil ne yazık ki. Tatile gidenler ve gitmeyenler (veya gidemeyenler)...” (Kutlu, 2006: 17-19).

Şehir ve Yalnızlık

Refah düzeyinin artışıyla, insani gereklilikler arasındaki zıtlıklar bilimsel çalışmalarda her geçen gün daha fazla ortaya çıkarılmaktadır. Maddi ihtiyaçları karşılanan insanın, manevi ihtiyaçları sürekli geri itilmektedir. Yalnızca maneviyatın ve onun zırhına bürünmüş ailenin karşılayabileceği ihtiyaçlar, büyük şehirlerde karşılanamaktadır. “Köpekli adamın yalnızlığı” yazısında Kutlu, iki farklı dünyanın yaşlı ve yalnız konusuna bakışı üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır.

“İhtiyar adam yağmurdan ıslanmış park yollarında köpeğini gezdiriyordu... Bu yalnızlık temelde felsefi problemler ve hayata bakış açısı ile bizden çok batılılara mahsus bir şeydi. Onların ve kurdukları sistemin ürettiği bir şeydi. Zenginlik vardı ama, yalnızlıkla birlikte. Dolayısıyla köpeklere ilgi artmıştı. Köpeklerin oluşturduğu bir dünya yaşlılarla birlikte dizayn ediliyordu... halkımız, köpeği köyde, sürünün başında, veya evin avlusunda algılamaya alışmıştır. Ev içinde köpek bulundurmamak makbul bir davranış değildir. İnsanımız, aile yapımız, hayat anlayışımız, inançlarımız yaşlıları yalnız bırakmaya elvermez... Bu sebeple bizde mutlak manada yalnızlık düşünülemez bile. “Yalnızlık Allah'a mahsustur” diye bir söz vardır. Öyleyse bu köpek tutkusu nereden geliyor? Benzeri pek çok özentî gibi batılı hayat tarzından geliyor. Ama korkarım, içine girdiğimiz sistem, sonunda bizim yaşlı kuşakları da o yağmurlu, ıssız parkların ortasında köpeği ile başbaşa bırakacak. (Kutlu, 2006: 20-22).

Şehir, Köy ve Göç

Büyükşehir hayatının insan tabiatına aykırı durumu, köy konusunu şehirde yaşayanların gündemine sokmuştur. Köyden şehre göç acaba tersine mi dönecektir? Şehir Mektupçusu konuyu mizahi bir dille sayfalarına taşımaktadır.

“Yakında köylere doğru yoğun bir göç başlarsa şaşmayalım. Şemsiye tersine dönüyor gibi. Ama şehrin konforuna alışmış, elleri kürek sapı tutmamış insanlar, tabiatın istediği uyumu nasıl gerçekleştirecek. Yoksa yerleştikleri evlerin bakımı için yine şehirden birer “temizlikçi kadın” mı getirecekler. Bütün bunları zaman gösterecek.” (Kutlu, 2006: 28).

Minibüs

Şehrin yoğun göç alarak, gecekonduları ortaya çıkardığı zamanların en yaygın kullanılan ulaşım vasıtası minibüstür. Bu dönem, gecekondu, arabesk ve minibüsün birbirini tamamladığı zamanlardır. On yıllarca hizmet veren minibüsün zamanı dolmuştur. Şehrin gittikçe azmanlaşması karşısında minibüsler yeterince verimli bir araç olarak görülmemekte, kaldırılması düşünülmektedir. Yazar açısından bu durum şehirde yeni bir değişim zamanının simgelemektedir.

“Minibüs epeyce süreden beri büyük şehrin gecekondu semtlerini merkeze bağlamakta görev aldı...Minibüs ne otobüs sermayesi ve cüssesi fazla, yolu ve menzili belli bir araçtı; ne de otomobil gibi ferdi mülkiyetin simgesi idi. O, ortaklaşa kullanılan bir aletti...Şehrin içinden çıkılmaz bir hale dönüşen trafiği yeni bir düzenlemeye tabi tutulurken (metro ve tramvay uygulaması), gözden çıkarılan ilk araç, yolların asi çocuğu minibüs oldu...Bu hadise bana bir dönüm noktası gibi gözüküyor. Minibüs ile simgelenen kültürel ve fiziki oluşum yeni bir merhaleye ulaşmıştır. Bu merhalede şehir minibüsü istememektedir. Dolayısıyla minibüs şehre vurduğu damgayı silecek, geri çekilecek, kendine başka mekanlar, başka çıkış yolları arayacaktır. Bu noktadan sonra şehir ne yapacaktır? O, galiba metro ile kendini bulacak, yeni bir yapı kazanacak”. (Kutlu, 2006: 30-31).

Şehir, Vakıf ve Cami

Osmanlı-İslam şehirlerinin sacayağı bu üç kavramı, yazar bir cami vesilesiyle gündemine almaktadır. Bu yazıda cami ve vakıf arasındaki bağlantıyı vurgulayan yazar, geçmişle bugünün şehri arasındaki bir farkı da ortaya çıkarmaktadır.

“Ahi Çelebi Camii...İstanbul Vakıf Tahrir Defterleri'nde bu cami için yirmi dört dükkanın vakfedildiği yazılıdır. Bundan başka Unkapanı'nda pek çok dükkan, Galata, Kozlupınarı, Karacaali (Çorlu), Köprücülü, Müsellim, Umurbeyli, Danişmendli (Hayrabolu), Kozluca, Yassıviran (Şile) gibi yerlerde mülk, arazi ve mezzarlar da bu caminin vakıfları arasında sayılmaktadır. Ahi Çelebi'nin kendisi de Edime' de bir hamamı ve çok sayıda dükkanı bu caminin evkaflı arasına katmıştır. Aziz okuyucular, Oralardan geçip giderken şöyle bir dönüp kurşunları sökülmüş kubbesine, camları kırık pencerelerine, tuğla ve taşları yıpranmış gövdesine bakıp, "şu harabeyi şuradan kaldırsalar bari" dediğimiz bu garip caminin zamanında ecdadımız tarafından nasıl korunduğunu, hizmetine ne kadar mal vakfedildiğini bir düşünün...Evliya Çelebi'nin gördüğü meşhur rüya da bu camide gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi Evliya Çelebi Unkapanı'ndaki evinde uykuya daldığını, rüyasında Hz. Peygamber ve arkadaşlarını Yemiş İskelesi yanındaki Ahi Çelebi Camii'nde gördüğünü, burada Hz. Peygamber'e "Şefa'at Ya Resulullah" diyecek yerde "Seyahat Ya Resulullah" dediğini nakletmektedir. İşte Evliya Çelebi bu rüya üzerine uzun yıllar sürecek seyahatlerini gerçekleştirmiştir. Gönümüz Mimar Sinan'ın yadigarı, Evliya Çelebi'nin rüyasına giren bu caminin bir an önce restore edilerek ibadete açılmasını istiyor.” (Kutlu, 2006: 35-37).

Şehir ve Kalabalık/ İnsanlar ve Arabalar

Şehir Mektupçusu, on milyon insanın yaşadığı bir şehrin mektuplarını yazmaktadır. Şehirde insan sayısı arttıkça araba sayısı artmakta ancak şehir coğrafi olarak büyüyememektedir. Bu nedenle önce ağaçların yerini alan araçlar şimdi de insanın yaşam alanını işgale yönelmiştir. Başka bir açıdan şehir büyüdükçe, yabancılar çoğalmakta, denetim azalmakta, bencillik ve rekabet artarken hoşgörü azalmaktadır.

“Ve biz, işte şehirleri dolduran kalabalıklar, bu manzaranın içindeki yerimizi almak için gün boyu uğraşıyoruz. Ve kimse yerine razı olmuyor. Herkes birbirini itekliyor, omuz vuruyor, öne çıkmaya, arabasını o el kadar boşluğa park etmeye çaballıyor. Yaya kaldırımların üzeri sürüler halinde araba ile kaplanıyor. İnsanlar kendi hemcinslerine, hemşehrilerine arabaları kadar saygı göstermiyorlar. Çevrelerine hor bakıyorlar ve onu hoyratça kullanıyorlar. Böylece

hayatın akışı, ritmi, kalitesi bozuluyor. Hayat Boğaz Köprüsü gibi tıkanıyor. Her fert canı burnunda dolaşıyor, ruh sağlığı başını alıp gidiyor.” (Kutlu, 2006: 56).

Dünya Kenti

Dünya kenti kavramındaki temel düşünce, “küreselleşmenin kaçınılmazlığı sebebiyle kentte yapılacak değişikliklerin uluslararası sermayenin taleplerine göre yapılmasıdır.” İstanbul’un nüfus olarak obezleşmesi ancak dünyada etkili olma kapasitesinin cılızlığı yazarı bu konuda yazmaya yöneltmiş olmalıdır. Kutlu, şehrin eski ihtişamlı ve muktedir günlerinin geri gelmesi adına dünya kenti kavramını gündemine almış görünmektedir.

“Uzmanlar dünya kenti kavramını öncelikle iktisadi açıdan ele alıyorlar. Bu bakış açısına göre dünya kenti, çok uluslu sermayenin toplandığı; düşünce, karar ve örgütlenme üreten merkezlere deniyor... İstanbul'un yeniden, Osmanlı dönemindeki konumuna benzer bir seviyeye çıkarılması gerekmektedir...En yakın hedef olarak İstanbul'un uluslararası düzeyde bir ilim, sanat ve kültür merkezi haline getirilmesi düşünülmelidir...İstanbul'un bir dünya kenti olması, terör sorunu gibi bir devlet meselesi olarak ele alınırsa gerçekleşebilir.” (Kutlu, 2006: 66-68).

Tektip Şehirlerin Tektip İnsanları

Küreselleşme, bütün kentleri birbirine benzetmektedir. Benzer mimari üslupla, benzer yapı malzemeleri kullanılarak, bölgesel özellikleri dikkate almadan, birbirine benzer çok katlı binalar yapılmaktadır. Bütün kentler, gittikçe birbirine benzerken, yerel özgünlükleri de ortadan kaybolmaktadır. Bu durumun şehirler açısından oluşturduğu tatsızlık Şehir Mektupçusu’nun ana konularından birini oluşturmaktadır.

“Yeni şehirlerin yeni binalarına baktığımızda garip bir tektipleşmeye şahit oluyoruz...Caddeler aynı şekilde açılıyor, aynı çatı biçimleri tatbik ediliyor, aynı beton direkler dikiliyor, aynı mağazaların aynı vitrinleri her yerde karşımıza çıkıyor...Aslında şehirlerimizin kendilerine özgü özellikleri ile yenileşerek birer kimlik kazanmaları önce bu tektip anlayışını kırmakla gerçekleşecek...Aksi takdirde ülkeyi bu açıdan ne gezmenin, ne görmenin bir manası kalıyor. Balıkesir’de gördüğünüz şey, Niğde’de; Konya’da gördüğünüz manzara Zonguldak’ta karşınıza çıkıyorsa işin tadı kaçmıştır. Yeni İstanbul’u eskisinden ayıran da bu: tatsızlık ...” (Kutlu, 2006: 102-104).

Şehir, Ölçü ve Ahenk

Şehrin mimari açıdan ölçüsüz ve ahenksizliği, azmanlaşan büyük kentlerin temel sorunlarından biridir. Bu durum, kentin kaldırabileceği nüfusun çok üzerinde göç almasının yanı sıra, yönetici ve mimarların liyakatsizliğinin de bir göstergesidir. Geçmişin ölçü ve ahengi ile bugünün ölçüsüz ve ahenksiz yapılaşması Kutlu’nun mektuplarına konu olmaktadır.

“Bazen düşünüyorum da "İstanbul yazıları"nı yazarken, bir taşralı olarak bilmediğim semtlerini dolaşırken, o semtlerin birbirine geçmiş sokaklarında; çeşmelerin, sebillerin ve türbelerin harabati arasında, bir yanı çökmüş ahşap kalıntıların kahverengi ve hüzünlü yıkıntılarında ben niçin kayboluyorum? Herhalde tarih ve sanat tarihi merakı değil beni dolaştıran. Kendim için, kimliğim için, içimizdeki bütünlüğün sağlanması için ve elbette ki maziden hale bağlanmak, köksüzlük duygusunun yıpratıcı tehdidinden kurtulmak için kayboluyorum...Geçen zaman içinde İstanbul (ve Türkiye) bu eşikten atladi. Önüne mecburi istikamet halinde serilen yolda hayli mesafe aldı. Mazi ile arasındaki uçurumu derinleştirdi, kavuşma noktalarını neredeyse yok etti. Lakin bütün bunlar hasretin çoğalmasından, benlik

arayışının kavurucu bir dinamizm kazanmasından başka bir şeye yaramadı. Bugün kimlik arayışımız diinden daha köklü bir biçimde tezahür ediyor. Ve İstanbul yapılan bütün tahribata rağmen ayakta kalan silueti ile; Süleymaniye'si, Eyüp Sultan'ı, Yuşa'sı, suları ve ağaçları, lalesi ve erguvanları ile kendisine yönelecek dikkatlere bigane değil. Yeni İstanbul, eski İstanbul' dan en azından şu kavramları tevarüs edebilir: Ölçü ve ahenk, hürmet ve hizmet, tevazu ve merhamet, hakka riayet ve adalet. Böylece yeniyi inşa ederken bir yerde eski ile buluşmuş, kopan bağı yakalamış oluruz.” (Kutlu, 2006: 111-113).

Şehir ve Gökdelen

“Gök tırmalayan”, “gök kazıyan” olarak da adlandırılan gökdelen çok yüksek katlı binaları tanımlamak için kullanılmaktadır. Gökdelen aynı zamanda, şehirlerin kapitalist ekonomik sisteme entegre olmalarının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. İstanbul, günümüzde yüzlerce gökdelenle sahip bir şehir olarak, gökdelenli şehirler arasındaki yarışa dahil olmuştur. Şehir Mektupçusu ilk gökdelenlerin yapılmaya başladığı 1990’lı yıllarda bu konuya dikkat çekmektedir.

“Yirmibirinci yüzyıla yaklaşırken artık İstanbul sadece tarihi çehresinin munis silueti ile yetinmiyor. Buna bir metropolün paraya, kalkınmaya ve sanayie işaret eden simgeleri ile katkıda bulunmak istiyor. İyi, güzel de; böyle bir hedefe illa şehri kendi kimliğinden soyacak çıkıntılarını yükseltmesi ile kavuşulmaz ki. Biz burada esefle bu gelişmeleri gözleyeduralım. Mecidiyeköy'den Maslak'a doğru gökdelenler birbiri peşisıra sükün etmiş geliyorlar...Yani açıkçası İstanbul'un bir yanında göklere minareler yükselirken, öte yanında gökdelenler pıtırak gibi bitiyorlar. Gökdelenler bölgesinde sermayenin aynı görkemi taşıyacak bir cami inşasına yönelebileceği ihtimal dahilinde değil. İşte şehrin iki yakası, işte iki zihniyet. Bir yanda geçmişin silueti, öte yanda geleceğin fotoğrafı. Geçenlerde bu yapıların en muhteşemi hizmete sokuldu. Sabancının ikizleri denilen bu kulelerden biri 39 katlı Akbank Umum Müdürlüğü'ne, öteki 34 katlı olup Sabancı Holding'e ait.” (Kutlu, 2006: 171).

Mustafa Kutlu, Şehir Mektupları’nı belli ki sadece İstanbul için değil tüm ülke için yazmıştır. Onun mektupları, bir edebi tür olmanın ötesinde felsefi temelleri olan düşünce yazılarıdır. Şehir Mektupları’nda şehir, düşüncenin bir nesnesi olarak işlevsellik kazanmaktadır. Başka bir açıdan bu yazılar, Şehir Mektupları yerine “Memleket Mektupları” olarak da okunabilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Şehir Mektupları’nın her ikisinin de yazıldığı dönem İstanbul’unun ortak özelliği, İstanbul’un bir kültür başkenti olmasıdır. O yüzden olsa gerek, iki yazar da İstanbul’da yaşamakta ve İstanbul’u yazmaktadır. Rasim ve Kutlu, biri şehrin geçmişini bugüne aktarmak, diğeri şehrin bugününü geleceğe nakletmek adına, bir nevi kamu görevi üstlenerek gözlem ve düşüncelerini yazmışlardır.

Ahmet Rasim ve Mustafa Kutlu, Şehir Mektupları’nı yaşadıkları coğrafyanın değişim geçirdiği zamanlarda yazmışlardır. Rasim, neredeyse 600 yıl devam eden çok dilli, çok dinli, çok kültürlü bir imparatorluk payitahtının kendini değiştirmek için çabaladığı bir zamanda yazmıştır. Devlet-i Aliye yaşamak için kurumlarını, ilişkilerini, şehirlerini değiştirmek durumundadır. Bu dönem şehirde ikili bir yapının ortaya çıktığı bir zamana denk gelmektedir. Geleneksel dünyayı yaşayan halk bir yanda, Batılılaşma sevdasına düşmüş her milliyetten bir kitle diğeri yanda şehri paylaşmaktadır. Modernleşme/Batılılaşma şehre “en yüzeysel biçimiyle”, Batılı gibi, yeme,

içme, gezme, eğlenme şeklinde girmiştir. Ahmet Rasim, bu tür modernleşmeyi içselleştirmiş biri gibi yazmaktadır. Bu haliyle O, “*yeniye karşı beslenen iştiaak*”ın temsilcisidir.

Rasim’in mektuplarının mekanı, gayrimüslimlerin, yabancıların yaşadığı, ve onlara özenen alafranga Türkleri gezmeye gittikleri semtlerdir. Yazılar, İmparatorluğun, her din ve etnik yapının, kendi kültürüne göre belirlediği hayat tarzını yaşama imkanı sunduğu çokkültürlü bir iklimde geçmektedir.

Başka bir pencereden İstanbul, 19.yüzyılda, modernleşmenin merkezi mekanıdır. Pera, atlı tramvay, tünel, karnaval modernleşen şehrin imajlarıdır. Payitaht, modernleştiğini Batı dünyasına gösterme kaygısındadır. Ahmet Rasim, modernleşen şehrin, modern mekanlarında dolaşmakta, içki alemlerine katılmakta, karnavalı izlemekte, fuhşun kitabını yazmaktadır. Şehir Mektupları’nda bu değişimden rahatsızlık duyulduğuna çok az tanıklık ederiz. Hovardalığı, ayyaşlığı, gecenin bir vakti evine sarhoş dönmeyi vb. onlarca nahoş durumu güzel gösteren nice örneklerin yanın da karnavalın ve içki aleminin rezilliğine değinilen birkaç örnek ancak bulunabilmektedir.

Şehir hayatında ortaya çıkan ikilik Ahmet Rasim’in kendi yaşamında da karşılık bulmaktadır. Şehir Mektupları’nda kendisinden bahsettiği bölümlerden öğrendiğimize göre; o mütemadiyen içmekte ama Ramazan gelince orucunu da tutmaktadır. Yazar bu tecrübelerini o kadar doğal bir üslupla dile getirmektedir ki çelişki görünmemektedir.

Son Şehir Mektupçusu Mustafa Kutlu ise; 20.yüzyılda doğmuştur. Kendini “taşralı bir hikayeci” olarak tarif eden Mustafa Kutlu, deyim yerindeyse Cumhuriyet’te doğmuş bir İmparatorluk mensubudur. Hüsamettin Arslan’a göre, Türkiye’de ortalama bir muhafazakar başka herşeyi unutabilir; fakat onun için “imparatorluğun kaybı” unutulması imkansız bir şeydir. Çünkü İmparatorluğun kaybı aynı zamanda geçmişin, geleneğin, imanın ve “efendilik” statüsünün ve halkların da kaybıdır. Emperyalist güçler yalnızca coğrafi haritamızı değil, zihin haritamızı, manevi haritamızı da yırtarak parçalamıştır (2018: 99). Osmanlı-İslam Medeniyeti ve değerleri, Kutlu’nun yazılarının arkasında görünmeyen ancak hissedilen manevi bir güç olarak durmaktadır. İmparatorluk bakiyesi eserleri hayranlıkla anlatmakta, çeşmelerine övgüler dizmekte, camilerinde namaz kılmaktadır.

Mustafa Kutlu’nun yazılarının şehri, büyükşehirdir. İstanbul, artık büyükşehir anlamında metropol olarak adlandırılmaktadır. Şehir mektupları, “yırtilan zihin haritası”nın, “yaralı bilinç”lerin şehir mekanındaki yansımalarını ve insan davranışlarındaki izlerini sürmektedir. Şehir kaybettiği yerini, şehirde yaşayanlar da kimliklerini aramaktadırlar.

Başka bir açıdan Mustafa Kutlu Şehir Mektupları’nı herşeyin değiştiği, değişimin hızının arttığı küreselleşme çağında yazmıştır. Şehir mektupları, bu sürecin getirdiği olumsuzluklara değinse de odak noktası, insan ve insani değerlerdir. Yazar şehrin çelişkilerini, insanın çelişkilerine bağlamaktadır. Kutlu’ya göre, şehirde sorun varsa insanda sorun olduğu içindir. Kutlu yazılarında yalnızca bir şehrin değil insanlığın, merhametin, adaletin, vicdanın sözcülüğünü de yapmaktadır.

Diğer yandan iki yazar arasında bir yüzyılda şehir ne kadar da çok değişmiştir. Rasim’in atlı arabalarının yerini taksiler, atlı tramvaylarının yerini metrolar, Şirket-i Hayriye Vapurları’nın yerini İstanbul Deniz Otobüsleri almıştır. Köprü denilince artık Haliç’in iki yakasını bir araya getiren ahşap köprü değil, Boğaz’ı birleştiren beton köprüler akla gelmektedir. Seyyar satıcılar, küfeciler, deniz hamamları ortadan kalkmıştır. Yüzyılda şehirde bazı şeyler nasıl da hiç

değişmemiştir. Tünel yapıldığı yerde aynen devam etmekte, şehirlilere hizmet vermeyi sürdürmektedir. Yağmur bu şehir de yine felaket anlamına gelmektedir. 19.asırda yolları çamur deryasına çeviren rahmet, 20.asırda altyapı eksikliğinden sele dönüşmekte, şehrin olağan akışını kesintiye uğratmaktadır.

Şehrin mekandaki izleri kadar toplumdaki değişimler de Şehir Mektupları'nın konusu olmaktadır. Ancak her iki yazarın konuları çoğunlukla birbiriyle kesişmemektedir. Ahmet Rasim'in Şehir Mektupları'nda yer verdiği; tiyatrolar, dans salonları, sarhoşlar, ayyaşlar, aşk ve aşıklar, içki alemleri, panayır, fuhuş ve karnaval konularına Kutlu'nun yazılarında rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Mustafa Kutlu'nun Şehir Mektupları'nda kendine yer bulan; cami, tekke, mahalle, çeşme konularına Rasim'in yazılarında denk gelinmemektedir. Belli ki Şehir Mektupçuları, şehre farklı pencerelerden bakmaktadırlar. Başka bir açıdan her iki Şehir Mektupçusu, şehrin farklı yaşam alanlarını mektuplarına taşımışlardır. Bu durum yazarların hayat bakışları ve değerleriyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda Ahmet Rasim'i arayanlar onu Beyoğlu'nda bir alafranga lokanta veya meyhanede, Kutlu'yla görüşmek isteyenler ise onu Tarihi Yarımada içindeki Dergah'ta ya da camide bulacaklardır. Ahmet Rasim, Aktaş tarafından, ne yenilikçi ne muhafazakar, orta yolcu yani “mutavassıtın” olarak tanımlanmış olmasına karşın Batılı hayat tarzının getirdiği çağdaş alışkanlıkları edinmiş durumdadır. Mustafa Kutlu ise kendisini dindar bir yazar olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda her iki yazarın hayata bakış açıları ve değer yargıları yazılarına yön vermiş görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Akçura, Gökhan, “Deniz Hamamları”, İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Aktaş, Şerif-Nuri Özcan, “Ahmed Rasim, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-rasim>, 01.05.2020.
- Aktaş, Şerif, Ahmed Rasim, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Arslan, Hüsamettin, Jöntürkler, Jönkürtler Muhafazakarlar, Paradigma Yayınları, 4b., İstanbul, 2018.
- Bağcı, Betül, Postmodern Açıdan Mustafa Kutlu Öykülerinde Biçim ve Biçem, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2014.
- Basiretçi Ali Efendi, Bir Zamanlar İstanbul Şehir Mektupları, (Haz.: Nuri Sağlam), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2b., İstanbul, 2010.
- Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Şehir Mektupları (Haz: Nuri Sağlam), Erdem Yayınları, İstanbul, 2017.
- Canatan, K-Ergün Yıldırım, “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”, Aie Sosyolojisi, Açılım Kitap, 3.b., İstanbul, 2013.
- Cansever, Turgut, Osmanlı Şehri, Timaş Yayınları, 2b., İstanbul, 2010.
- Çağbayır, Yaşar, Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Neşriyet, İstanbul, 2007.
- Çelik, Zeynep, 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul, (Çev.: Selim Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2b., İstanbul, 1998.

- Çizmecioğlu, Merve, Millî Kimliğin İnşasında Geleneğin Rolü: Mustafa Kutlu Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.
- Dergah Yayınları, “Mustafa Kutlu” (<https://www.dergah.com.tr/yazarlar/mustafa-kutlu>, 01.05.2020.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Doğan, Ş.Bilal, Mustafa Kutlu’nun Hikâyelerinde Eğitim Unsurları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2019.
- Gürpınar, Erhan, Mustafa Kutlu’nun Hikayelerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2005.
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/69591/cumhurbaskanligi-kultur-sanat-buyuk-odulu-sahibi-kutlu-sanat-hakikate-giden-yolda-bir-duraktir>, 09.05.2020.
- Kırmızı, Abdülhamit, Abdülhamid’in Valileri: Osmanlı Vilayet idaresi 1895-1908, Klasik Yayınları, 2b., İstanbul, 2008.
- Koçu, R.Ekrem, İstanbul Ansiklopedisi, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1959.
- Kutlu, Mustafa, Şehir Mektupları, Dergah Yayınları, 5.b., İstanbul, 2006.
- Mardin, Şerif, Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, 19.b., İstanbul, 2015.
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 2.b., Hil Yayınları, İstanbul, 1983.
- Ortaylı, İlber, İstanbul’dan Sayfalar, Hil Yayınları, İstanbul, 1986.
- Özön, M. Nihat, Osmanlıca -Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1971.
- Rasim, Ahmet, Şehir Mektupları, (Haz.: Hande Çetin Ongun), Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sakaoğlu, Necdet, “Darüşşafaka”, İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sakaoğlu, Necdet, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Sema, Sadri, Eski İstanbul’dan Hatıralar, İletişim Yayınları, 3.b., İstanbul, 1994.
- Tanpınar, A.Hamdi, Beş Şehir, Dergah Yayınları, 33.b., İstanbul, 2014.
- Tönnies, Ferdinand, Cemaat ve Cemiyet, (Çev.: Emre Güler), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8.b., Ankara, 1988.
- Ural, A.Ali, Türk Hikâyeciliğinde Anlatıcı-Okur İlişkileri (Sabahattin Ali, Sait Faik Ve Mustafa Kutlu Örnekleri), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Yalçın, Murat(Ed.), Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, 3.b., İstanbul, 2010.
- Yılmaz, Fehmi, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Gökkuşbu Yayınları, 2.b., İstanbul, 2017.

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN ÇEVRESEL ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ

Measuring Environmental Efficiency for Turkish Provinces

Dr. Öğretim Üyesi Halil TUNCA

Pamukkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, Denizli / Türkiye

Özet

Çevresel koşulların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel unsurunu oluşturmaktadır. Bunun yanında bireysel ya da toplumsal refah düzeyini bir başka deyişle yaşam kalitesini belirleyen en temel faktörlerin başında da çevresel koşullardaki kalite gelmektedir. Özellikle ekonomik gelişme ile birlikte çevresel koşullardaki niteliklerin iyileştirilmesi talep edilen temel refah kriterlerin başında gelmektedir. Bu nedenle ulusal ya da bölgesel düzeyde geliştirilen çevre politikaları önemini giderek arttırmakta ve ulusal ya da uluslararası ekonomik aktörler tarafından dikkatle takip edilmektedir. Ampirik çalışmalarda ise çevresel sürdürülebilirlik çevresel etkinlik düzeylerinin hesaplanması ile ölçülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki illerin çevresel etkinlik düzeyleri Veri Zarflama Analizi yardımı ile 2018 yılı için hesaplanmıştır. Veri zarflama analizi farklı ekonomik karar birimleri arasında karşılaştırma yapmaya imkân veren indeks sayısının elde edilmesinde kullanılan son derece popüler bir yaklaşım olmasına rağmen hesaplanan etkinlik skorlarının istatistiksel anlamlılıklarının test edilememesinden dolayı da eleştirilmektedir. Bu eleştiriden kurtulmak amacıyla çalışmada illerin çevresel etkinlik düzeyleri Bootstrap Veri Zarflama analizi yardımıyla hesaplanmıştır. Çalışmada çevresel baskı değişkeni olarak partikül madde (PM10), Kükürt Dioksit (SO₂), katı atık ve atık su miktarı kullanılmıştır. Bu değişkenlerden ilk ikisi hava kirliliği göstergesi olarak son ikisi ise su ve toprak kirliliği göstergesi olarak kullanılmıştır. GSYİH, nüfus yoğunluğu ve taşıt sayısı değişkenleri ise çevre koşulları üzerinde baskı yaratacağı düşünülen sosyal ve ekonomik değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular ekonomik gelişmişlik düzeyi ile çevresel etkinlik arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle Türkiye'nin göreceli gelişmiş bölgeleri daha düşük çevresel etkinlik düzeylerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: çevresel performans, etkinlik, Türkiye, Bootstrap Veri Zarflama Analizi

Abstract

The protection of environmental conditions and able to transfer to future generations is the key factor of sustainable economic growth. Besides this, it is one of the most important factors that determine individual and/or social welfare or in other words quality of life. For that reason, environmental policies developed at the regional and national levels by different economic actors are of increasing importance and are followed carefully by national and/or international actors. Environmental sustainability is evaluated by calculating environmental efficiency levels in empirical studies. In this study, the environmental efficiency levels of Turkish provinces are measured by using Data Envelopment Analysis for the year 2018. Data Envelopment Analysis (DEA) is a non-parametric and very popular method in which efficiency scores are obtained and enable to compare among different Decisions Making Units (DMU). On the other hand, it is also criticized that the calculated efficiency score cannot be tested for the statistical significance. To avoid this criticism, Bootstrap DEA model is employed in this study.

Particulate matter (PM10), Sulfur dioxide (SO₂), solid waste and waste water variables are used as environmental pressure indicators in this paper. The first two of these variables show air pollution and others show soil and water pollution respectively. Gross domestic product (GDP), population density and number of vehicle are included in the model as social and economic variables that are expected to create pressure on environmental conditions negatively. The results show that there is a strong relationship between environmental efficiency and economic development. In other words, relatively developed provinces of Turkey have lower environmental efficiency levels.

Keywords: Environmental performance, efficiency, Turkey, Bootstrap Data Envelopment Analysis

1. GİRİŞ

Bir ülke ya da bölgenin sahip olduğu çevresel faktörler iki açıdan kilit öneme sahiptir. Bunlardan birincisi sürdürülebilir ekonomik büyüme için taşıdığı kritik roldür. Sürdürülebilirlik kavramı “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasıdır” (Köne, 2014:139) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımla bugünün üretim süreçlerinin ve ekonomik hayatının dizayn edilmesinde doğal kaynakların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bugünün ekonomik hayatının çözmesi gereken yegâne problem bugünkü ihtiyaçların karşılanması değildir.

Çevresel faktörlerin önemi refah iktisadi perspektifinden yapılacak tartışlar ile de vurgulanabilir. Refah, en genel şekliyle mutluluk olarak tanımlanabilir. Bireysel – toplumsal refahın ekonomik, sosyal ve kültürel birçok belirleyicisinin içerisinde çevresel faktörler kilit bir öneme sahiptir. Toplumsal refah gelişmiş bir ekonomik yaşam ile yakından ilişki olduğu gibi yaşanabilir bir çevre ile de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bir ilin yaşam kalitesinden bahsederken çevresel faktörler göz önüne alınan temel unsurlardır.

Türkiye’deki illerin çevresel etkinliğinin ya da çevresel performansının hesaplanması iki farklı açıdan önemli bilgiler sunacaktır. Bir taraftan o ilin sahip olduğu yaşam kalitesi hakkında ipuçları verirken diğer taraftan ilin sahip olduğu ekonomik performansın sürdürülebilirliği konusunda da önemli bir gösterge olacaktır. Dikkat edilirse bu iki konu birbirinden bağımsız iki başlık değildir. Dolayısıyla ulaşılabilecek bilgilerin, hem uzun hem de kısa dönemli sonuçlara sahip olacağı açıktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde çevresel etkinlik ile ilgili literatür özeti verilmiştir. Üçüncü bölümde, kullanılan yöntem tartışıldıktan sonra kullanılan veri seti tanıtılmıştır. Beşinci bölüm de ulaşılan ampirik bulgular sunulmuş ve çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde çevresel etkinlik düzeyini araştıran oldukça fazla sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bir kısmı ülke karşılaştırması yaparken, diğer bir kısmı da illerin ya da bölgelerin etkinliğini ölçmeye çalışmışlardır.

Şimşek (2011), 1995-2008 dönemi için OECD ülkeleri arasındaki enerji etkinliğini Süper etkinlik modeli yardımı ile hesaplamış ve Malmquist indeksi yardımı ile de toplam faktör verimliliğindeki değişim analiz edilmiştir. Türkiye ile birlikte Portekiz, Yeni Zelanda,

Yunanistan ve Kore'nin en etkinsiz ülkeler olduğu görülmüştür. Türkiye'nin düşük etkinliğe sahip olmasının nedeni olarak fosil yakıtlardan enerji üretilmesi ve enerji açığı gösterilmiştir.

Halkos ve Tzeremes (2011), 110 ülkenin çevresel etkinliği 2007 yılı için koşullu VZA ve Bootstrap VZA modelleri kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışma sonuçları gelişmiş ülkelerin çevresel etkinliğinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Kyoto Anlaşmasının ardından ülkelerin çevresel etkinliğinin giderek azalma eğilimi gösterdiği vurgulanmaktadır.

Li ve Wang (2014), ülkelerin homojen bir yapı göstermedikleri düşüncesinden hareketle metafrontier VZA modelini kullanmışlar ve ülkeleri gelir seviyelerine göre alt gruplara ayırmışlardır. 1996-2007 dönemi için 95 ülkenin ele alındığı çalışmada yüksek ve orta gelirli ülkelerin yüksek çevresel etkinlik skorlarına sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca ülkelerin etkinlik skorları arasındaki açığın da zaman içerisinde arttığı gösterilmiştir.

Moutinho vd. (2017), 26 AB ülkesi için 2001-2012 dönemini kapsayan eko-etkinlik hesaplaması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan VZA modelinden elde edilen ortalama etkinlik skorları 0.75-0.80 arasında ve durağan bir yapıya sahiptir. Çalışma sonuçları en etkin ülkeler olarak İsveç, İngiltere, Kıbrıs ve Litvanya'yı gösterirken, etkinsiz ülkeler olarak Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, İspanya ve Almanya ön plana çıkmaktadır.

Sözen vd. (2016), Türkiye'nin çevresel performansını OECD ve BRICS ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak 2009-2013 dönemi için incelemişlerdir. Lüksemburg, Estonya ve İsrail etkinliğin en yüksek olduğu ülkelerdir. Türkiye'nin ise oldukça düşük etkinlik skoruna sahip olduğu görülmektedir. Bunun dışında örnekleme oluşturan 27 ülkenin ele alınan dönem içerisindeki gelişimleri oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Çakın ve Ayçin (2019), AB ve AB aday ülkelerin çevresel performansını Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri yardımı ile incelemişlerdir. Türkiye en kötü performansa sahip ülkeler arasındadır. Ayrıca çalışma bulguları gelir düzeyi ile çevresel etkinlik arasında doğrusal bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Türkiye özelinde mikro düzeyde yapılan çalışmalarda literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalardan Köne ve Büke (2012), 81 ilin 2000 yılı için çevresel etkinliğini VZA kullanarak hesaplamışlardır. Sonuçlar, illerin %7,5'nin etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yüksek kişi başı gelire sahip olan illerin yüksek çevresel etkinliğe sahip oldukları belirtilmiştir.

Köne (2014)'de 2008 yılı için İBBS-2 sınıflandırması temel alınarak eko-etkinlik hesaplanmıştır. Sonuçlar yüksek gayrisafi katma değere sahip olan bölgelerdeki eko-etkinliğin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ortalama etkinliğin 0.726 olarak hesaplandığı çalışma da TR10 (İstanbul), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR51 (Ankara) en yüksek etkinliğe sahip olan bölgelerdir.

Taşdoğan vd. (2014), kategorik VZA modeli ile illerin çevresel sürdürülebilirliğini hesaplamışlardır. Gelişmiş illerin ortalama etkinlik skoru 0.69, az gelişmiş illerin ortalama etkinlik skoru ise 0.78 olarak hesaplanmıştır. Adana, Bilecik, Kırklareli, Ağrı, Çankırı, Karaman gibi illerin çevresel performansı yüksek iken Antalya, Denizli, Muğla, Aydın, Balıkesir gibi illerin performanslarının ise yetersiz düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Üstün (2015), 2010 yılı için 81 ilin çevresel etkinlik skorlarını VZA kullanarak hesaplamıştır. Etkin iller, İstanbul, Konya, Balıkesir, Manisa, Ardahan, Trabzon, Tunceli ve Yalova olarak

tespit edilmiştir. Sonuçlara bölgesel düzeyde bakıldığında ise Ege, Akdeniz, Marmara ve Orta Anadolu'nun daha etkin bölgeler olduğu anlaşılmıştır.

Arı vd. (2016)'de, 2014 yılı için 81 ilin hava kalitesine göre sıralaması Çok Kriterli Kabul Edilebilirlik Analizi kullanılarak yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Adana ve İzmir en temiz, Bursa ve Düzce ise en kirli havaya sahip kentler olarak tespit edilmiştir.

Ervural vd.(2016), 81 ilin yenilenebilir enerji etkinliğini VZA kullanarak hesaplamışlardır. Çalışma sonuçları, Yalova, Şanlıurfa, Kütahya, Kırıkkale, İzmir, Gümüşhane, Elazığ ve Batman'ın etkin iller olduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Marmara bölgeleri ise etkinliğin en yüksek olduğu bölgelerdir. Bunun sebebi olarak da bölgelerin sahip oldukları doğal enerji kaynakları gösterilmiştir.

3. YÖNTEM

Etkinlik, en genel tanımlama ile girdi başına düşen çıktı miktarı olarak ifade edilebilir. Ampirik literatürde Veri Zarflama Analizi (VZA) yaygın bir biçimde kullanılan parametrik olmayan bir yöntemdir. VZA modelinin en temel formu aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\begin{aligned} \max_{\theta, \lambda} \quad & \theta \\ \text{kısıtlar} \quad & x_0 - X\lambda \geq 0 \\ & -\theta y_0 - Y\lambda \geq 0 \\ & \lambda \geq 0 \end{aligned}$$

Yukarıdaki çıktı eksenli modelde X , r tane girdi için $r \times n$ boyutlu girdi matrisini ve Y , s tane çıktı için $s \times n$ boyutlu çıktı matrisini ifade etmektedir. λ ise $n \times 1$ boyutundaki ağırlık vektörünü göstermektedir. VZA'nın sahip olduğu en önemli avantajları, herhangi bir matematiksel (fonksiyonel) forma ihtiyaç duymaması ve uygulama kolaylığıdır. Birden fazla çıktı ve girdinin kullanıldığı modellerde ağırlıklandırılmış girdi başına düşen ağırlıklandırılmış çıktı şeklinde tanımlanan etkinlik değerinin hesaplanmasında ihtiyaç duyulan ağırlıklar, model tarafından belirlenebilmektedir (Cooper vd. 2007:88-90).

Bu avantajlarının yanında VZA, elde edilen etkinlik skorlarının veri setine çok duyarlı olması ve istatistiksel çıkarsamalara sahip olmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Simar ve Wilson (1998,2000 ve 2002) tarafından geliştirilen Bootstrap VZA modeli, elde edilen etkinlik skorlarının istatistiksel özelliklerini de hesapladığı için ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bootstrap VZA modelinde hesaplanan düzeltilmiş tahmin edici ve varyansı şu şekilde ifade edilebilir.

$$\begin{aligned} Bias(\widehat{\phi}_{vza}) &= E(\widehat{\phi}_{vza}) - \phi \\ \widehat{Bias}_B(\widehat{\phi}_{vza}) &= B^{-1} \sum_{b=1}^B \widehat{\phi}_{vza,b}^* - \widehat{\phi}_{vza} \\ \widehat{\phi}_{vza} &= \widehat{\phi}_{vza} - \widehat{Bias}_B(\widehat{\phi}_{vza}) \end{aligned}$$

$$\sigma^2 = B^{-1} \sum_{b=1}^B [\widehat{\phi_{vza,b}^*} - \overline{\phi_{vza,b}^*}]^2$$

4. VERİ SETİ

Bu çalışmada İBBS-3 sınıflandırmasına dayalı olarak Türkiye’deki 81 ilin çevresel performansı 2018 yılı verileri kullanılarak hesaplanacaktır. Veri Zarflama Analizinde 3 adet girdi değişkeni kullanılmıştır. Bunlardan ilki ilin kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılasıdır. İkinci girdi değişkeni o ile ait nüfus yoğunluğudur. Üçüncü girdi değişkeni ise ildeki 1000 kişi başına düşen taşıt sayısıdır. Bütün bu değişkenler Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) Bölgesel İstatistikler veri tabanından elde edilmiştir. Girdi değişkenleri, çevresel performans üzerinde olumsuz etki yaratması beklenen değişkenlerden oluşmaktadır. Çevresel performansı temsil eden dört farklı değişken ise çıktı olarak tanımlanmıştır. Bu değişkenlerden Partiküler Madde (PM10) ve Kükürt Dioksit (SO2) hava kalitesini temsil etmektedir. Kişi başına toplam atık su miktarı ve kişi başı toplam katı atık miktarı ise sırasıyla su ve toprak kirliliğini temsil eden değişkenler olarak modele dahil edilmişlerdir. Hava kalitesini gösteren PM10 ve SO2 değişkenleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Hava İzleme merkezinden elde edilmiştir. Diğer iki çıktı değişkeni ise yine TÜİK’in Bölgesel İstatistikler veri tabanından elde edilmişlerdir.

Çıktı değişkenlerindeki artış hava, su ve toprak kirleticilerinin arttığını dolayısıyla çevresel performansın kötüleştiğini ifade etmektedir. Bu nedenle çıktı değişkenleri modele indeks şeklinde tanımlanarak şu şekilde dahil edilmişlerdir.

$$PM10index = (1/PM10)*100$$

$$SO2index = (1/SO2)*100$$

$$Atıksuindex = (1/atıksu)*100$$

$$Katıatıkindex = (1/katıatık)*100$$

Bu şekilde yapılan tanımlardan sonra indeks değerlerinin ne kadar yüksek olması çevresel performansın da o kadar iyi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çıktılarıdaki bir artış çevresel performansın iyileşmesi şeklinde yorumlanabilir.

5. AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada hem klasik VZA modeli hem de Bootstrap VZA modeli kullanılarak etkinlik değerleri hesaplanmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bootstrap VZA modeli ile hesaplanan etkinlik skorları 2000 tekrar ve %5 anlamlılık düzeyinde elde edilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo-1: Çevresel etkinlik skorları, karşılaştırma

	Klasik VZA	Bootstrap VZA
1	14	0
0.90-1	4	0
0.80-0.90	10	6
0.70-0.80	9	22
0.60-0.70	9	9
0.50-0.60	15	12

0.40-0.50	11	18
0.30-0.40	6	9
0.20-0.30	3	5
ortalama	0.677	0.579
maksimum	1	0.831
minimum	0.237	0.204

Klasik VZA modelinden elde edilen sonuçlara göre 14 ilin etkinlik skoru 1'e eşittir. Bu sonuç bu illerin çevresel performanslarının tam etkin olduğunu göstermektedir. Yine aynı sonuçlara göre 4 ilin değeri 0.9'dan büyük 10 ilin değeri ise 0.8 ile 0.9 arasındadır. Bu modele göre Türkiye'deki illerin %46'nın etkinlik skoru 0.7'den büyüktür ve ortalama etkinlik 0.68'e eşittir. Bu bulgular Türkiye'deki illerin genel olarak çevresel performansının oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi VZA modelleri sapmalı sonuçlar ortaya çıkartabilmektedir. Bu nedenle kullanılan Bootstrap VZA modeline göre illerin sadece %34'ü 0.7'den daha yüksek etkinlik skorlarına sahip iken 0.9'dan daha büyük değere sahip il yoktur. Ortalama etkinlik skorunun 0.58 olduğu Bootstrap VZA modeline göre en iyi çevresel performansa sahip olan ilin etkinlik değeri 0.83'e eşittir. Buradan çıkan sonuç Türkiye'deki illerin çevresel performansların son derece düşük olduğu ve Klasik VZA modellerinin de oldukça sapmalı sonuçlar verdiğidir.

İllerin çevresel etkinlik değerini gösteren Bootstrap VZA modelinden elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo-2: İllerin çevresel etkinlik değerleri: Bootstrap VZA modeli

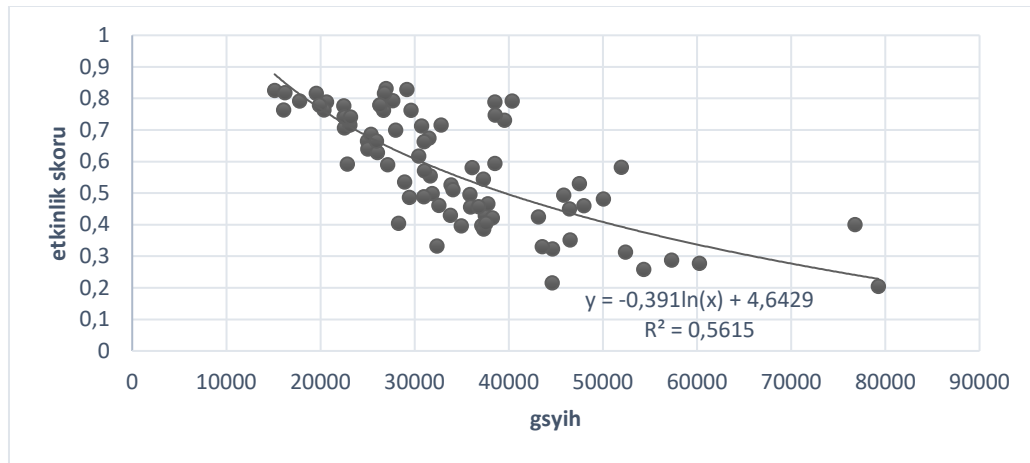
	etkinlik skoru	varyans	güven aralığı	
Erzurum	0.831	7.74E-03	0.752	0.939
Çankiri	0.828	1.66E-02	0.748	0.985
Agri	0.825	2.12E-02	0.715	0.963
Sanliurfa	0.818	2.44E-02	0.728	0.975
Mus	0.815	3.26E-02	0.710	0.977
Gümüşhane	0.815	2.56E-02	0.722	0.979
Bayburt	0.793	4.37E-02	0.692	0.983
Karaman	0.791	1.02E-02	0.703	0.901
Bitlis	0.791	5.54E-02	0.682	0.982
Rize	0.788	5.53E-03	0.711	0.883
Batman	0.788	5.33E-02	0.682	0.979
Iğdir	0.779	6.70E-02	0.675	0.981
Siirt	0.778	2.71E-02	0.666	0.916
Yozgat	0.778	2.17E-03	0.725	0.846
Bingöl	0.776	7.31E-02	0.670	0.982
Diyarbakir	0.763	1.09E-01	0.654	0.976
Van	0.762	1.13E-02	0.678	0.875
Ardahan	0.762	1.30E-01	0.636	0.983
Nigde	0.762	4.36E-03	0.684	0.834
Tunceli	0.747	2.97E-01	0.602	0.978
Hakkari	0.742	4.67E-01	0.575	0.981
Tokat	0.741	1.90E-03	0.692	0.813
Sirnak	0.741	2.91E-01	0.603	0.975
Artvin	0.731	1.56E-02	0.636	0.852

Kastamonu	0.715	1.38E-02	0.622	0.828
Mardin	0.715	1.07E-02	0.634	0.830
Kirsehir	0.712	6.36E-03	0.635	0.799
Adiyaman	0.706	5.28E-03	0.641	0.799
Elazig	0.699	1.55E-03	0.651	0.754
Malatya	0.686	1.46E-03	0.639	0.741
Aksaray	0.674	1.24E-03	0.630	0.723
Giresun	0.665	2.16E-03	0.617	0.735
Sinop	0.665	1.96E-03	0.616	0.727
Sivas	0.663	9.21E-03	0.583	0.761
Kilis	0.639	4.96E-03	0.578	0.719
Ordu	0.628	2.01E-03	0.578	0.689
Nevsehir	0.617	1.13E-03	0.578	0.668
Erzincan	0.594	1.07E-02	0.517	0.694
Kars	0.592	6.17E-03	0.529	0.683
Kahramanmaras	0.590	5.10E-03	0.533	0.672
Yalova	0.581	3.80E-03	0.520	0.649
Trabzon	0.581	1.24E-03	0.537	0.627
Hatay	0.570	4.98E-03	0.503	0.645
Afyonkarahisar	0.554	1.20E-03	0.516	0.607
Kirikkale	0.544	1.65E-03	0.500	0.599
Çorum	0.535	1.99E-03	0.489	0.594
Antalya	0.530	1.00E-03	0.486	0.569
Gaziantep	0.526	1.90E-03	0.480	0.581
Kütahya	0.510	1.74E-03	0.462	0.560
Amasya	0.498	1.59E-03	0.460	0.551
Burdur	0.495	1.44E-03	0.454	0.544
Çanakkale	0.493	2.47E-03	0.439	0.546
Samsun	0.488	7.67E-04	0.456	0.529
Osmaniye	0.486	2.28E-03	0.440	0.544
Bilecik	0.481	6.93E-03	0.415	0.556
Kayseri	0.465	9.23E-04	0.434	0.510
Adana	0.460	6.87E-04	0.428	0.498
Eskisehir	0.459	1.44E-03	0.418	0.505
Mersin	0.456	5.71E-04	0.426	0.492
Konya	0.456	1.25E-03	0.420	0.503
Kirklareli	0.449	1.81E-03	0.406	0.501
Zonguldak	0.430	7.88E-04	0.399	0.472
Balikesir	0.428	4.85E-04	0.401	0.463
Denizli	0.424	7.50E-04	0.390	0.460
Düzce	0.421	7.17E-04	0.390	0.457
Usak	0.404	1.54E-03	0.370	0.454
Bartın	0.404	1.96E-03	0.369	0.460
Istanbul	0.400	1.93E-03	0.353	0.446
Edirne	0.397	4.94E-04	0.370	0.429
Isparta	0.395	9.58E-04	0.364	0.434
Karabük	0.386	2.10E-03	0.345	0.439
Bolu	0.352	2.42E-03	0.314	0.409
Aydin	0.331	7.82E-04	0.306	0.371
Sakarya	0.330	4.44E-04	0.306	0.359
Manisa	0.323	3.49E-04	0.298	0.347
Bursa	0.312	7.73E-04	0.283	0.347

Tekirdag	0.288	1.08E-03	0.257	0.325
Ankara	0.277	4.81E-04	0.254	0.306
İzmir	0.258	3.93E-04	0.238	0.285
Mugla	0.216	1.47E-04	0.201	0.233
Kocaeli	0.204	1.42E-03	0.175	0.235

Yukarıdaki tablo incelendiğinde etkinlik değerleri en yüksek olan illerin Erzurum, Çankırı, Ağrı, Şanlıurfa ve Muş olduğu görülmektedir. En düşük çevresel performansa sahip olan iller ise Kocaeli, Muğla, İzmir ve Ankara'dır. Elde edilen sonuçlara göre yüksek etkinlik değerine sahip olan illerin yüksek varyans değerlerine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum hesaplanan etkinlik skorlarının güvenilirliğini azaltmakta başka bir deyişle tahmin edilen güven aralığının geniş olmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan etkinlik değerleri düşük olan yani zayıf bir çevresel performans gösteren illerin varyans değerleri düşük, dolayısıyla tahmin edilen güven aralıkları dardır. Güven aralığının dar olması ise nokta tahmini olan etkinlik skorlarının daha tutarlı ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablodan gözlemlenen bir diğer ilginç sonuç ise illerin gelişmiş düzeyleri ile çevresel performansları arasında ters yönlü bir ilişkinin ortaya çıkmasıdır. İllerin gelişmişlik düzeylerini o ilin gayrisafi yurt içi hasılası ile ifade edersek, gelir düzeyi arttıkça etkinlik düzeyinin azaldığını söyleyebiliriz.

Şekil-1: çevresel performans ile gsyih arasındaki ilişki

Şekil-1 yardımı ile biraz önce ifade edilen negatif ilişkiyi net bir biçimde ortaya koyabiliriz. Şekil ilin gelir düzeyi arttıkça etkinlik skorunun yani çevresel performansının düştüğünü göstermektedir. Ortaya çıkan bu sonuç ekonomik ve sosyal hayatta çevresel kriterlerin göz önüne alınmadığını göstermektedir. Bir başka deyişle üretim süreçlerinden sosyal hayatı biçimlendiren hiçbir düzenleyici kural çevresel kirleticiler üzerinde olumlu bir sonuç yaratmamaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'deki illerin 2018 yılı için çevresel performansı Bootstrap Veri Zarflama Analizi kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmada çevresel baskı kriterleri olarak Partiküler Madde, Kükürt Dioksit, atık su miktarı ve katı atık miktarı kullanılmıştır. Bootstrap VZA modelinin kullanılmasının temel sebebi ise, klasik VZA modellerinin istatistiksel güvenilirlikten yoksun olması ve sapmalı sonuçlar ortaya çıkartabilmesidir.

Çalışma sonuçları, VZA modellerinin sapmalı sonuçlar ortaya çıkardığı, bu nedenle Bootstrap VZA'nın daha güvenilir tahmin yöntemi olduğunu göstermektedir. Bunun dışında ortaya çıkan bir başka önemli sonuç ise Türkiye'deki illerin düşük bir çevresel performansa sahip olmalarıdır. İllerin gelişmişlik göstergesi olan gayrisafi yurt içi hasıla ile hesaplanan etkinlik skorları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani düşük gelir seviyesine sahip olan iller daha yüksek çevresel etkinliğe sahiptir. Ulaşılan bu sonuç Taşdoğan vd. (2014)'nin ulaştığı sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Yüksek gelir seviyesi ile çevresel performansın düşmesi üretim süreçleri ile birlikte sosyal ve kültürel yaşantıda çevresel kriterlerin göz önüne alınmadığına işaret etmektedir. Bu durumda illerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin sürdürülebilirliği konusunda önemli soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ulaşılan bu sonuçlar sürdürülebilir ekonomik büyümenin hayata geçirilebilmesi için kısa ve uzun dönemli makro ve mikro politikaların eş zamanlı olarak kurgulanması ve hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Gelecek dönemlerde yapılacak akademik çalışmaların da politika tedbirlerinin etkinliğinin hesaplanması şeklinde kurgulanması çalışmaların yaratacağı katma değeri arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- Arı, E.S., Özköse, H. ve Gencer, C. (2016). "Ranking Turkish Cities and Regions for Air Quality Using a Multi-Criteria Decision-Making Method", *Pol. J. Environ. Stud.*, 25(5), 1823-1830
- Cooper, W.W., Seiford, L.M. ve Tone, K. (2007). *"Data Envelopment Analysis-A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software"*, Springer, NY USA, ISBN-10:0-387-45281-8
- Çakın, E. ve Ayçin, E. (2019). "Ülkelerin Çevresel Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Bulanık Mantık Tabanlı Bir Yaklaşım ile Bütünleşik Olarak Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 631-656.
- Ervural, B.C., Ervural, B. ve Zaim, S. (2016). "Energy efficiency evaluation of provinces in Turkey using data envelopment analysis", 12th International Strategic Management Conference, 21-23 July, Podgorica, Montenegro.
- Halkos, G.E. ve Tzeremes, N.G. (2011). "Does the Kyoto Protocol Agreement matters? An environmental efficiency analysis", MPRA Paper No: 30652
- Köne, A.Ç. (2014). "Veri Zarflama Analizi ile Türkiye'nin Bölgesel Eko-Etkinliğinin Araştırılması", *TİSK Akademi*, 9(16), 138-156.
- Köne, A.Ç. ve Büke, T. (2012). "A comparison of Turkish provinces' performance of urban air pollution", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16, 1300-1310.
- Li, M. ve Wang Q. (2014). "International environmental efficiency differences and their determinants", *Energy*, 78, 411-420.
- Moutinho, V., Madaleno, M. ve Robaina, M. (2017). "The economic and environmental efficiency assessment in EU cross-country: Evidence from DEA and quantile regression approach", *Ecological Indicators*, 78, 85-97.

- Simar, L. ve Wilson, P.W. (1998). “Sensitivity Analysis of Efficiency Score: How to Bootstrap in Nonparametric Frontier Models”, *Management Science*, 44(1), 49-61.
- Simar, L. ve Wilson, P.W. (2000). “Statistical Inference in Nonparametric Frontier Models: The State of the Art”, *Jurnal of Productivity Analysis*, 13, 49-78.
- Simar, L. ve Wilson, P.W. (2002). “Non-parametric Test of Return to Scale”, *European Journal of Operational Research*, 139, 115-132.
- Sözen, A., Karık, F. ve Çiftçi, E. (2016). “Türkiye’nin Çevresel Performansının OECD ve BRICS Ülkeleri ile Karşılaştırılması”, 3rd International Symposium on Environment and Morality, 4-6 November, Alanya, Turkey
- Şimşek, N. (2011). “Türkiye’nin Çevresel Enerji Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 379-396.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://www.havaizleme.gov.tr/>, erişim tarihi: 10-10-2019
- Taşdoğan, C., Mollavelioğlu, M.Ş. ve Mıhçı, H. (2014). “Türkiye’nin Kentsel Çevresel Sürdürülebilirliğinin Kategorik Veri Zarflama Analiziyle Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1), 141-164.
- TÜİK (2020), Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler Veri tabanı, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#>, erişim tarihi: 03-03-2020
- Üstün, A.K. (2015). “Evaluating Environmental Efficiency of Turkish Cities by Data Envelopment Analysis”, *Global NEST Journal*, 17(2), 281-290.

VAN KIRGIZLARINDA EVLENME GELENEĞİ

Doç. Dr. Nazgul ISABAEVA

Yusuf Balasagın Kırgız Milli Üniversitesi, Tarih ve Bölge tanımı fakültesi,

Kırgızistan Tarihi bölümü

ÖZET

Van Kırgızlarının aile kurmasındaki pek çok özellik görülebilir. Dindar insanlar oldukları için yaşantılarına şeriat kurallarının etkisi fazlasıyla hissedilir., Ailelerde çocuk planlaması ve kızlarda erken yaşta evlendirme geleneği geçmişte kalmıştır.

2005 yılından itibaren gençler, ırk ayrımı yapmadan evlilikler yapmaya başlamıştır. Önümüzdeki on yıl içerisinde kızlar evleneceği gençlerin maddî ve manevî durumlarını göz önündö bulundurmuşlardır. Genç kadınlar evlendiklerinde kocasının desteğine güvenirdi ve onun izni ile çalışırdı. Van kırgızlarının yaşlı kadınlarında Pamirdeki kocaya verilen saygı ve önem toplumdaki genç kızları da etkilemiştir. Cenel olarak bu toplumda evliliklerine oldukça bağlı oldukları görülmüştür.

2005 yılında itibaren, özellikle gençler arasında internet kullanımının yaygınlaşması nedeniyle Müslümanlığın evlilikteki etkileri ve geleneklerin etkilerinin azaldığı tespit edilmiştir. Van Kırgızlarının yaşlı insanların "Biz ne kadar milli geleneklerimizin devamını istesek de toplumdaki hızlı değişmeyi durduramayız" demişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Van Kırgızları, sosyo-kültürel, değişme, etno-kültürel kimlik, entegrasyon.

Abstract

Wedding tradition of Kyrgyz people in Van

The article discusses the wedding tradition of the Kyrgyz people in Van based on personal observations of the author and information received from informants during the population survey.

The life of the Van Kyrgyz people, including the wedding tradition, can be divided into two stages: from the moment of arrival to the new 2005-year and the period after. If initially the traditions were the same as in the Pamir, with only minor changes adapted to the conditions of Turkey, then in the second stage, as a result of the youth mastering modern education, the influence of the Turkish people, especially the wide distribution of Internet resources, the tradition as a whole, including wedding, underwent significant changes.

In the Pamir, and at first in Van, a boy and a girl could not communicate openly. Usually, matchmakers came to the village girl, and after negotiations with the elders, everything was decided. According to the basics of the Pamir traditions, only elders solve all problems in society. From time to time, relatives refused to give their consent to the matchmakers, stating that they had already "agreed."

Van Kırgızlarında Evlenme Geleneği

Bu çalışmada araştırmacının kendi gözlemi ve soruşturma yardımı ile, bilgi vericilerden alınan bilgilerin temelinde Van Kırgızlarının evlenme geleneği ile ilgili araştırma yapılmıştır.

Belirtecek olursak, günümüzde hemen hemen tüm Van Kırgızları için insanları kabilesine göre tanımak ve kendisini tanıtırırken kabilesini söylemek alışkanlık olmuştur.

Vergi toplarken köylülerin çoğunluğu hayatlarındaki değişikliklerin 2005 senesinden itibaren başladığını belirtmişlerdir. Çünkü toplum arasında hızlıca internet kaynakları yayıldığından özellikle genç nesiller tümüyle modern hayata yönelmişlerdir. Eski nesiller tarafınca ne kadar geleneği koruma faaliyetleri yapılmasına rağmen Türkiye’de doğanlar için onun bir önemi kalmamıştır. Buna örnek olarak aşağıdaki belirtebiliriz: «Ben Alapa kabilesindenim, önceleri bizim kabiledeki kız ile diğer kabilenin oğlu çıkmışlar diye duyarsak, biz namusumuz için o sevgili olanları terbiyesiz, utanmaz diye azarlardır. Dolayısıyla kız ile oğlanın sürekli çıkmaları ilk önce terbiyesizlik olarak değerlendiriliyorsa, sonra zaten kendileri de büyüklerden utanmışlardır. Gençler birbirinden hoşlanıyorsa oğlan yengesinin yardımıyla kıza mektup yazarak, aşkını belirtip onun cevabını beklemiştir. Oğlan nikahları kıyılana kadar kızın yanına bile yaklaşması yasaklanmıştır. Her ailede kızın terbiyesiz davranışlarına hiç yol verilmemiştir. Kıza evlenecek olan oğlan beğendiği kızına en az iki sene birilerinin yardımıyla mektup yollayarak, her sene bir defa onunla görüşme imkanı olursa oğlan için bu çok büyük mutluluk olmuştur. Sadece düğün tarihi belli olduktan sonra oğlan yengeleriyle bereber kızın ailesi için alınan hediyeleriyle kızın evine gelmiştir. Kızın yengeleri damatı çok güzel karşılayıp, misafir edip ikisini konuşturmuşlardır» [1. Eyüphan]

Bir de Büyük Pamir köyünün yaşayıcısı şöyle bildiride bulunmuştur: “Eski zamanlarda kendi köyümüzden kızımızı istemeye geliyorlardı. İstemeye gelenlerle konuşup, sonra bu konuda sorumlu olan aksakallar (halkın en büyüğü olan erkek adam, genelde iktiyarlara denir) ile konuştuktan sonra kızımızı vereceğimizi söyleyip onları uğurlardık. Sonra yine aksakallar ile konuşulup kızı bu kabileye verme konusu tartışılırdı. Bazen kızı akrabalara verme tavsiyesi de olurdu. Toplumdaki tüm sorunları Pamir’deki geleneğin temelinde sadece aksakallar çözmüşlerdir. 2005 senesinden başlayarak hayat tarzı değişip, günümüzde kız sadece kendi istediği birisiyle evlenebilir. Toplumun böyle değişmesine hepimiz çok kolay boyun eğdik. Günümüzde evlenecek olan oğlanın isteği ile daha önceden birbirlerinden hoşlanıp ve kendi aralarında evlenme kararlarını aldıktan sonra kızın evine kız istemeye giderler. Kızın evine istemeye gelip gittikten sonra kızın anne babası bir koyun keserek akrabalarını çağırarak kendi aralarında konuşurlar. Ağabeyi, amcası ve diğer akrabaları razı olduktan sonra kızı verirler. Sonra kulduk uruu (Kırgızlarda oğlan taraf kızı almaya geldiklerinde kızın anne babasına saygı göstererek üç kere boyun eğip selam verme geleneğidir) geleneğine göre “Bende kız çocuğu, karga çocuğu sende” diyerek oğlan tarafı boyun eğdirerek selam vermesini beklerler. İstemeye gelenlere kızı verdikten sonra buçuk sene içerisinde kızın çeyizi hazırlanıp, düğün düzenlenir. Ben de kızımı evlendiriyorum. Kızım hoca (Kuran kursu öğretmeni), bizim isteğimiz ile akrabalarımıza veriyoruz. Kızımız şeriyata göre anne babanı dinlemek gerek olduğundan bizim isteklerimize karşı gelmedi. Anne babamın duası, rızası diye damatı daha görmeden kabul etti. Düğün Kuran okunan Mevlüt düğün olacaktır. Şemama (oyunlar) düzenlenmeyecek, kadınlar ayrı, erkekler ayrı oturarak dua ederler. Ancak büyük kızımız kendi istediği ile evlenmiştir. [2. Asılhan]

Van Kırgızlarında gelin alma veya kız vermedeki bazı detayların üzerinde duracak olursak, gelin almada kıza beş bir altın, bunun dışında 1000\$ kalın (oğlan tarafınca kızın anne babasının hakkı olarak verilecek olan maddi varlıklar) verilir. Bu kalın konusunu köyün aksakalları ele alarak, zengini de fakiri da bir fiyatı kabul etmişlerdir. Çünkü her sene kalın fiyatı yükselerek, yeni geleneklerin de ortaya çıktığından bu kararı almışlardır. Belirtecek olursak günümüz Kırgızistan’daki düğünlere göre Uluu Pamir köyünde aşırı masraf ve övünmek amacıyla düzenlenen fazla şeyleri olmasına aksakallar yol vermemiştir. Çünkü dinde de böyle şeyler masraf sayılır. Düğünler çok sade, onlara büyüklerin dua etmesi amacıyla düzenlenir. Köyün yaşayıcıları kız vermenin zor, fakat gelin almanın kolay olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü kız verenler amcamı (çeyiz) iki sene hazırlayacaklarını ve günümüzde Türkleri taklit ettiklerini, dolayısıyla ek olarak yine geleneğin çoğaldığını belirtirler. Düğünden önce oğlanın akrabalarından 15-20 civarında kadın kızın evine gelerek kendileri getirdikleri malzemelerle yemek

hazırlayıp kızın akrabalarına toy düzenlerler. Bu gelenek günümüzde Kırgızistan'ın güney tarafında görülmektedir. Belirtecek olursak, düğüne çoğunlukla kadınlar katılırlar. Van Kırgızlarında da süt hakkı verilir ve oğlan tarafındaki yengeler et pişirip, bıçı (koyun bağırsağına et, soğan vs. küçük doğranarak koyulup haşlanarak pişirilen yemek türü), olobo (koyun, keçi akciğerine tere yağı ve süt koyularak pişirilen milli yemek türü) koyulan torba hazırlayıp kızın yengelerine verir. Bu torbanın ağzını gümüş para ekleyip gizemli şekilde dikerler. Kız taraftan en büyük olan kadın torbanın ağzının ipini kesmeden, koparmadan açabilirse o parayı almıştır. Eğer ipi çıkartamazsa, ceza olarak oğlanın yengelerine kaftan verip torbanın ipini kesmişlerdir.

Araştırma sırasında karşılaştığımız düğünlerden alınan bilgiler aşağıda verilmiştir: “Bürayma, Akçay kabilesi Kıpçak, 38 yaşında. Bizde Kırgızistan'daki düğünlerden farklılık göstererek düğün kızın evinde düzenlenecektir. Düğün genelde Pata toy (dua düğünü) ve Çon Toy (Büyük düğün) olarak iki gün sürer. Düğünlerimizde damata şarkı söyletme geleneğimiz var. Bu şarkıyı söyleyen sadece üç kişimiz kaldı. Komuz (Kırgız milli çalgı aleti) öğrenmek istiyoruz. Ama bilen yok, kimden öğreneceğiz ki. Tabi ki kendimiz komuz öğrenerek düğünlerde kendimiz çalabilirsek çok güzel olurdu. Burada kısaca düğün hakkında anlatıyım. Düğün başladığında iki dünür birbirlerine sep (kiyit - kıyafet hediyeleri) verirler. Belirtecek olursak, Van Kırgızlarında Pamir döneminden başlayarak günümüze kadar kullanılmakta olan sep kıyafet hediyelerini vermek ya da günümüz Kırgızistan'daki kiyit anlamını verir. İki taraf aynı düzeyde gidere uğrarlar. İlk olarak kızı görme mücdesi için 1 tam altın (1700 Türk lirası) verilir. Sonra kıza boncuk, inci takılır, boncuk takma günü oğlan taraf koyun kesip kendi akrabalarını çağırarak dua kırlar ve sonra bir kaç kadın kızın evine giderek kıza boncuk takarlar. Boncuk dizmek babalarımızdan beri süregelen gelenek olduğundan inci boncuklarını ipe dizme işi inançlara dayanarak çocuk doğuran, eşi olan kadınlara verirler. Boncuk dizilip kalyak (Kırgız milli baş örtüsü) örtülüp, saçlarına boncuk takılır [3. Razşya Dooganer 38 yaşında]. Kızın yüz örtüsü görmek için mücde parası verildikten sonra açılır, ayakabı giydirilir, küpeleri takılır ve ellerine oğlan tarafındakiler üzük, blezik takarlar. Burada net olarak belirtecek olursak kızın yüzünü görmek için oğlanın annesi 3 metre kumaş verir [4. Sypal]. Camanañ kabilesindeki kız vermekte olanların bilgileri aşağıdaki gibidir: “Ben kızın ablasıyım. Düğün hazırlığı için boorskok (Kırgızların milli ekmek türü) yaptık. Tırşek (çaçıla – yeni gelin, yeni ev kutlamalarında iyi niyetle dağıtılan tatlılar) hazırladık, şimdi pilav yapıp misafirlere etle pilav vereceğiz. Damatımızın akrabaları olan dünürlerimize hediye niyetinde 25-30 tane kendimiz diken gömlekleri vereceğiz, bu kiyit olarak sayılır. Biz ablaları özellikle damat için hazırlanan küyö tabak (damat yemeği) veririz. Genel olarak söyleyecek olursak, gelin almak için 10000-30000 Türk lirası harcanır. Paranın çoğu altına harcanır. Geline kendi akrabaları ve oğlan taraftakiler gerdanlık beş altın takarlar. Bu Türklerden bize geçen yeni gelenek diyebiliriz. Bunun dışında kızın akrabaları kıza çeyrek altın, yarı altın ve tam altın takarlar. Günümüz refah hayatta yıl geçtikçe Pamir'deki kız verme geleneğine göre ek giderler de çoğalmaktadır [5].

Bu düğün için damat tarafta nasıl hazırlıkların yapıldığını gelin almak için hazırlanmakta olan Uluu Batlı Hadec aşağıdakileri belirtmiştir: «Biz Otunçu kabilesindeniz, şimdi gelin almak için ilk önce Pata toy düzenliyoruz, bu toyda sabah erken koyun kesilip insanlar çağırılır ve et dağıtılır. Bu insanlarla beraber dünürlerimiz de misafir olacaktır. Belirtecek olursak Kırgızistan'daki gibi Kuda kütüü (Dünürü misafir etme geleneği) geleneği bizde yok. Biz dünürlerimizi genel tüm diğer misafirlerimiz ile birlikte misafir ediyoruz, yarın gelinimiz olacak kızın evine gidip altınlarımızı takip, misafir olacağız, onun ertesi kızın evinde büyük düğün düzenleyeceğiz. Sonra damatın evinde düzenlenecek olan Asel toya (asel bal anlamına gelmektedir ve burada bal düğün geleneğinin olduğu belirtilebilir) gelenler yeni evlenenlere yardım olsun diye koşumça (maddi varlıklarla verilen hediyeler genelde para ve hayvanlar verilir) verilir. Böylece yeni evlenenlerin hesabına 20-30 koyun toplanıyor. Şimdi zamanın geçmesiyle çok şeyler değişerek koyun yerine altın veriliyor.

Damatın ismi Erturul Oguz, kızın ismi Baktıgöl'dür. Bu iki gencin düğününden alınan bilgiler aşağıdaki gibidir: “Kız evlenene kadar kırmızı renkteki şapak (ince kumaştan yapılan şapka) giyiyorsa, evlendikten sonra beyaz şapak giyer. Nikahtan sonra kız mutlaka eşinin soyadını alır. Oğalan taraftan alınmış olan bin dollardan daha fazla paraya çeyiz hazırlanır. Kırgızistan'daki keşik beriüü (düğünden sonra düğüne gelmeyenleri çağırıp misafir etme geleneği) burada Çooma olarak adlandırılır. Düğüne gelmeyenlerin hepsine çoomanı her birinin evlerine gönderirler. Burada düğünün nasıl düzenleneceğini anlatacak olursak, ilk önce dünürlere armağan edilerek hayvan kesme olayı Hayvan Kesme geleneği olarak adlandırılır ve bu hayvan kesilirken 200 Türk lirası ve kaftan kızın annesine verilip, çaçıla dağıtılarak dua okulur. Bunun ardından Kaynene Çıkpas (Kayınana Çıkmaz) geleneği yapılır. Kayınana Çıkmazda kızın annesi dünürlere görünmeden bir odada oturur. Oğlan taraf para ya da kaftan vererek kayınanayı çağırırlar. Sonra küpe takılırken, At Karmarını ve Köşögö Boosu gelenekleri için 3 metre kumaş, 1 kaftan, 500 Türk lirası kızın annesine verilir. Keşik için özellikle hazırlanan boorsok, et koyulan torbayı kızın yengelerine verirler. Sonra Damatı Yoklama geleneği yapılır. Damata şarkı söyleten iki yengesi ile onlar için hazırlanan 20-40 tabak kadar: baldız tabak, yange tabak, kayınana tabak, yeğen tabak, damata çay veren vs. bunun gibi tabaklarda kattama (hamurdan kat kat olarak açılıp, yağda pişirilen ekmek türü), mantı, pilav verilir. [6. Kayıpv].

Yemekler yendikten sonra tabağa yiyen taraf para koyar. Tabağa para koymada kızın en yakın akrabalarından başlayarak 70'den ve 200 Türk lirasına kadar para koyarlar. Akşam damata armağan edilerek koyun kesilir, sonra kayınana tabağı sofraya gelir. Bu tabağa bir tam altın ya da 500 liradan fazla para koyulur. Nikah kıyılırken kız ve oğlan ayrı odalarda otururlar. Kız ile damatı tanıyan, ikisine şahitlik eden iki insan ököl ata seçilir. Ököl ata iki gencin hayatında olabilecek sorunlarını çözme, onları destekleme amacıyla seçilir. Belirtecek olursak, ököl ana kavramı yoktur. Nikah kıyılırken bir insan aşağıdakileri söyleyip kız ile damata:

Küba küba durman kübölökkö cürödurman
Aktıh halaldık için, halaldık cüktük üçün
Ubay hudai talaanın amiri için,
Paygambar hudanın şariyatı üçün
Ham nika candan ham
Ham marcandan vekiliñdi kimge berdın

Diye sorar, o anda onlar oturan aksakalların içerisinde kime inanıyorsa, onu seçer. Nikah kıyma işi ilk önce dine sonra geleneğe göre yapılır. İlk olarak kızın başlık parası, İslama göre mehri çözülür. Kızın babası konuşur. O bana 500 tilla altın para, bir kuş, bir tane köpek, bir at, bir tane tüfek, bir tane deve verilsin der. Oğlanın babası ona benim durumumu da anla, ben 500 tilla veremem der. Sonra tekrar konuşmalar yapılır, peygamberlerin hatırına, bu dünyadan gitmiş olan aksakalların hatırına, bu dünyadan geçenlerin hatırına 50 tilla altından indirim yapılarak, nikah 7 altınla kıyılır. Sonra kızın babası tekrar konuşur; tüfeği sırtına asın, köpeği yanında gezdirsin diye onları damadıma verdim, atı kızıma vereceğim, deveye çeyizini yükleyeceğim, bana kuşumu verin der. Oğlanın babası 100 lira verir, sonra iki borsoğu kasedeki çaya koyarak kız ile damata içirirler. Ököl ataları 100 lira para verirler. Yedi altın kızın mehri olur. Eğer ayrılırsalar dine göre bu muhakak verilmiştir. Verilmemişse ahirette borçlu olur. Bu kızın hakkı sayılır. Bunun anlamı eğer eşler ayrılırsa, kadın iş bulana kadar bu yedi altını kullanarak gün geçirir. Van Kırgızları İslam dininde kadın haklarının en güzel şekilde korunduğunu ve dine göre erkeklere kadın emanet olarak verildiğini ve bu emenete erkeklerin iyi bakmaları gerektiğine inanırlar. [7. Eyüphan]

Gelenek-görenekler yapıldıktan sonra kızı uğurlama hazırlığı görülür. Bunun dışında düğünde aşağıdaki gelenek-göreneklere de yer verilir:

«Çaç Sılaar» (kelime kelime tercümesi: saç okşama) – kadınların birisi evlenecek olan kızı güzelliğini, özelliklerini överek türkü söyler. Oğlan tarafın yengeleri gelin olacak kızın saçlarını okşayıp, inançlara göre iki yüzlük ve gümüş üzükle bağlarlar, sonra bir kumaş ve koyun kaburga etini verirler.

«At Karmar» (kelime kelime tercümesi: At Yakalama) – geleneği için kızın büyük ablası tam altın ya da koyun verir. Önceden Pamir’de at veriliyormuş. [8.Güler].

«Otko Kirgizüü» (akrabaları yeni gelen gelini ya da damatı evlerine çağırıp tanışma geleneği) – damatı kayınanası Otko Kirgizme geleneği için 500-600 liraya kadar Türk parasını ya da tam altın getirmesi beklenir. Kız ile damat kapıya gelince yan yana dururlar. Eve ilk olarak adım atıklarında, hangisi ilk olarak diğerinin ayağına basarsa, evde o başkan olacağına inanırlar.

«Kempir öldü» (kelime kelime tercümesi: ihtiyar kadın öldü)– damat ilk eve geldiğinde kapıyı birisi kapatıp kempir öldü (ihtiyar kadın öldü) diye girizmez, damat girmesi için ona bir kaftan verir. Bunun dışında damat yenine çok pahalı tatlıları, paraları koyarak eve girince döküverir. Dökülen tatlı ve paraları küçük çocuklar toplarlar. Belirtecek olursak Van Kırgızlarının düğünleri karın doyurmak değil, gönül memnun etmek amacıyla düzenlendiğini belirtmişlerdir. Düğün sırasında herhangi bir eksiklik olursa, oğlan taraftakilere söylenir ve eksiklikler hemen tamamlanır.

«Töşök bastı» (kelime kelime tercümesi: döşek basmak) – gençlerin nikahı kıyıldıktan sonra Töşök bastı geleneği yapılır. Töşök Bastı geleneğinde kızın iki yengesi ile oğlanın iki yengesi kız ile damatı birisini kral diğerini kraliçe yapıp, üç gün dışarı çıkartmadan yemeklerini getirip bir odada yalnız bırakırlar. Düğün sırasında kız üç gün kıyılmış başörtü takar. Üçüncü gün tekrar misafir çağırırlar, oğlan taraf koyun keser, kız taraf pilav pişirip akrabalarını çağırıp, dua kılıp kıza beyaz başörtü takarlar, annesi kendi elleriyle yaptığı çaçpak (boncuklardan, gümüş süslü eşyalardan yapılan saça takılan süsleme eşyası) takarak saçlarını örer ve şapak giydirir. Düğün bittikten sonra kız kendi evinde 1 aydan fazla kalır. O sırada kızı tüm akrabaları misafir eder. Kız 20 gün bazen ondan daha fazla gün baba evinde kalır. O sırada onu akrabaları otko kirgizüü geleneği için evlerine çağırırlar. Misafir edilmekte olan kız eşinin evine taşınana kadar eşi taraftakiler onun yüzün görmesinler diye yüzünü örtü ile kapatır. Kızın çeyizi hazır olunca kız köçürüü (kızı taşıdırma) geleneği gerçekleştirilir.

«Kız Köçürüü» (kelime kelime tercümesi: kızı taşıdırma) – söz verilip, nikah kıyılıp düğün bitikten sonra kızın çeyizi “amcamı” hazır olunca kızın anne babası dünürünün evine kızını kendileri taşıdırır. Düğünü yapılan kız eşinin evine gidene kadar yüzü örtülü olur. Bu kız sokakta gezerken oğlan taraf onun yüzünü görmemesi için yapılır. Günümüzde Uluu Pamir köyünde yüzü ince yasmayla örtülen kızları görünce kızın yakın zamanlarda eşinin evine taşıdırılacağı anlaşılmaktadır. Bu yeni geline olan saygı ve yeni hayata duygusal olarak hazırlanması için yapılır. Kızı taşıdırırlarken kızın başına kalyak sararlar, üzerine kaftan, ayaklarına mest giydirir, beli sağlam olsun diye kırmızı şalla arasına ekmek ekleyerek sarar. Kızın anne babası 20 civarında insan ile damatın evine gelirler. Kızı taşıdırıp gelenleri arkan ile damatın komşuları durdurur. Gelin gelince ilk önce ooz candıruu (ağız açırma) geleneği yapılır, geline kargun (kaymağa şeker koyarak yapılır) yedirilir. Her insan gelini mücde parası vererek görürler. Gelin damatın evinde geldiğinde ilk olarak iyi niyetle kendi elleriyle şola (sıvı pilav) yemeğini hazırlar. Bu gelin damatın evine uğur getirsin inanç ile yapılır. Gelinin ayağında, çobanın dayağında atasözünde de belirtildiği gibi yeni gelinin elleri açık, cömert olsun diye büyükler dua kılırlar. Bu gelenek çömüç bulgar (kepçe kirletme) diye atlandırılır. Bu yemeği kuşların bile yemesi gerektiğini söylüyorlar. Sonra yine bir gelenek gerçekleştirilecektir. Yeni gelen gelinin sandığında özel olarak hazırlanan boncuklar olmalı. Onları gelin iyi ilişkide olmak için

görümcelerine ve oğlanın akrabalarına hediye olarak dağıtır. Dünür taraf onlara armağan edip koyun keser ve misafir ederler, kiyit verirler. Taşındırdıktan sonra en büyük anaların birisi kız yeni eve alışana kadar dünürünün evinde 3-4 gün kalıp misafir olur. [9. Asılhan].

Taşındırılmış olan yeni gelini oğlanın akrabaları sırayla otoko kirgizüü için çağırırlar. Geline bir ay ya da iki ay sonra anne babasının evine gitmesine izin verilir. [10. Aliya Koşar]. Anne babasının evine gelen kız ve damata kızın anne babası egin diye adlandırılan kiyit yani kıyafetleri hediye ederler. [11. Gulsün].

Araştırma sırasında bilgi toplarken günümüz gençleri çok mutlu diye değeriendirilen insanın dedikleri üzerinde duracak olursak: «Ben Pamir’de yaşadığımız dönemlerde evlenmişim. O zamanlar büyükler kendi aralarında konuşup, büyümüş oğlana kız bulup evlendirmeleri kimse karşı gelemeyen gelenek olarak kabul ediliyordu. Ben kendimi örnek olarak anlatacak olursam, benim eşimi bu kız sana layık diye evlendirmişlerdi. Eğer sen evleneceğin kız topal, konuşurken kekeleyen ya da akıl hastası olursa ve diğer eksikliklerini sadece nikah kıyıldıktan sonra görürsün, sonra durumuna ağlayacak mısın, gülecek misin sana kalır. Görevimiz hayatta sadece bir defa evlenerek nesili çoğaltmak olmuştur. Günümüzde ise kız ile oğlan önce tanışır, sonra birbirini seviyorsa, el istemeye giderler. Bazen de el istemeye gelenlere kızı vermeyebilirler, böyle durumlar da yaşanmıştır.

Eski geleneği çok iyi bilen Konurbu annenin dediklerine göre, kızın çeyizine Pamir’deki geleneğe göre üç tane sandık verilmiştir, günümüzde ise, kıza verilmiş olan eşyalara çeyiz diye Türkçe adlandırılmaktadır. Çeyizin doğru adlandırılması günümüzde kullanılmadan unutulmakta olduğunu da belirtmiştir.

Kızın çeyizi için mutlaka kıza elle yapılmış olan sandık, nakışlı yorgan ve döşekler, bunun dışında bir eve ne gerekiyorsa, hepsi verilir. Bunun dışında havlu, kaşık, tabak torbalarını elle dikip nakışla süsleyip çeyize eklemişlerdir. Böyle kızın çeyizine giden giderler için kimse üzülmemeli, tamtersi sevinerek hazırlamalıdır. Eğer dünürler arasında bir anlaşmazlık yaşanır, hiç kavga çıkartmadan herkez sabırlı olmuşlardır.

Zamanın geçmesiyle Pursat da unutulmaktadır. Pursat demek gelin olacak kızın başına takılmıştır. Kızı vermede kalyakı hazırlamak için gerçek ipek ipini Afganistan’dan getirip onu bir kış mevsimi boyunca dikmişlerdir. Günümüzde kalyak yapan insanın hemen hemen olmadığını da belirtebiliriz. [12. Konurbü] Belirtecek olursak, Konurbü annenin kendi elleriyle yaptığı bir kaç eşyaları Kırgızistan’daki müzelerin birinde bulunmaktadır.

Diğer bilgide Kızı taşındırırken atın da nakışlı kuşakla örtüp, yallarına, gözlerinin etrafına, üzengilerine kumaştan süzlemelerin yapıldığı belirtilir. Kızı taşındırmak bayram olmuştur. Pamir’de düzenlenen bayramları burdakilerle karşılaştırmak mümkün değil. Kız gelinler yüzlerine krem, pudra ve gözlerini boyaymışlardır [13. Mubadathan].

Van Kırgızlarında bizim bilmediğimiz Ak Keçişüü geleneği bulunmaktadır. Koşar adlı insan bu gelenek ile ilgili şöyle belirtmiştir: Benim mallarımın çoğunluğu eşimin beraketinden oldu, ben aç kalmadım, yırtık kıyafet giymedim. İki dünyada eşim ile beraber olacağıma söz verdim, biz ak keçıştik. Ak keçışüü ne olduğunu ve onun hayattaki önemini anlatacak olursak, ak keçışüü eşler konuşup karar verdikten sonra, bir insanı şahit amaçlı çağırıp bizim tüm mallarımız ikimizindir Allohu Akbar hakkınızı birbirinize nasip etsin diye dua edilirse, onların tüm malları birbirine helal olur. Böyle yapmalarının nedeni dine göre eğer birisi muhtaç olup da onlardan yardım isterse, eşi ile helallaşmayan kadın ona yardım ederse, sevap ona olmadan, onun eşi sevap kazanır. Helallaştıktan sonra tüm mülkiyetimiz fil ise fil, kıl ise kıl olarak paylaşılır. [14. Abdulzahir].

Bu köyde yaşayan Yasemin Şahin günümüzdeki ailelerin hayatıyla ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir: Bizim erkekler evlendikten sonra eşini zor durumlara bırakmazlar. Ailede çocuk sayısına bir sınır koyulmaz. Allah’ın verdiklerine şükür ederek hayat geçiriyoruz. Önceki zamanlara göre

günümüzde kızlar istediği yaşta, istediği insanla evlenir. Kimse yaşın geçiyor evlen diye zorlayamaz [15. Yasemin].

Bunun dışında Van Kırgızlarında yeni evlenen kız eşinin izni olursa çalışacağını da öğrenebildik. Eğer kızın bir mesleği olursa ve çocuklarına bakacak birisi varsa, onun çalışmasına kimse engel olmaz. Eski zamanlara göre günümüzde tüm anne babalar kızlarını eğitim alması için okula gönderiyorlar. [16. Soorun]

Burada Van Kırgızlarının yabancılarla evlenmeleri üzerinde bilgi vermemiz gerekir. Uluu Pamir köyünde Kürt,Türk milliyetinden olan gelinler ve damatlar vardır. Van Kırgızlarına gelin olan Kürt kızların dediklerine göre, Kürt kızları hep Kırgızlarla evlenmek istermiş. Çünkü Kırgız erkekleri kadına çok iyi baktığından haberdar olunca Kırgızlarla evlenmeye karar vermişlerdir. Onlar Kırgız kültüründe geline çok değer verildiğini ve kocalarının hiç bir şeyden eksik bırakmadan baktıklarını belirtmişlerdir. Şu anda bu köyde 10 civarında Türk ve Kürt gelinler var [17. Abdulaziz]

Karşılaştırmak amacıyla Kırgız erkeklerinin başka milletteki kızlarla evlenmeleri hakkında bilgiler üzerinde duralım: Eğer biz Türk kızlarıyla evlenirsek, düğün düzenlemek için 60 bin Türk lirası lazım. Eğer kızın ailesi fakir ise çeyizi alınmaz. Bunun dışında Türk gelinleri ile beraber yaşamak çok sorunları yaratır. Mesela, Kırgızlardaki hiç durmayan misafir karşılama, misafirlğe gitme geleneğine çoğunlukla Türk milliyetindeki gelinler dayanamaz. Genel olarak belirtecek olursak, gelin ve oğlanın evine gitmek için onlara önceden haber verip izin almamız lazım. Çoğunlukla gelinin zamanının olup olmadığına bakılır. İşte bunun gibi nedenlerden dolayı Van Kırgızları yabancılarla evlenmekten bir az korkarlar. Hatta Kırgızistan'lı gelinlerin bile karakteri ve davranışları çok farklı olduğunu belirtirler. Günümüzdeki gelinler eşlerinin isimlerinden çağırarak, çocuğu gibi iş yaptırıyorlar diye yaşlı kadınlar üzüldükleri belirtilir. Belirtecek olursak, eskiden kadınlar kocasının isimlerini söylemiyorlardı.

Van Kırgızlarında kadınlar genelde ev işleriyle uğraştığını, eğitim görenleri de çalışmadıkları çok görülür. Bunun nedenini şöyle anlatmışlardır: «Benim Türkçe ismim Akkalı, Alma Kırgızca ismim. Ben küçükken küçük yuvarlak kız olduğum için babam benim ismimi Alma koymuş. Babamın 3 karısından 20 tane çocuğu var, dolayısıyla biç çok kardeşiz. Hala çok eski gelenekleri kullanıyoruz. Her ailede hala Pamir'deki gelenekler devam edildiğinden akrabalar biri birinin evine çok sık gidip geliyorlar. Her ikinci gün misafirlğe gitmek ya da misafir çağırarak normal bir şey. Mesela, köye başka köyde yaşayan akrabalarımız gelirse, mutlaka onları misafir etmemiz gerek. Eğer akrabaların gelin alma, kız verme gibi düğünleri olursa ya da hastalanlar varsa, cenaze varsa muhakkak misafir etmek gerekir. Dolayısıyla her kadın kendi evineki işleriyle uğraşarak başka bir iş için zamanı olmaz. Akrabalık ilişki çok sıkı olduğundan eğer misafirlğe çağırılmayanlar olursa, onlar “kase yıkanan suya olsa bile çağırıp misafir etmek bizim gönlümüzdür” diye darıldıklarını dile getirir ve niye çağırmadıklarını sorarlar. Günümüze kadar bu misafirperverlik devam edilmektedir. [18. Akkalı].

Sonuç

Van Kırgızlarında kadınlar özel bir yere sahiptir ve kendilerini özgür hissederler. İnsanları İslam dinini çok iyi bildiğinden kadınlara saygı duyarlar ve onlara Azize ya da Mazdim derler. Bu kelimeler saygıdeğer anlamına gelmektedir. Dikkat edersek, Van Kırgızlarının Pamir'de yaşadığı dönemlerde haytın tüm sorumluluğunu kadınlar üstleniyordu, Türkiye'ye geldikten sonra bu sorumlulukları erkekler üstlenmeye başlamıştır. Kadın ev hanımıdır gibi Türklerin kültüründen çok etkilenmişlerdir. Hemen hemen her yerde kadınlara çok iyi davrandıklarını fark etmek mümkündür. Kadınlar her zaman temiz ve yakışır şekilde giyinip başlarına genelde beyaz başörtü takarlar ve ciddi olurlar. Kadınların hemen hemen hepsi Kuran kurslarına gittiklerinden dolayı namaz okumayan kadın yoktur ve hepsinin dinle ilgili bilgileri vardır. Belirtecek olursak, Pamir'den gelen anneler onlar daha 4-5 yaşındaki küçük çocukken babaları onlara kuran okumayı öğrettiğini belirtmişlerdir.

Bu Kırgızların Türkiye'ye gelince yeni toplumun etkisiyle sonraki genç nesillerin dünyaya bakış açısının değişmeye başladığını görmek mümkündür.

Günümüzde düğünlerin hep hesaplaşarak yapıldığını belirten yerel yaşayıcı şöyle belirtmiştir: Bu dönemde zengin olursan evlenmek kolaydır. Ben evlenirken bir az fakirdim, utangaç olduğumdan kızlarla tanışıp konuşamıyordum. Asker görevlisi (sınır güvenliği) olarak çalışmaya başlayınca, arkadaşların kızlarla çekinmeden tanışmam gerektiğini söylediler. Köydeki bir kıza beş kere gitsem de kabul etmedi. Sonunda o kıızı razı edip, bir ay içerisinde elini istemeye gidip düğün düzenleyip evime getirdim. Önceden kızlarımız oğlanın gelip ellerini istemelerini beklerlerdi. Günümüzde her şey farklılaştı, oğlan ile kız açık açık internette konuşuyorlar. Köydeki erkeklerimiz genelde çekingen olurlar. Ancak dışarıda çalışan erkeklerde böyle huy yoktur, onların davranışları bizi şaşırtıyor. İnsan dünyaya açıldıkça kendi karakteri de değişiyormuş. Bazen büyük şehirlere gidip açık giyinmiş kadınları gördüğümde utanıyorum. [19] Bu bilgilerden yola çıkarak Van Kırğızlarında davranış kültürü aile kurmada, insanlarla ilişki kurmada yansıtılıp, ahlakın çok korunduğunu fark etmek mümkündür.

Kaynaklar

1. Talaa depteri, Eyuphan Koşar, urusu Alapa, 37 yaşta. Uluu Pamir ayılının başçısı. (01.08.2019).
2. Talaa depteri, Konurbü Asiylı , Teyit urusunan 60 yaşta. (26.07.2019).
3. Talaa depteri, Mubadathan Horasan, 90 yaşta. (18.08.2019).
4. Talaa depteri, Asilhan Erjan, urusu Alapa, 46 yaşta, Uluu Pamir ayılının turgunu. (07.08.2019).
5. Talaa depteri, Razisa Dohaner, urusu Çegitir, 38 yaşta, Uluu Pamir ayılının turgunu. (12.09.2019).
6. Talaa depteri, Sıypal Yar, urusu Kıpçak, 60 yaşta, Uluu Pamir ayılının turgunu. (01.05.2019).
7. Talaa depteri, Zeynep Iyldırım, urusu Kesek, Uluu Pamir ayılının turgunu. (01.11.2019).
8. Kayıpov S. Pamir kırğızdarının tamak –aş madaniyeti. Etnografyılık izildöö. I Tom. Ürümçü, 2016. 105-b.
9. Talaa depteri, Eyüphan Koşar, urusu Alapa, 37 yaşta. Uluu Pamir ayılının başçısı. (06.08.2019).
10. Talaa depteri, Guler Galip, urusu Şayım, 63 yaşta, Uluu Pamir ayılının turgunu. (01.07.2019).
11. Talaa depteri, Asilhan Erjan, urusu Alapa, 46 yaşta, (01.09.2019).
12. Talaa depteri, Aliy Koşar, urusu Kızılbaş, 35 yaşta (13.08.2019).
13. Talaa depteri, Gülsün Fedan, urusu Çegitir 32 yaşta. Uluu Pamir ayılının turgunu. (29.08.2019).
14. Talaa depteri, Abdulzahir Koşar, urusu Alapa, 83 yaşta (27.08.2019).
15. Talaa depteri, Yasemin Şahin, 24 yaşta, Uluu Pamir ayılının turgunu (22.08.2019).
16. Talaa depteri, Solun Tezereh, urusu Alapa, 66 yaşta. (01.08.2019).
17. Talaa depteri, Abdulaziz Kesikli, urusu Şayım, 59 yaşta. (01.08.2019).
18. Talaa depteri, Akkalı Alma, urusu Otunçu (13.08.2019).
19. Talaa depteri, Uruşberk Doğan, urusu Otunçu (13.08.2019).

MAVİ EKONOMİ BAĞLAMINDA DIŞ TİCARET

Şeyma Nur GÜNER

Karabük Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı Doktora, Karabük

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet OĞUZ

Karabük Üniversitesi, İktisat Bölümü, Karabük

ÖZET

Su sadece insan varlığı için değil aynı zamanda ekonomik hayatımız için de önemlidir. Artan nüfus ve tüketimle okyanus ve deniz kaynaklarının talebi artarak mavi ekonomi kavramının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan kıt kaynakların bilinçsizce tüketimi, küresel ısınma, ekosistemdeki krizler, yenilenemez enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararlar ve ekonomik dalgalanmalar insanları çözüm arayışlarına itmiştir. Okyanuslar ve denizlerle ekonomi arasında önemli bağlar bulunmaktadır. Bu bağlar gıda güvenliği arayışıyla, alternatif mineral enerji kaynağı olmasıyla, uzun vadeli büyüme ve hızlı kıyı kentleşmesiyle, küresel ve ticari ilişkilere aracılık etmesiyle okyanus ve denizler ekonomi bilimi içinde oldukça önemli bir yer oluşturmaktadır. Okyanus ve deniz temelli ekonomileri ifade eden mavi ekonomi, okyanus ve deniz kaynaklarını kalkınma araçlarına dönüştürmektedir. Mavi kavramına ekonomi tanımı da dahil ettiğimizde ise mavi ekonomi; iklim düzenleyicisi olarak önem arz eden okyanus ve denizler üzerinden su ürünleri, lojistik, ulaşım, turizm, liman, spor, enerji, su arıtma, derin deniz madenciliği, petrol ve gaz çıkarımı ile tıbbi ve kozmetik sektörlerinin ülke ekonomisine olumlu veya olumsuz olarak katkıları olarak tanımlanabilmektedir. Mavi ekonomide, çevresel, ekonomik ve sosyal yönleriyle ekonominin uzun vadede potansiyelini sağlamak ve istihdam, büyüme ve yatırım şartlarını daha etkili şekilde bir araya getirmek için koordineli adımlar atılmaktadır. İleri teknolojiler ve altyapılarla denizciliğin gelişmesini sağlayarak yenilenebilir enerji kaynakları, su ürünleri, ulaşım ve savunma açısından güç elde edilmiş olur. Denizcilik ve denizcilik sektörlerinde sürdürülebilir büyümeyi destekleyen uzun vadeli bir strateji olan mavi ekonomi, su ürünleri yetiştiriciliği, balıkçılık, kıyı ve yat turizmi, derin deniz madenciliği, denizcilik, taşımacılık gibi sektörlerle karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada mavi ekonomi kavramı kuramsal açıdan ele alınarak kavram hakkında genel bir çerçeve sunulmuş ve mavi ekonomiyi kapsayan sektörler hakkında bilgilere yer verilerek ülkelerin bu sektörlerdeki dış ticaretinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mavi Ekonomi, Su Ürünleri Yetiştiriciliği, Kıyı Deniz Turizmi, Deniz Yolu Ticareti, Dış Ticaret

THE FOREIGN TRADE IN THE CONTEXT OF THE BLUE ECONOMY

Abstract

Water is not important for people ,but also is important for economy. The increasing the demand of ocean and marine sources with increasing population and consumption causes to come into prominence the water economy.On the other hand, as the unconscious consumption of scarce sources,global warning,crises in ecosystem, nonrenewable energy resources are harmful for the environment,all of these things conduct people solution seeking.The economy has an important connection between the sea and ocean.The ocean and sea with this connection of seeking food security, and being alternative mineral energy source, long-term growth and rapid shore urbanization,with mediating global and business connections take an important place for the economics.The blue ecomomy means economies based on ocean and sea which it turns development instruments.When we include the concept of blue in the description of the economy,water products, logistical,transportation, tourism, harbour,sport,energy,water demineralization,deep undersea mining, drill for oil and gas and the sectors of medicine and cosmetics got by ocean and sea which are important as a climate organizer,they can be defined as negative and positive contributions of the national economy,In the blue economy, the economy tries to supply its potential in the long term with the factors of enviromental,economy and social and it should step to gather up more powerfully conditions of expansion and investment.It is attained power in terms of the renewable energy sources,water products while providing to improve the marine with advanced technologies and substructures.The blue economy is a strategy at long term which it supports sustainable growth in the marine and in the sectors of marine ,so the blue economy confronts us such as aquaculture,fishing,coastal and yacht tourism deep sea minig,marine,transportation.In this study,the general information is given about the description of blue economy in terms of institutional and it is aimed to evalute foreign trade of countries in this sectors while giving information about sectors including the blue economy.

Key Words: Blue Economy, Aquaculture,Coastal Tourism, Sea Route Trade, Foreign Trade.

1. GİRİŞ

Kıt kaynakların bilinçsizce tüketimi, küresel ısınma, ekosistemdeki krizler, yenilenemez enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararlar ve ekonomik dalgalanmalar insanları çözüm arayışlarına itmiştir. Mevcut kaynaklar, kullanım miktarının artması sebebiyle ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Bu gibi sorunlarla başa çıkabilmek adına mavi ekonomi kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Dünyanın %70'i sularla kaplıdır ve deniz ve okyanusların iklim ile ısımızı düzenlemelerinin yanı sıra küresel ticaret için ortam oluşturma, besin ve enerji kaynağı olarak deniz ve okyanusun önemli katkısı bulunmaktadır. Mavi ekonomi deniz ve okyanuslardan elde edilen gıda, balıkçılık, ilaç ve kozmetik sektörleri, taşıdığı yenilenebilir enerji ve iş gücü potansiyeli, nakliye hizmetleri, deniz turizmi gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır.

OECD'ye göre mavi ekonomi, okyanus temelli varlıklar ve ekonomik faaliyetlerle yeni büyüme kaynakları sunar. Okyanus temelli kurulmuş endüstriler; endüstriyel balıkçılık, endüstriyel deniz ürünleri işleme, nakliye, liman faaliyetleri, gemi yapımı, açık deniz yağı ve gazı (sığ su), denizcilik üretimi ve inşaatı, deniz ve kıyı turizmi, denizcilik hizmetleri, deniz Ar-Ge ve eğitimi, gelişen okyanus temelli endüstriler; endüstriyel deniz ürünleri yetiştiriciliği, derin ve çok derin su yağı ve gazı, açık deniz rüzgar enerjisi, okyanus yenilenebilir enerji, deniz ve deniz

tabanı madenciliği, deniz güvenliği ve gözetimi, deniz biyoteknolojisi, yüksek teknoloji deniz ürünleri ve hizmetleridir (OECD, The Ocean Economy and Innovation). Okyanus ve deniz ekonomisi artan nüfus ve kıt kaynaklar sebebiyle yiyecek enerji, mineral, sağlık ulaşımın temel kaynaklarından.

2. LİTERATÜR

Çoban ve Ölmez (2016) mavi ekonomiyi kavramsal boyutlarla açıklamayı, okyanus ve denizlerin sürdürülebilir hale getirilmesinin neden önemli olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Spalding (2016) çalışmasında okyanus ekonomisinin yenilenebilir ve onarıcı bir alt kümesi olarak gıda da dahil olmak üzere insan sağlığının ve refahının artmasına neden olan faaliyetler ve sürdürülebilir geçim kaynaklarının yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Sarıca and Heron (2017) makale, bir araya getirme düşüncesinin bir insan coğrafyası ile Mavi Ekonomi arasındaki ilişkiyi nasıl etkileyebileceğini ve bunun neye benzeyebileceğini ve Mavi Ekonomi'nin ilişkisel anlayışının nasıl geliştirdiğini özetlemektedir. Son olarak, daha önce Mavi Ekonomi ile üstlenilen veya dayatılan disiplin çerçeveleri göz önüne alındığında, insan coğrafyacıların gerçekten etkin olma güçlüklerini ve potansiyelini tartışmışlardır. Bennett et al (2019) Mavi Ekonominin büyümesi için neyin odak alanı olarak algılanabileceğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çevresel olarak sürdürülebilir ve sosyal açıdan eşitlikçi bir mavi ekonomiye doğru bir rota çizmek için beş öncelik belirledik. Bu beş öncelik; Küresel bir koordinasyon kurumu oluşturmak ve uluslararası gelişmek, ulusal politikaların ve kurumların sürdürülebilirliği korumak, faydaların eşit paylaşımını teşvik etmek ve sosyal zararları en aza indirmek, kapsayıcı yönetim ve karar alma süreci uygulayabilmek, disiplinler arası okyanus biliminden içgörülerini kavramak şeklindedir. Ertör ve Hadjimichael (2019) mavi büyümenin okyanus ve denizlerdeki mevcut siyaset ile teorik çerçevelerden ele almışlardır. Childs and Hicks (2019) Mavi Ekonomi kavramını Afrika'da aktörlerin ve mekanların birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri, anlam ve değer kontrol ettiklerine dair yeni anlayışlar getirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, okyanusu ve onun kavramsal ve maddi dokusunu bu bağlamda anlamak, hem insan hem de insandan çok coğrafyalara, uzaysal zamansallıklara ve siyasi aktörlere uzanan bir dizi soruyu gündeme getiren bir politik ekoloji meselesidir. Bu yazılarında, bu sorulara dikkat çekmişlerdir.

3. DIŞ TİCARET

Dış ticaret terimi ise genellikle mal ihracatı ve ithalatı ifade edilmektedir. Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelere mal satması ihracat olarak tanımlanırken uluslararası ticaret ise geniş anlamıyla uluslararası mal ve hizmet alışverişini ifade etmektedir. (TİM, RCA 1000 Raporu,2019 :13). İhracat ve ithalat birleşimleri dış ticareti oluştururken dünya ve ülke ekonomileri açısından da durumlarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Dünya İhracat ve İthalatının Türkiye İhracat ve İthalatına Göre Değerlendirilmesi

Yıllar	Toplam ihracat milyon dolar	Toplam İthalat milyon dolar	Türkiye'nin ihracatı	Türkiye'nin İthalatı	Toplam TR ihracat- Toplam Dünya ihracatı (%)	Toplam TR İthalatı- Toplam Dünya İthalatı (%)
2005	10.507.635	10.870.370	73.476	116.774	0,699262965	1,074241263
2006	12.128.390	12.461.134	85.535	139.576	0,705246121	1,120090676
2007	14.026.232	14.347.836	107.272	170.063	0,764795563	1,185286757
2008	16.165.179	16.595.285	132.027	201.964	0,816737012	1,216996273
2009	12.560.549	12.801.830	102.143	140.928	0,813204901	1,100842614
2010	15.300.890	15.532.569	113.883	185.544	0,744290038	1,194548049
2011	18.338.098	18.526.597	134.907	240.842	0,735665171	1,299979699
2012	18.511.147	18.738.651	152.462	236.545	0,823622653	1,262337401
2013	18.950.647	19.049.527	151.803	251.661	0,80104389	1,32108792
2014	18.984.510	19.130.685	157.610	242.177	0,83020315	1,26590867
2015	16.530.568	16.787.026	143.839	207.234	0,870139489	1,234489063
2016	16.030.540	16.284.921	142.530	198.618	0,889115401	1,21964362
2017	17.731.864	18.043.287	156.993	233.800	0,885372232	1,295772771
2018	19.475.361	19.866.489	167.967	223.046	0,862458981	1,122724806

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'nın verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 1'e göre, Ticaret Haritası Uluslararası iş geliştirme için ticaret istatistiklerine göre Türkiye'nin dünya ihracatına göre oranı 2002 yılında 0,005 iken 2018 yılında ihracat oranı 0,008'lerde olduğu görülmektedir. Türkiye tarafından ithal edilenlerin Toplam dünya ithalatına oranına baktığımız zaman 2002 yılında 0,007 iken 2018 yılında 0,011 olduğu ve toplam ithalat oranının arttığı anlaşılmaktadır. Uluslararası ticaretin geliştiği bu dönemde ülkelerin dış ticaretlerin de ihracatını ön plana çıkarması için yeni yollara yönelmesi ülkelerin mavi ekonomi fikrini benimsemelerini sağlamıştır. Küresel endüstride ülkelerin dış ticarete uluslararası gelirler elde etmesine imkan oluşturan mavi ekonomi, okyanus ve deniz ekonomisinin fırsatlarını karşımıza çıkarmaktadır.

Gıda ve Tarım Örgütüne göre mavi ekonomi, su kaynaklarının en büyük yüzdesini oluşturan okyanus ve denizlerden elde edilen ürünler, ülke sınırları içerisinde veya uluslararası sulardaki taşımacılık alanı gibi faydalanılan hizmetler, su temizleme, koruma ürünleri ve hizmetler bina güçlendirme, su altyapı onarımı, sulak alan koruma, liman bölgesi yenileme, su parkurları, yağmur bahçeleri tesisleri, gri su kazanım sistemleri, akıllı su yaşam tarzlarının çoğalması gibi planları ve faaliyetleri kapsamaktadır (FAO, 2014:166).

Okyanus ve denizlerin en önemli besin ve gelir kaynağı olan balıkçılık, balık ve diğer su ürünleri kaynaklarının kullanılması (kabuklular, bitkiler vb.), yakalama dahil balıkçılık, hayvancılık ve hayvancılık faaliyetleridir (FAO, WorldFish and IWMI, 2019:1). Balık, ada ekonomileri ve gıda sistemlerinde hayati önem taşıyan çok önemli bir kaynaktır. Bu besin kaynakları sağlıklı yaşam sağlar ve özellikle çocuk gelişimi için önemlidir. Balık-gıda sektörü iş olanakları sağlayarak, geçim kaynaklarıyla yerel ekonomileri sürdürebilir hale getirebilirler. Ayrıca ülkelerin dış ticarete uluslararası yatırımlardan önemli gelirler elde etmesine imkan oluşturabilirler (Angarita, L., J. et al, 2019:1). Bu bağlamda ilk olarak mavi ekonomiyi su ürünleri dış ticaretine göre ele alacağız.

3.1. Su Ürünleri Ticareti

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) tarafından 2016 yılında dünya su ürünleri üretimi 171 milyon ton olarak açıklanmıştır. Dünya üretimi ülkeler bazında değerlendirildiğinde üretimin homojen bir şekilde dağılmadığı, özellikle Asya kıtasının sektörde açık ara önde olduğu net şekilde görülmektedir. Dünya su ürünleri üretiminde hem avcılık hem de yetiştiricilik sektöründe Çin 66,8 milyon ton ile lider konumda olup Çin'i Endonezya, Hindistan, Vietnam ve ABD izlemektedir. Su ürünleri üretiminde en büyük üretici ülke olan Çin, ihracatta da lider konumda bulunmaktadır. Çin'i; Norveç, Vietnam, ABD ve Tayland izlemektedir (TEPGE, 2019:2). Balık tüketimi ve aynı zamanda balık ihracatında dünya lideri olan Çin 2017 yılında 46.823.946 ton balık yakalamıştır. Ancak 2016-2020 Ulusal On üçüncü Beş Yıllık Planına ileriye bir av azaltma politikasının dahil edilmesinin önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde azalması bekleniyor. 2020 yılına kadar 5 milyon tonun üzerinde bir öngörülen azalma beklenmektedir (The State Of The World Fisheries And Aquaculture, 2018: 8). Küresel ısınma, okyanus ve denizlerin kirlenmesi su ürünlerinin azalmasına neden olarak gösterilebilir. Tarih boyunca, balıkçılık Norveç'te büyük bir endüstri olmuştur. Ülkenin coğrafi özellikleri, uzun kıyı şeridi ve iklimsel faktörleri, ülkeyi bu sektör için son derece uygun hale getirmiştir. Toplam arazi alanının yaklaşık 1 / 3'üne tekabül eden, 90.000 km² denize sahip olan Norveç, dünyanın önde gelen Atlantik somon üreticisi ve dünyadaki en büyük deniz ürünleri ihracatçılarından biridir. Norveç'in toplam su ürünleri üretimi 2017 yılında 1 289 808 tondur (Eurofish International Organisation, 2017). Vietnam ekonomisinin temel taşı olan balıkçılık sektörü ortalama büyüme oranı yılda% 7,9 olmuştur 2015 yılında Vietnam'ın deniz ürünleri ihracat cirosu 6.5 \$ 'a ulaşmıştır. Başbakan tarafından verilen hedefler arasında toplam balıkçılık üretiminin 2020'de 7 milyon ton, 2030'da 9 milyon tona ulaşacağıdır (Khanh H.T et al, 2017:2).

Tayland ise, batıdaki Andaman Denizi'ni ve doğudaki Tayland Körfezi'ni çevreleyen Güneydoğu Asya'da yer almaktadır. Ülke yaklaşık 514.000 km² toplam arazi alanı, toplam 2.624 km karasal kıyı şeridi bulunmaktadır. 2017 yılında Tayland'ın toplam balıkçılık üretimi 2,4 milyon ton olarak gerçekleşirken bu sektörde çalışanların sayısının yaklaşık yüzde 40 olduğu tahmin edilmektedir. (Southeast Asian Fisheries Development Center, Fisheries Country Profile: Thailand, 2019). ABD'de su ürünleri yetiştiriciliğinin büyümesinin teşvik edilmesi sadece deniz ürünleri talebini karşılamak için değil, aynı zamanda iş büyümesini teşvik etmek için de çalışmaktadır. ABD 2016 yılında 1,5 milyar dolarlık su ürünleri deniz ürünleri üretmiştir (NOAA Fisheries, U.S. Aquaculture, 2016). Endonezya'ya baktığımız zaman su ürünleri yetiştiriciliğinin uzun bir geçmişi vardır. Ülke, 54 716 km sahil şeridiyle çeşitli su ürünleri yetiştiriciliğinde hızlı bir büyüme kaydetmiştir. Balıkçılık sektörü, Balıkçılık ülke ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Nispeten çok sayıda insan (6 milyon) sektörde doğrudan ve dolaylı olarak yer almaktadır (FAO, 2014:8). Hindistan'da su ürünleri yetiştiriciliği önemli bir ekonomiktir faaliyet ve çeşitli kaynak ve potansiyele sahip gelişen bir alt sektör. Balıkçılık sektörü tarım sektörünün gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH) %5,23 oranında katkıda bulunmaktadır (NFDB, 2019 :3). Balık-gıda sektörü iş olanakları sağlayarak, geçim kaynaklarıyla yerel ekonomileri sürdürebilir hale getirebilen mavi ekonomi su ürünleri ihracatına yön veren ülkeler arasında ön plana çıkabilir.

Türkiye, denizleri, göl, gölet, baraj gölü, akarsu kaynaklarının fiziki büyüklüğü itibarıyla balıkçılık üretimine uygun zengin su kaynaklarına sahiptir. Denizlerimiz ve iç sularımızın birbirlerinden farklı ekolojik özellikleri, biyo çeşitliliğin yüksek olmasını sağlamıştır. Ülke sularında yaklaşık 500 tür bulunmakta ve yaklaşık 100 farklı türün ekonomik üretimi yapılmaktadır (TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007: 2). 2017 deniz ve içsel su yetiştiriciliğin toplamı 276.502 tondur. Avcılık değeri 1.535.689.774 TL iken yetiştiricilik değeri 4.049.886.200 TL dir (TEPGE, 2019: 1-4). Su ürünleri sektörünün

hızlı büyümesi, Türkiye'yi Akdeniz'in önde gelen üreticisi haline getirerek büyük miktarlarda Avrupa'ya levrek, çipura ve gökkuşuğu alabalığı üretmektedir. Türkiye su ürünleri sektörünün toplam üretimi 2017 yılında 276 502 tona ulaşırken, tatlı su ürünleri yetiştiriciliği üretimi 104 010 tona ulaşmıştır. Tatlı su türü, toplam üretimin neredeyse tamamı olan alabalıktır. Başlıca deniz türleri, levrek ve çipura olup toplam 160 061 ton üretilmektedir. Bu, toplam deniz ürünleri üretiminin %93'ünü temsil etmektedir. (Overview of the Turkish fisheries and aquaculture sector Eurofish). Üç tarafı denizlerle çevrili olması Türkiye'nin balıkçılık sektöründe avantaj sağlamaktadır. Sadece besin kaynağı değil aynı zamanda ekosistem için önemli olan canlıları da bünyesinde barındırması su ürünlerinin devamlılığı açısından gereklidir. Türkiye su ürünleri yetiştiriciliğini ihracatın da fırsata çevirirse dış ticaretinde pozitif etkiler ortaya koyabilir.

Tablo 2: TUIK İhracat İthalat-T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Su Ürünleri İstatistikleri

Yıllara göre dış ticaret	İhracat bin abd Dolar	İthalat Dolar	ihracat ithalat toplamı	su ürünleri İHRACAT Değer (\$)	Su Ürünleri İthalatı Değer (\$)	su ürünleri ihracat ithalat (\$)	su ürünleri ihracat oranı	su ürünleri ithalat oranı
2000	27.774.906.045	54.502.820.503	82.277.726.548	46.374.937	36.647.254	83.022.191	0,0016	0,0006
2001	31.334.216.356	41.399.082.953	72.733.299.309	54.487.312	11.295.373	65.782.685	0,0017	0,0002
2002	36.059.089.029	51.553.797.328	87.612.886.357	96.728.389	18.754.783	115.483.172	0,0026	0,0003
2003	47.252.836.302	69.339.692.058	116.592.528.360	124.842.223	32.636.120	157.478.343	0,0026	0,0004
2004	63.167.152.820	97.539.765.968	160.706.918.788	180.513.989	54.240.304	234.754.293	0,0028	0,0005
2005	73.476.408.143	116.774.150.907	190.250.559.050	206.039.936	68.558.341	274.598.277	0,0028	0,0005
2006	85.534.675.518	139.576.174.148	225.110.849.666	233.385.315	83.409.842	316.795.157	0,0027	0,0005
2007	107.271.749.904	170.062.714.501	277.334.464.405	273.077.508	96.632.063	369.709.571	0,0025	0,0005
2008	132.027.195.626	201.963.574.109	333.990.769.735	383.297.348	119.768.842	503.066.190	0,0029	0,0005
2009	102.142.612.603	140.928.421.211	243.071.033.814	318.063.028	105.822.852	423.885.880	0,0031	0,0007
2010	113.883.219.184	185.544.331.852	299.427.551.036	312.935.016	133.829.563	446.764.579	0,0027	0,0007
2011	134.906.868.830	240.841.676.274	375.748.545.104	395.306.914	173.886.517	569.193.431	0,0029	0,0007
2012	152.461.736.556	236.545.140.909	389.006.877.465	413.917.190	176.402.894	590.320.084	0,0027	0,0007
2013	151.802.637.087	251.661.250.110	403.463.887.197	568.207.316	188.068.388	756.275.704	0,0037	0,0007
2014	157.610.157.690	242.177.117.073	399.787.274.763	675.844.523	198.273.838	874.118.361	0,0042	0,0008
2015	143.838.871.428	207.234.358.616	351.073.230.044	692.220.595	250.969.660	943.190.255	0,0048	0,0012
2016	142.529.583.808	198.618.235.047	341.147.818.855	790.303.664	180.753.629	971.057.293	0,0055	0,0009
2017	156.992.940.414	233.799.651.234	390.792.591.648	854.731.829	230.111.248	1.084.843.077	0,0054	0,0009
2018	167.920.613.455	223.047.094.482	390.967.707.937	952.001.252	188.951.045	1.140.952.297	0,0056	0,0008

Kaynak: TUIK, T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI SU ÜRÜNLERİ İSTATİSTİKLERİ'nden derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 2'deki Tuik İhracat İthalat-T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Su Ürünleri İstatistiklerine baktığımız zaman 2000 yılında 27.774.906.045 bin dolar ihracat 54.502.820.503 bin dolar ithalat yaparken yıllar içinde gelişen ticaret hacmiyle 2018 yılında 167.920.613.455 bin dolar ihracat, 223.047.094.482 bin dolar ithalat yaptığımız görülmektedir. Su ürünleri ihracatımız 2000 yılında 46.374.937 bin dolar, ithalatımız ise 36.647.254 bin dolar iken 2018 yılında

952.001.252 bin dolar ithalatımız 188.951.045 bin dolara ulaşmıştır. İhracat ve ithalat artışı su ürünlerine de yansdığı görülmektedir. Tabloda yaptığımız su ürünleri ihracat oranı 2000 yılında 0,0016 bulurken, 2018 yılında bu oran 0,0056' ya çıktığı görülmektedir. Aynı şekilde tabloya göre su ürünleri ithalat oranı 0,006 iken 2018 yılında bu oran 0,0008 olmuştur. Yıllar içerisinde değişen ihracat ve ithalat rakamları su ürünlerinin dış ticaretine de yansdığı tabloya baktığımız zaman görmekteyiz. Mavi ekonomiyi su ürünlerine göre inceledikten sonra bir diğer basamağı olan kıyı ve deniz turizmini mavi ekonomi kavramı içerisinde inceleyeceğiz.

3.2. Kıyı ve Deniz Turizmi

Turizm, dünya ekonomisine trilyonlarca dolar katkıda bulunan ve dünya çapında on kişiden birinin tahmini geçimini destekleyen, dünyanın en büyük endüstrilerinden biridir. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ekonomilerde turizm, ekonominin büyüme motorudur. Ülkelere gelişmek için imkan sağlarken insan ve toplulukların servetini iyileştirmek için bir yol olarak görülmektedir. Turizmin çoğu, doğal dünyaya ziyaretçilerin kaçış, ikinci bir rüzgar ve doğanın kendisiyle doğrudan bir bağlantı kurmak için akın ettiği güzel manzaralara ve deniz manzaralarına bağlı. Kıyı ve deniz turizmi, endüstrinin önemli bir bölümünü temsil eder ve büyümekte olan, sürdürülebilir. 2030 yılına kadar okyanus ekonomisinin en büyük katma değer segmenti olarak öngörülmektedir (Brumbaugh and Patil, 2017).

Turizm, zaman zaman yaşanan şoklara rağmen, sektörün gücünü ve dayanıklılığını gösteren zaman içinde genişlemiştir. 1,7 trilyon dolar toplam uluslararası turizm ihracatı gerçekleşirken 1,4 milyar toplam uluslararası turist gelmiştir (UNWTO,2019:2). Mavi ekonomide yer alan kıyı ve deniz turizmi gelir açısından ülke ekonomileri açısından önem arz etmektedir. Sene içerisinde gerek yurt içi gerek yurt dışı turistler ülke ekonomisine ciddi anlamda kazanç sağlayarak ülkelerin dış ticarete etki etmektedir.

Tablo 3: Dünya ve Türkiye'nin Uluslararası Turizm Geliri şimdiki ABD doları

	1995	2017
World	484,905.00(trillion)	1,525,677.41(trillion)
Country	1995	2017
Turkey	4,957,000.00(thousand)	31,870,000.00 (thousand)
Kaynak: Dünya Bankası Erişim Tarihi: 03.05.2019		

Tablo 3'te dünya bankası verilerine baktığımız zaman turist sayıları 1995 yılında 484,905.00 trilyon iken 2017 yılında 1,525,677.41 trilyondur. Türkiye'nin 1995 senesinde 4,957,000.00 milyar, 2017 senesinde 31,870,000.00 milyar olduğu görülmektedir.

Turizm sektörü, GSYH içerisinde yer alan sektörler arasında hızla gelişen ve büyüme kapasitesi yüksek olan sektörlerden biridir. Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gelişme gösteren ülkeye döviz getirerek ödemeler dengesi üzerine potizif etki yaratan turizm ayrıca istihdam üzerinde de etkilidir. Ayrıca ülkelerin gelişme aşamalarını tamamlamasında önemli bir sektör haline gelmiştir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015: 627).

Denizde deniz araçları ile yapılan, turizm amaçlı meslek faaliyetleri ile, onu doğrudan destekleyen diğer meslek faaliyetleri deniz turizmi olarak tanımlanmaktadır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de deniz turizmi, talebin en yüksek olduğu turizm dallarından birisidir (Deniz Ticaret Odası). 2018 yılında; 29,5 Milyar dolar turizm geliri elde edilmiştir. Turizm gelirinin; %81,41'lik kısmı yabancı ziyaretçilerden %18,11'lik kısmı Yurtdışında

ikamet eden vatandaşlardan elde edilmiştir. Kişi başı ortalama turizm harcaması 647 Dolar, yabancılar 617 Dolar yurtdışında ikamet eden vatandaşlar 801 Dolar, GSM dolaşım hizmetleri ve Marina hizmet harcamalarından elde edilen toplam gelir 139 Bin 142 dolardır (T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı). Ekonomik faaliyetlerle yeni büyüme kaynakları sunan mavi ekonomi kıyı ve deniz turizmiyle döviz girişi sağlayarak ülkelerin dış ticaretini pozitif olarak etki sağlayabilir.

Tablo 4: GSYİH Hasılda Balıkçılık ve Turizm Payları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tarım, ormancılık ve balıkçılık payı	11,3	9,9	11,6	11,3	10,8	10,6	9,3	8,5	8,4	9,1	10,3	9,4	8,8	7,7	7,5	
Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)	4,4	4,2	4,1	3,4	3,1	3,3	3,9	3,2	3,4	3,3	3,4	3,7	3,7	2,6	3,1	3,8

Kaynak: Tuik – Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerinden oluşturulmuştur.

Ülke ekonomisi için milli gelir ve üretim miktarını ölçen GSYİH tablo 4’e göre tarım ormancılık ve balıkçılık paylarının yıl içinde azaldığını görmekteyiz. Turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı ise 2003’te 4.4 iken yıllar içerisinde değişkenlik göstererek 2018 de %3,8 olduğu görülmektedir.

3.3. Deniz Ticareti ve Taşımacılık

Denizyolunun sınır aşımı olmaksızın ulaşım kolaylığı, en güvenli taşıma şekli olması, bir defada en büyük miktarı en çabuk şekilde ulaştırması ve bunların avantajlarının oluşturduğu ucuzluk nedeni ile en çok tercih edilen ulaşım şeklidir. Mavi ekonomi nakliye, liman faaliyetleri, gemi yapımı gibi alanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Dünya Taşımacılığı ve Denizyolunun Payı

Yıllar	Dünya Taşımacılığı (Tüm Yollar) Milyar	Dünya Taşımacılığı Değişim (%)	Dünya Deniz Taşımacılığı (Milyar Ton)	Dünya Taşımacılığında Denizyolunun Payı (%)
2008	10,86	-	8,61	79,00%
2009	9,56	-12%	8,29	87,00%
2010	10,82	13%	9,07	85,00%
2011	11,54	7%	9,47	83,00%
2012	11,83	3%	9,88	84,00%
2013	12,19	3%	10,21	84,00%
2014	12,58	3%	10,54	84,00%
2015	12,88	3%	10,77	84,00%
2016	13,18	4%	11,10	85,00%
2017	13,72	4%	11,59	85,00%

Kaynak: Deniz ticaret odası deniz sektör raporu

Dış ticaretin omurgasını deniz taşımacılığı oluşturmaktadır. Uluslararası deniz taşımacılığı ile deniz ticareti bir bütünlük arz etmektedir. İkisi, uluslararası hizmetler sektöründe tarihsel planda önemli bir ağırlığa sahip olmasının yanı sıra, bu sektörün yükselen bileşenlerini de temsil etmektedir. (Kalaycı, 2013:97). Türkiye; Avrupa, Asya, Kafkasya ve Ortadoğu ile olan eşsiz bağlantısı ve Afrika’ya komşu coğrafyası ile kıtaların, ticaret ve enerji yollarının, kültürel etkileşimlerin kavşağında olan bir ülkedir. Ülke kalkınmasına katkı sağlayan Türk denizciligi

son dönemde uygulanan politikalar ile 2023 hedeflerine hızla yaklaşmaktadır. Keza, atılan adımlardan ilki 2004 yılında başlatılan ÖTV'siz yakıt uygulaması ile kabotaj taşımacılığı canlandırılmıştır. Bugüne kadar sektöre toplamda 6 Milyar 789 milyon TL destek sağlanmıştır. 2017 yılı sonunda limanlarımıza uğrak yapan kruvaziyer gemi sayısı 311 ve limanlarımızı ziyaret eden kruvaziyer yolcu sayısı da 307 bin yolcu olarak gerçekleşmiştir. Türk sahipli deniz ticaret filomuz 2003 yılında 8,9 milyon DWT kapasite ile dünyada 19'uncu sırada iken 2017 yılında 28,6 milyon DWT'lik kapasite ile 15'inci sıraya yükselmiştir (UAB Ulaşan ve Erişen Türkiye 2018, 451). Taşıma şekilleri arasında deniz ticareti en az maliyetli nakliye türüdür. Bu durum deniz taşımacılığı yapan ülkelerin ticaretlerine pozitif etki yaratmaktadır.

Tablo 6: Türkiye Taşıma Şekillerine Göre Dış Ticaret (Milyon ABD Doları)

	Taşıma Şekillerine Göre Dış Ticaret													
Taşıma şekilleri	İhracat													
	Yıl					Ocak-mart		Yıl					Ocak-Mart	
	2014	2015	2016	2017	2018	2018	2019	2014	2015	2016	2017	2018	2018	2019
Toplam (Denizyolu ,Karayolu, Havayolu, Demiryolu, Diğer	157,610	143,839	156,993	156,993	167,945	41,136	42,271	242,177	207,234	233,800	233,800	232,046	61,895	49,027
Denizyolu	86.304	78.037	148.165	91.315	105,519	25,995	26,676	141,381	124,440	129,184	136,672	146,698	38,883	30,726
Genel içindeki payı	54,8	54,3	55,0	55,0	62,8	63,2	62,1	58,4	60,0	55,3	63,6	65,8	62,8	62,7
Kaynak: 2017 T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı														

Kaynak: 2017 T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Günümüzde deniz ulaştırma yolları, dünya ekonomisinin can damarıdır. Türk boğazları dahil kritik geçitler deniz ticaretinin akmasında ve ekonomik anlamda güç kazanmasına imkan vermektedir. Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz daima jeopolitik mücadelenin önemi merkezi olmaya devam edecektir (Türk Armatörler Birliği, 2018:18). Bu önem boğazlardan sağlanan gelirleri de etkileyerek ülke ekonomisine katkı sağlar ve dış ticaret dinamiklerini olumlu anlamda etkiler.

Tablo 7: Boğazlardan Transit Ve Serbest Geçen Gemiler İle Limanlara Giriş-Çıkış Yapan Gemilerden Elde Edilen Fener ve Tahlisiye Gelirleri İle Kılavuzluk (Pilotaj) Ve Römorkaj Gelirleri

BOĞAZLARDAN TRANSİT ve SERBEST GEÇEN GEMİLER İLE LİMANLARA GİRİŞ-ÇIKIŞ YAPAN GEMİLERDEN ELDE EDİLEN FENER VE TAHLİSİYE GELİRLER (TL VE USA DOLARI BAZINDA)

	2010 YILI GERÇEKLE ŞEN (BİN TL)	2011 YILI GERÇEKLE ŞEN (BİN TL)	2012 YILI GERÇEKLE ŞEN	2013 YILI GERÇEKLE ŞEN	2014 YILI GERÇEKLEŞE N	2015 YILI GERÇEKLEŞEN	2016 YILI GERÇEKLEŞEN	2017 YILI GERÇEKLEŞEN
TOPLAM FENER	141.296	170.804	199.032.279	218.402.466	248.084.574	318.221.598	349.880.602	455.521.386
TOPLAM TAHLİSİYE	21.849	25.099	28.970.368	29.161.278	41.143.993	49.348.566	54.382.342	71.484.858
GENEL TOPLAM (TL)	163.145	195.903	228.002.647	247.563.744	289.228.567	367.570.164	404.262.944	527.006.244

GENEL TOPLAM (\$)	126.587.965	129.927.440	131.959.379	134.893.084	133.565.581	144.215.375	
BOĞAZLARDAN TRANSİT GEÇEN GEMİLER İLE LİMANLARA GİRİŞ-ÇIKIŞ YAPAN GEMİLERDEN ELDE EDİLEN KILAVUZLUK(PİLOTAJ) ve RÖMORKAJ GELİRLERİ (TL VE USA DOLARI BAZINDA)							
	<i>2010 YILI GERÇEKLEŞEN (BİN TL)</i>	<i>2011 YILI GERÇEKLEŞEN (BİN TL)</i>	<i>2012 YILI GERÇEKLEŞEN</i>	<i>2013 YILI GERÇEKLEŞEN</i>	<i>2014 YILI GERÇEKLEŞEN</i>	<i>2015 YILI GERÇEKLEŞEN</i>	<i>2016 YILI GERÇEKLEŞEN</i>
TOPLAM PİLOTAJ	59.006	157.835	158.313.231	185.648.806	223.588.328	268.266.125	288.814.097
TOPLAM RÖMORKAJ	12.564	41.962	63.166.831	64.944.744	74.621.549	81.047.711	78.232.224
GENEL TOPLAM (TL)	71.570	199.796.818	221.480.062	250.593.550	298.209.877	349.313.836	367.046.321
GENEL TOPLAM (\$)	47.473.405	119.064.168	122.966.600	131.517.555	136.057.066	128.193.268	121.269.475
Kaynak: Kıyı Emniyet Müdürlüğü Faaliyet Raporlarından derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.							

Tablo 7 ye baktığımız zaman 2010 ve 2017 yılları arasında fener ve tahlisiye gelirler kılavuzluk(pilotaj) ve römorkaj (Bir geminin başka bir gemi tarafından çekilmesi işi) gelirlerinin değişkenlik gösterdiğini görmekteyiz. 2010 yılından ve 2017 yıllarına kadar kılavuzluk ve römorkaj gelirleriyle, fener ve tahlisiye gelirlerinin arttığını tablodan çıkarabiliriz.

4. SONUÇ

Mavi ekonomi, okyanus ve deniz kaynaklarına bağımlı olan ve etkileyen çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir ticari faaliyetler, ürünler, hizmetler ve yatırımlar kümesidir. Mavi ekonomiyle birlikte, endüstriler için gereken kritik ekosistem kaynaklarının sürekli kullanılabilirliği sağlanabilir. GSYİH içerisinde yer alan sektörlerden su ürünleri ve balıkçılık, kıyı ve deniz turizmi, deniz ticareti ülke ekonomisine katkı sağlayan mavi ekonominin baş aktörleridir. Bu aktörlerin başında besin kaynağı olan su ürünleri ve balıkçılık gelmektedir. Balıkçılık başta besin kaynağı olmak üzere birçok hane ve toplumda sürdürülebilir geçim kaynaklarının ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çin balıkçılıkta ön plana çıkarmaktadır. Türkiye su ürünleri sektörünün toplam üretimi 2017 yılında 276 502 tona, tatlı su ürünleri yetiştiriciliği üretimi 104 010 tona ulaşırken, deniz ürünleri yetiştiriciliği 172 492 ton üretmiştir ve 2019 yılında 80 ülke pazarına girmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin su ürünleri ihracatın da pazar sayısını arttırmış olması dış ticaretinde bir güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Okyanus ve deniz temelli ekonomileri ifade eden mavi ekonomi, okyanus ve deniz kaynaklarını kalkınma araçlarına dönüştürerek, ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke turizmi istihdam olanakları yaratması, yoksulluğun azaltılması açısından ekonomik gelişme için önemli olarak görmektedir. Bu bağlamda kıyı ve deniz turizmi açısından Türkiye'de toplam 1.823 belgeli yata ait toplam 18.193 yatak bulunmaktadır. Ayrıca 46 yüzer deniz turizmi aracı, 2 adet dalabilir deniz turizmi aracı ve 2.101 günübirlik gezi teknesi bulunurken turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı 2018 yılında 3,8 olduğu görülmektedir.

Dünya taşımacılığında deniz yolunun payı %85' iken Türkiye'nin deniz yolu taşımacılığındaki payı %62,8 olduğu görülmektedir. Ülkeler, gemi inşasıyla, yük ve yolcu gemileriyle, deniz turizmiyle, yatçılık-marinacılığıyla, kurtarma ve araştırma gemileriyle, liman hizmet

araçlarıyla, kıyı tesisleri-benzeri kuruluş ve çalışmalarla bunları işletip yöneten kurum ve kuruluşlarla mavi ekonomiye yön verebilir. Denizcilik ve deniz ticaretinde sahip oldukları güçle, coğrafi özellikleri gereği ülkelerarası yapılan ticaret antlaşmaları sayesinde kendi ülke ihtiyacı olan malları sahip oldukları deniz gücüyle (filolarıyla) taşımalarından dolayı güçlerine güç katmaktadırlar. Bugün başta Okyanuslar olmak üzere bütün denizlerde, büyük su yollarında, boğazlar ve körfezlerde bu rekabet ve mücadeleler devam etmektedir. Türkiye filolarının, liman faaliyetlerinin yanı sıra boğazlardan elde ettiği gelirlerle mavi ekonominin GSYİH’ deki payını arttırabileceğini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Angarita, L.,J. et all (2019). “Fisheries and aquaculture of Timor-Leste in 2019: Current knowledge and opportunities”pp.1-60.
- Bennett, J., N. Et all (2019).Towards A Sustainable And Equitable Blue Economy, DOI: 10.1038/s41893-019-0404-1 p. 991-993.
- Bozgeyik,Y. & Yoloğlu,Y. (2015). “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40): 627-640.
- Brumbaugh,R... and Patil,P. (2017). Sustainable Tourism Can Drive The Blue Economy: Investing İn Ocean Health İs Synonymous With Generating Ocean Wealth.
- Childs, J. And Hicks, C., C. (2019). Securing The Blue: Political Ecologies Of The Blue Economy in Africa, Journal of Political Ecology, 26(1), p.323-340.
- Çoban, M., N. & Ölmez, Ü. (2016). Mavi Ekonomi ve Mavi Büyüme. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 12 (3), s. 155-166.
- Deniz Ticaret Odası <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/sayfalar/deniz-turizmi-calisma-grubu> (Erişim tarihi: 02.11.2019)
- Ertör, I. & Hadjimichael M. (2019). Blue Degrowth And The Politics Of The Sea: Rethinking The Blue Economy, Sustainability Science, 15, pp.1-10.
<https://doi.org/10.1177/2043820617691643>
- Eurofish International Organisation, Overview Of The Norwegian Fisheries And Aquaculture Sector, 2017 <https://www.eurofish.dk/norway> (Erişim tarihi: 05.05.2019)
- FAO (2014). The State of World Fisheries and Aquaculture, Opportunities and Challenges, Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome. pp.1-243.
- FAO (2019). WorldFish and IWMI, pp.1-2.
https://digitalarchive.worldfishcenter.org/bitstream/handle/20.500.12348/3766/FAO_2019_Increasing-irrigation-benefits-and-sustainability-by-integrating-fisheries_Flyer.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim tarihi: 11.02.2019)
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2014). “Fishery and Aquaculture Country Profiles The Republic of Indonesia”. pp.1-16
- Kalaycı, İ. (2013) “Deniz Ticareti ve Küresel Mali Kriz: İpek Yolu’nda Türkiye İçin Yeni Stratejiler”. Avrasya Etüdleri45/2013-3 s.87-122.

Khanh H.T et all, (2017). Vietnam's Fisheries and Aquaculture Development's Policy: Are Exports Performance Targets Sustainable?, Oceanography and Fisheries Open Access Journal 5(4) pp.1-10.

NFDB. (2019). "National Fisheries Development Board Department of Fisheries Annual Report 2017-2018" pp.1-147.

NOAA Fisheries, U.S. Aquaculture. (2016).

<https://www.fisheries.noaa.gov/topic/aquaculture#> (Erişim tarihi: 24.03.2019)

Sarıca, M., G. & Heron, L., R. (2017). Assembling a Blue Economy Moment? Geographic Engagement With Globalizing Biological-Economic Relations In Multi-Use Marine Environments, 7(1) pp.3-26.

Spalding, J.M. (2016) The New Blue Economy: the Future of Sustainability, Journal of Ocean and Coastal Economics , 2 (8) DOI: 10.15351 / 2373-8456.1052

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007). Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Pp.1-127.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-232959/2018-yili-genel-turizm-istatistikleri.html> (Erişim tarihi: 08.10.2019)

TEPGE (Tarımsal Ekonomi Ve Politika Geliştirme Enstitüsü) (2019).

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2019Temmuz%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/2019-Temmuz%20Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri.pdf> (Erişim tarihi: 17.11.2019)

The State Of The World Fisheries And Aquaculture, (2018). pp.1-227

<http://www.fao.org/state-of-fisheries-aquaculture> (Erişim tarihi: 17.11.2019)

Türk Armatörler Birliği (2018). Deniz Taşımacılığı Gözden Geçirme Raporu s.1-84.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), (2019.) RCA 1000 Raporu s.1-149.

https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/RCA_1000%20Raporu.pdf (Erişim tarihi: 19.02.2019)

OECD, The Ocean Economy And Innovation, <http://www.oecd.org/innovation/inno/ocean-economy/> (Erişim Tarihi 26.03.2019)

Overview Of The Turkish Fisheries And Aquaculture Sector Eurofish

<https://www.eurofish.dk/turkey> (Erişim tarihi: 04.03.2019)

Southeast Asian Fisheries Development Center, Fisheries Country Profile: Thailand. (2019).

<http://www.fao.org/fishery/facp/THA/en> (Erişim tarihi: 11.04.2019)

UAB Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ulaşan ve Erişen Türkiye (2018).

<https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-raporlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2018.pdf> (Erişim tarihi: 27.04.2019)

UNWTO International Tourism Highlights (2019). <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>

(Erişim tarihi: 28.10.2019)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNZİBATI İCRAATA DAİR İŞLƏR ÜZRƏ QARŞILIQLI İDDİALARIN VERİLMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

MƏMMƏDOVA KÖNÜL RAFİQ QIZI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının müəllimi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun böyük elmi işçisi

Açar sözlər: iddia, qarşılıqlı iddia, mümkünlük, hüquqi əsas

Digər şəxslərdən hasısa hərəkəti yerinə yetirməyi, eləcə də yerinə yetirməkdən çəkinməyi tələb etmək hüquqi aspektdə iddia kimi qəbul edilir. İddialar həmçinin, tərəflər arasındakı mübahisənin hüquq münasibətləri çərçivəsində məhkəmədə həllinin prosessual üsulu kimi də qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərəzsiz yanaşılsın və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində ağlabatan müddətdə baxılsın.(1)

O cümlədən, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində isə hər kəsin onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə işinin ədalətli araşdırılması hüququna malik olması qeyd olunmuşdur. (2)

Məhkəmədə iddia qaldırmaq hüququ konstitusiyada və müvafiq qanunvericilik aktlarında təsbit edilmiş müdafiənin əsas üsullarındandır. İddialar predmet və əsas adlanan iki ünsürdən ibarət olmaqla pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün prosessual normalarla tənzimlənən müraciətdir.

İddiyanın predmetini iddiaçının məhkəmədən baxılmasını və həll olunmasını xahiş etdiyi maddi hüquqi tələb təşkil edir. Maddi hüquqi tələb isə həmişə cavabdehə qarşı yönəlir və iddiaçı tələbinin nədən ibarət olduğunu göstərməlidir. İddiyanın əsası isə iddiaçı tərəfindən göstərilən hallardır, hansılar ki, hüquqi faktlar kimi iddia predmeti ilə maddi-hüquqi tələb və tamlıqda hüquq münasibəti ilə əlaqəlidir. İddiyanın ünsürləri arasında əlaqə var. İddiyanın əsasını təşkil edən faktlar maddi hüquq normasının hipotezasını uyğunluqda mübahisəli maddi hüquq münasibətinin təbiətini, yəni iddia predmetini aşkarlamağa imkan verir. Öz növbəsində iddiyanın predmeti iddiyanın əsasını şərtləndirir, onun nəyi və hansı üsulla müdafiə edilməsini müəyyənləşdirir. (3)

Müləhizəyə əsasən demək mümkündür ki, iddiyanın predmeti və əsası iddiaların birinin digəri ilə oxşarlığını və fərqliliyini müəyyən etməyə şərait yaradır. Bu səbəbdən də iddiyanın qeyd olunan ünsürləri iddiaların, mühahisələrin düzgün həllində xüsusi praktikiki rola malikdir.

Qanunvericiliyə nəzər yetirdikdə, prosessual hüquq qabiliyyəti şəxsin inzibati məhkəmə icraatında iştirak etmək hüququnun təsbit edildiyi görünür. Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin 25-ci maddəsində qeyd olur ki, fiziki və ya hüquqi şəxslər, həmçinin, dövlət orqanları, bələdiyyələr prosessual hüquq qabiliyyətinə malikdirlər.

Məcəllədə həmçinin təsbit edilib ki, inzibati məhkəmə icraatında prosessual hərəkətləri etmək hüququna aşağıdakılar malikdir.

- mülki hüquq normalarına uyğun olaraq tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılan şəxslər;
- mülki hüquq normalarına əsasən məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən, lakin inzibati məhkəmə icraatının predmetinə münasibətdə ümumi hüquq normalarına uyğun olaraq inzibati fəaliyyət qabiliyyətli sayılan şəxslər. (4)

O cümlədən, nəzərə alınmalıdır ki, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər inzibati məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin müvafiq müddəalarına uyğun olaraq təmsil olunurlar. Dövlətin, bələdiyyələrin və ya hüquqi şəxslərin adından prosessual hərəkətləri onların nümayəndələri və ya dövlət, bələdiyyə və ya hüquqi şəxs tərəfindən xüsusi səlahiyyət verilmiş şəxslər həyata keçirirlər. Rəhbəri ilə və ya həmin rəhbər tərəfindən səlahiyyət verilmiş nümayəndə ilə təmsil olunmuş inzibati orqan da dövlətin adından prosessual hərəkətləri həyata keçirə bilər.

İddia müəyyən şərtlərə, tələblərə əməl edilməklə birinci instansiya məhkəməsinə təqdim edilir və məhkəmə verilmiş iddianın mümkünlüyünü yoxlayaraq icraata qəbul edir. İddianın hərtəfli araşdırılması və cavabdehin müdafiəsi üçün qanunvericilikdə qarşılıqlı iddiadan da istifadə edilir.

Qarşılıqlı iddia cavabdehin iddiaçıya yönəlmiş müstəqil tələbidir. Qarşılıqlı iddianın verilməsi üçün onun ilkin iddia ilə bağlılığının olması vacibdir. Çünki, əlaqənin olmaması mövcud məhkəmə araşdırmasının mürəkkəbləşməsinə səbəb olar.

Qanunvericilikdə bu barədə qeyd olunur ki, hakim qarşılıqlı iddianı aşağıdakı hallarda qəbul edir:

- qarşılıqlı tələb ilk tələbin qarşılıqlı ödənilməsinə yönəlmişsə;
- qarşılıqlı iddianın təmin edilməsi ilk iddianın tam və ya qismən təmin edilməsini aradan qaldırırsa;
- qarşılıqlı və ilk iddia arasında qarşılıqlı əlaqə varsa və onlara birlikdə baxılması mübahisələrə daha tez və düzgün baxmaqla nəticələnərsə.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, qarşılıqlı iddianın qəbul edilməsi məsələsinə zəruri hallarda və yaxud iddia verən şəxsin vəsatəti üzrə iddianı verən şəxsin və yaxud işdə iştirak edən şəxslərin iştirakı ilə də baxıla bilər.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 155-ci maddəsinə əsasən, cavabdeh ilk iddia ilə birlikdə baxılmaq üçün iddiaçıya qarşılıqlı iddia verməyə haqlıdır. Qarşılıqlı iddia işin baxılmasına başlanana kimi verilməlidir. Məhkəmə baxışı zamanı qarşılıqlı iddia o halda verilə bilər ki, onun verilməsi üçün əsaslar məhkəmə baxışı gedişində əmələ gəlmiş olsun. Qarşılıqlı iddianın verilməsi iddia verilməsinin ümumi qaydaları əsasında həyata keçirilir.(5)

Qarşılıqlı iddia ilə bağlı fikirlərə, izahlara həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında da rast gəlmək mümkündür. “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 372.5-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 155, 156 və 372.4-cü maddələri ilə müqayisəli şəkildə şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 27 avqust 2012-ci il tarixli Qərarında əks edilib ki, “Qarşılıqlılıq

prinsipi qərb ölkələrində bütün prosesi müşayiət edir: qarşılıqlı ərizə, qarşılıqlı iddia, qarşılıqlı apellyasiya və s. Qarşılıqlılıq prinsipi prosesi ağırlaşdırsa və uzatsa da, nəticə etibarilə əsas prosessual prinsipləri həyata keçirməyə, həqiqəti və tərəflərin maraqlarını, o cümlədən onlar tərəfindən istifadə olunan bütün müdafiə vasitələrini düzgün müəyyən etməyə imkan verir. Ədalət mühakiməsinin bərabərlik, çəkişmə və dispozitivlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi proses tərəflərindən hər hansı birinə imtiyazların və ya üstünlüklərin verilməsini istisna edir. Bununla yanaşı, prosessual qənaət prinsipi məhkəmə proseslərinin uzadılmasının aradan qaldırılmasına, bir sıra prosessual institutların münasib hala gətirilməsinə, onların qanunvericiliklə daha dəqiq tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Bu mənada qarşılıqlı iddia institutu minimal vasitə sərf etməklə məhkəmə prosesində yüksək nəticələrin əldə edilməsində mühüm vasitəçilik rolunu oynayır. Mülki proses qarşılıqlı iddia institutu vasitəsilə dispozitivlik və çəkişmə prinsipləri əsasında mübahisədə öz mövqeyini müdafiə etmək üçün cavabdeh tərəfi prosessual hüquqlar məcmusu ilə təmin etmişdir.”(6)

L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 may 2008-ci il tarixli Qərarında qeyd edilmişdir ki, “İlkin və ya qarşılıqlı iddia tələbləri işin həllinə yönəlmiş maddi-hüquq tələbidir. Maddi-hüquq tələbləri isə mövcud mülki prosessual qanunvericiliyin müddəalarına görə yalnız birinci instansiya məhkəməsində yazılı şəkildə verilə bilər. Qarşılıqlı iddia ilə bağlı ərizənin hər hansı məhkəmə qərarı çıxarılanadək deyil, məhz birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsi qəbul edilənədək verilməsi mümkündür. Lakin cavabdeh özündən asılı olmayan səbəblərdən qarşılıqlı iddianı birinci instansiya məhkəməsinə təqdim edə bilmədiyi hallarda apellyasiya instansiyası məhkəməsi MPM-in 372.5-ci maddəsində göstərilən əsaslarla tərəflərin təqdim etdiyi yeni tələblərə baxa bilər”. (7)

Qərarların məzmunu onu ifadə edir ki, qarşılıqlı iddia vermək hüququ olan şəxs üzürlü səbəblərdən, ondan asılı olmayan hallara görə qarşılıqlı iddiasını adiyyəti qaydada birinci instansiya məhkəməsində verə bilməyibsə, o zaman bu halı təsdiq edən sübutları təqdim etməklə apellyasiya məhkəməsi zamanı da qarşılıqlı iddia ərizəsini, tələbini verməsi mümkündür.

Qarşılıqlı iddia ilkin iddia ilə qarşılıqlı əlaqədə olmasına baxmayaraq, hər iki iddiaya müstəqil şəkildə baxılaraq mahiyyəti üzrə həll olunmalıdır. İlkin iddiaçının iddiadan imtinası qarşılıqlı iddia icraatına xitam verilməsinə səbəb olmur.

Bununla yanaşı, ərizənin baxılmamış saxlanması bütün məhkəmə instansiyalarında iddia icraatı, xüsusi iddia icraatı və xüsusi icraat işlərinə baxıldıqda qanunvericilikdə müəyyən olunmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Qarşılıqlı iddia ərizəsinin, iddia ərizəsində birləşən ayrı-ayrı tələblər üzrə ərizələrin, habelə müstəqil iddia tələbi irəli sürən üçüncü şəxslərin ərizələrinin baxılmamış saxlanması istisna edilmir. (8)

Mülki, iqtisadi xarakterli işlərdə olduğu kimi, inzibati icraata dair işlərdə də qarşılıqlı iddianın verilməsi mümkündür. Qarşılıqlı iddia üzrə mövcud şərtlərin əksəriyyəti eynilik təşkil etsə də, inzibati icraata dair işlər üzrə müəyyən istisnalar mövcuddur.

İnzibati işlərdən fərqli olaraq mülki, iqtisadi işlər üzrə qarşılıqlı iddialar aidiyyət qaydalarından asılı olmayaraq ilkin iddianın olduğu məhkəməyə verilir. Lakin, inzibati işlər üzrə aiddiyyətlə bağlı tələblər nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilib ki, qarşılıqlı iddia başqa məhkəmənin yurisdiksiyasına aiddirsə qarşılıqlı iddiaya yol verilmir, yəni tərəf yeni iddia ilə müvafiq məhkəməyə müraciət etməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təcrübəyə nəzər yetirdikdə mülki, iqtisadi işlər üzrə çoxsaylı qarşılıqlı iddialara rast gəlinə də, inzibati icraata dair işlər üzrə qarşılıqlı iddialara dair təcrübə yox dərəcəsidir. Bunun da başlıca səbəbi inzibati icraata dair işlər üzrə qanunvericiliklə müyyənləşdirilmiş iddialardan ən çox tətbiq edilənlərində, yəni belə desək ən aktuallarında, mühümlərində qarşılıqlı iddia hüququ tanınmır. Yəni, inzibati icraatda mübahisələndirmə haqqında, qanunauyğunluq haqqında və məcburetmə haqqında iddialara münasibətdə qarşılıqlı iddianın qaldırılmasının qeyri-mümkünlüyü təsbit edilmişdir. Həmçinin, inzibati icraata dair işlər üzrə qanunvericilik qarşılıqlı iddianı qərardad icraatlarına deyil, ancaq iddia icraatlarına şamil edir.

Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş prosessual tələblərə cavab verməyən qarşılıqlı iddiaların qəbulundan imtina barədə akt qəbul olunur ki, həmin aktdan da yuxarı instansiyaya şikayətin verilməsi qanunvericiliklə mümkün deyil. Səbəb olaraq isə, imtinanın şəxsin pozulmuş hüquqlarının məhkəmə qaydasında müdafiəsinə, müstəqil şəkildə iddia qaldırmasına mane olmadığını göstərmək olar. Belə ki, qarşılıqlı iddiası baxılmaq üçün qəbul edilməyən tərəf hüquqlarının müdafiəsi üçün müstəqil şəkildə aidiyyəti qaydada yenidən məhkəməyə müraciət edərək tələbinin araşdırılmasını və təmin edilməsini tələb edə bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, mülki, iqtisadi və inzibati hüquq arasında qarşılıqlı iddia üzrə müəyyən mənada şərtlərdə oxşarlıqlar və ya qanunvericiliklə təsbit edilmiş özlərinə məxsus fərqliliklər olsa da qarşılıqlı iddia institutu eyni tərəflər arasında eyni məsələ üzrə müxtəlif proseslərin qarşısını almaqla, işə birlikdə baxılmasına, tələblərin qarşılıqlı surətdə araşdırılaraq ortaq məxrəcə gəlinməsinə, mübahisənin əlavə vaxt itkisinə yol verilmədən qısa zaman kəsində, bir icraat çərçivəsində daha ədalətli, qanuni həllinə zəmin yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı.1995
2. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiya. Roma. 1950
3. M.Mövsümov. Mülki Prosessual Hüquq. Dərslik.Qanun nəşriyyatı. 2011
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi. Digesta. 2020
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi. Digesta.2020
6. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 372.5-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 155, 156 və 372.4-cü maddələri ilə müqayisəli şəkildə şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 27 avqust 2012-ci il tarixli Qərarı
7. L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 8 may 2008-ci il tarixli Qərarı
8. “Ərizənin baxılmamış saxlanması barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 03 nömrəli, 31 mart 2011-ci il tarixli Qərarı

PANDEMİ SÜRECİNİN ORTASINDA MALİ VE EKONOMİK POLİTİKALAR: TÜRKİYE VE SEÇİLİ ÜLKELERDE COVID-19 TEPKİLERİ

Burcu GEDİZ ORAL

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Bankacılık ve Finans Bölümü

Tuğba ARPAZLI FAZLILAR

Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Bankacılık ve Finans Bölümü

ÖZET

Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde yeni bir virüs türü ile ortaya çıkan salgın günümüz nüfus ve ekonomik ilişkileri nedeniyle düşünülenenden daha hızlı yayıldı. Kısa sürede pandemiye dönüşen salgında hem halk sağlığı hem de ekonomi politikaları küresel gündemin en önemli iki konusu haline gelmiştir. Her iki alanda da uygulanacak politikalar yaşanan küresel salgının etkilerini azaltmada hayati önem ve aciliyet kazanmıştır. İçinde olduğumuz pandemi süreci özellikle yarattığı ciddi talep şokları ile ekonomik anlamda da zorlu senaryoların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu talep şokları ile birlikte hastalığın yayılma hızını yavaşlatma amacı taşıyan üretim kısıtlamaları ise ekonomilerde daralmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Henüz 2008 Krizinin etkileri ortadan kalkmamışken, özellikle sağlık sistemlerini zorlayan bu sürecin, insan sağlığını tehdit eden yönüyle ve yayılış biçimiyle, daha öncekilere hiç benzemeyen bir krize neden olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik bu şekilde ortaya çıkan krizde talebin uyarılması yoluyla ekonomik aktivitenin teşvik edilmesi çok uygun bir seçenek gibi görünmemektedir. Böylesine hızla ortaya çıkan ve hem insan sağlığını hem ekonomiyi ciddi şekilde tehdit eden bu ortamda, çeşitli destek ve önlem mekanizmalarının devreye girmesi zorunlu bir hal almıştır. Ancak virüsün yayılma hızı ekonomileri hazırlıksız yakalamıştır. İçinde bulunduğumuz süreçte tüm dünya, ekonomileri ayakta tutma çabası ile politika önlemleri üzerine çalışmaktadır. Önlemlere ek olarak gerçekleştirilen çalışmalar alternatif pandemi süreci senaryolarını ve bunların ekonomi açısından etkilerini tahminlemektedir. Konuyla ilgili uluslararası kuruluşların yayımladığı detaylı raporlarda ülkelerin pandemiye ekonomik mücadelesinin sürdüğü her ay için GSYH’larında bir önceki yıla oranla yaklaşık %2 azalma görüleceği, buna ek olarak dünya ekonomisinde 2020 yılında %3 oranında daralma yaşanacağı öngörülmektedir. Çalışmamızda Türkiye ile birlikte pandemi sürecinde ön plana çıkan ülkeler olan Çin, ABD, İspanya, İtalya, İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Brezilya ve İran’ın bu sürece ekonomik ve mali yönden müdahale tipleri ve araçları açıklanan güncel veriler ışığında incelenecek, bu bağlamda uygulanan mali politikalar konusunda değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Ekonomi, Maliye

1.Giriş

2008 Krizi küresel olarak ciddi etkilere sebep olup etkileri hala devam ederken 2019’un Aralık ayında Çin’den gelen bir haberin nelere sebep olabileceğini kimse düşünmemişti. Covid-19 adlı yeni bir virüs hiç tanınmayan bir hastalığa sebep oluyordu ve hastalık ciddi oranda bulaşıcıydı. Durum ulusal bir salgın olarak görülüyordu. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaptığı açıklamada söz konusu hastalığın insandan insana bulaştığına dair bir veriye sahip olunmadığını duyurdu. Başlangıçta uluslararası bir acil durum ilanının gerekli olmadığı yönünde açıklamalar yapan örgüt Ocak 2020’de bu ilanı duyurmak zorunda kaldı. Ancak; Çin ile sınırları kapatmaya ve uluslararası ticareti kısıtlamaya gerek olmadığını vurgulamaya devam etti. Şubat 2020’de uluslararası risk seviyesi “çok yüksek” olarak duyurulurken 11 Mart 2020’de salgın tam anlamıyla kabullenilerek “pandemi” ilan edildi. Çok kısa bir süre içerisinde ülkeler sağlık sektöründe kapasitelerini aşan bir yoğunlukta çalışmak durumunda kaldılar. Sağlık çalışanları, kendi yaşamlarına dair hemen her şeyden ciddi fedakârlıklar ediyor hatta bilinmeyen bu hastalığın bulaşıcılığı da göz önüne alındığında, kendi hayatlarını riske atarak çalışıyorlardı. DSÖ bu süreçte geç karar almakla pek çok ülke tarafından pandeminin asıl sorumlusu olarak eleştirilere konu oldu.

Dünyanın hazırlıksız yakalandığı bu salgın, ekonomilerde de çok kısa sürede etkilerini gösterdi. Öncelikle talep şokları hemen ardından arz şokları birlikte görüldü. Salgının hızını düşürmenin tek yolu insanların belirli bir süre izole yaşamalarını sağlayabilmektir. Bunun için ülkeler öncelikle sosyal hayata dair kısıtlamalar getirdi. Bazı ülkelerde bu kısıtlamalar tepkilere neden olsa da kısa sürede salgının ciddi boyutlara ulaşması ile durum kabullenilmek zorunda kalındı. Ek olarak; başlangıçta Çin daha sonra da salgında başı çeken ülkelere biri haline gelen İtalya sanayi üretimlerini durdurma kararları aldılar. Bu ve benzeri kararlar salgının etkilerinin yoğun olarak görüldüğü ülkelerin çoğunda alınmak durumunda kaldı. Ancak her ülke kararlarını kendi koşulları dâhilinde aldığından bu kararların etkinliği de ülkelere göre farklılıklar gösterdi. Sonuç olarak; ülkelerin gösterdiği bu farklılıklar küresel sonucu değiştirmede ve henüz 2008 krizinin etkilerinin devam ettiği dünya ekonomisi için şiddetli ve hızlı bir daralma süreci doğmuş oldu. Konu ile ilgili IMF’nin yapmış olduğu çalışmalara bakıldığında 2020 yılı için Nisan ayına kadar elde edilen verilerle yapılan tahminler, küresel GSMH’da %3, küresel ticaret hacminde %11, petrol fiyatlarında %42 ile %50 aralığında düşüşleri öngörürken, tüketici fiyatlarına ilişkin artışın ise %5 dolaylarında olacağını belirtmektedir (WEO, April 2020, IMF). Tablo 1’de hem global hem de ülke grupları bazında 2019’da 2020 yılı için öngörülen büyüme oranları ile pandemi sonrası 2020 ve 2021 yılları için tahminlenen büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 1. Ülke Gruplarına Göre Ekonomik Büyüme Tahminleri

Ülke Grupları	2019	2020	2021
ABD	2.3	-5.9	4.7
Avro Bölgesi	1.2	-7.5	4.7
Orta Doğu ve Merkez Asya	1.2	-2.8	4.0
Gelişmekte olan ve Gelişmiş Asya	5.5	1.0	8.5
Latin Amerika ve Karayipler	0.1	-5.2	3.4
Sahra Altı Afrika	3.1	-5.6	4.1
DÜNYA	2.9	-3.0	5.8

Kaynak: www.imf.org , WEO, April 2020

Tablo 1’de görüldüğü gibi 2019 yılında yapılan 2020 tahminleri genel olarak ortalama bir ekonomik büyümeye işaret etmektedir. Ancak 2019’un sonunda ortaya çıkarak 2020’de şiddetlenen salgın sonucu 2020 tahminleri ülke grupları için Asya dışında ciddi daralmaları öngörmektedir. Beklenen daralmada Avro Bölgesi’nin en ciddi senaryoyla karşılaşacağı görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, Avro Bölgesi ülkelerinin kendi içerisindeki yapısal farklılıklarının birlik üzerinde nasıl ve ne derece etkisinin olduğu ise ayrı bir çalışmanın konusudur. Hemen ardından ABD’nin ise yaşanacak küresel daralmanın yaklaşık iki katı oranında küçüleceği tahminlemesi dikkat çekici olduğu kadar ekonomik ilişkileri yoğun olan ülkeler için uyarı niteliği de taşımaktadır. Hemen hemen tüm ülke grupları için daralma öngörülmürken, Asya Grubu’nun tahminlenen küresel daralmaya karşın az da olsa büyümeyi sürdürmesinin beklenmesi ise tabloda dikkati çeken bir başka noktadır. Bu grupta yer alan ülkelerin üretim yapıları ve bu yapının küresel ticaretteki yerinin ise söz konusu sonucun önemli bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yine de 2020 yılı için öngörülen bu kötümser tablonun, 2021 yılından itibaren yeniden toparlanma sürecinde olacağı beklenmektedir.

Genel olarak bu şekilde ilk etkilerinin görüldüğü krizde ülkeler kendi içerisinde firmalar ve hanehalklarını gerek korumak gerekse desteklemek amaçlı hem finansal hem mali çeşitli kararlar almak durumunda kalmışlardır. Alınan bu kararların türü, niteliği ve etkinliği ise her ülkenin kendi ekonomik yapısına göre derinlik kazanmıştır. Çalışmamızda Mayıs 2020 verileri ışığında, konulan tanı sayısına göre salgından etkilenen ilk 10 ülke ile salgının çıkış noktası olması nedeni ile Çin ele alınarak ülkelerin salgın nedeniyle ortaya çıkan ekonomik zorluklara verdikleri ilk tepkiler değerlendirilmiştir.

2. COVID-19 SÜRECİNDE DÜNYANIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Salgının ortaya çıkışıyla birlikte yayılımı kontrol altına almak ve hafifletmek haklı olarak kamu otoritelerinin önceliği olmuştur. Ancak bu çabalar ani ve derin ekonomik etkileri beraberinde getirmiştir. OECD'nin tahminlerine göre; bu süreçte tüketici harcamaları başlangıç durumuna göre üçte bir oranında düşerken, birçok ekonomideki çıktıların da dörtte biri oranında azaldığı belirtilmektedir (OECD, 2020).

Normalde böylesi krizlerde, politika yapıcılar toplam talebi olabildiğince çabuk uyarak ekonomik aktiviteyi teşvik etmeye çalışırlar. Ancak bu kez kriz, büyük ölçüde hastalığın yayılma hızını düşürmek hatta nihai amaç olarak önlemek amaçlı sınırlama önlemlerinin doğurduğu talep daralması ile geldiğinden, başlangıç aşamasında talebi uyarıcı politika önlemlerini uygulamak çok mümkün olmayacaktır (IMF, WEO, Mayıs 2020). Bu nedenle alınan kararlarda öncelik; bu koşullar altında kaçışı olmayan krizin neden olacağı zararlara karşı mümkün olduğunca koruyuculuk ve/veya destekleyicilik yönünde olmuştur. Söz konusu kararlar hem finansal hem mali tepkileri içermektedir.

Uluslararası çerçevede; krizde karşılaşılabilecekleri riskler karşısında ülkelerin daha esnek bir yapıda olmalarını destekler nitelikte mekanizmalar devreye girmiştir. Bunların başında da swap (takas) anlaşmaları önde gelmektedir. Buna ek olarak; ulusal düzeyde alınan mali kararlarda ise ilk verilen tepkiler vergi ödeme ertelemeleri ve beyanname sürelerinin uzatılması gelmiştir. Ayrıca vergi borcu geri ödemelerinde esneklik sağlanmasına ilişkin kararlar da özellikle firmalar açısından son derece önemli olmuştur.

Bir sonraki bölümde ülkelere göre konunun detayları verilecek olmakla birlikte, alınan finansal kararların sayıları ve bu sayıların kullanılan araca göre dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Dünya Geneline Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Likidite/Fonlama	Ödemeler Sistemi	Finansal Piyasalar	İflas	Diğer
964	508	187	166	13	3

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Dünya Bankası'nın açıklamaları ışığında Tablo 2'yi değerlendirdiğimizde; görüldüğü gibi dünya genelinde krize karşı verilen ilk tepkiler bankacılık sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bu alanda genel verilere bakıldığında; swap anlaşmaları dışında, kredi geri ödemelerinde

alınan başta erteleme kararları olmak üzere mümkün olduğunca esneklik sağlanmasına yönelik kararlar göze çarpmaktadır. Ayrıca özellikle firmalar için kredilere ulaşma kolaylığının sağlanması da bir başka destekleyici unsur olmuştur. Ayrıca; hemen hemen her ülke bankacılık sektöründe politika faiz oranını düşürme ve kaldıraç oranını artırma kararı almıştır. Araç olarak likidite/fonlama ise dünya genelinde en çok başvurulan diğer bir yöntem olmuştur. Bu yöntemle özellikle hanehalklarına doğrudan nakit desteği sağlanması ön plana çıkmıştır. Ödemeler sisteminde ise kastedilen özellikle elektronik para transferlerinin limit ve alanlarının genişletilmesi, bankamatik işlemlerinden ücret alınmaması gibi kararların hızla uygulamaya girmesidir. Öte yandan yine menkul değerler aracılığıyla gerçekleştirilen finansal piyasa işlemlerinde özellikle kısa vadeli işlemlere getirilen sınırlayıcı kararlar dikkat çekici olmaktadır. Bazı ülkeler firmalara ilişkin iflas işlemlerinde erteleme ve/veya süre uzatımı yolunda kararlar almışlardır. “Diğer” başlıklı kararlar ise; dünya genelinde sadece ABD, Brezilya ve Filipinler’de özel durumlar karşısında alınan muhasebeleştirme, mortgage ödeme ve döviz sağlamaya ilişkin üç ayrı kararı temsil etmektedir.

3. SEÇİLİ ÜLKELERDE COVID-19 İLE GELEN MALİ VE FİNANSAL TEPKİLER¹

Yeni virüs ortaya çıktıktan sonra ülkeler virüsün bulaşıcılığı ve öldürücülüğü ile neredeyse eş zamanlı olarak ortaya çıkan talep ve arz şoklarına da maruz kalarak ciddi bir ekonomik mücadelenin de içine girdiler. Pek çok ülke bu duruma hazırlıksız yakalandı. Özellikle ulusal rezervleri güçlü olmayan ve/veya borç yükü büyük olan ülkelerin bu süreçte en ciddi sorunlarla yüzyüze kalmış ya da kalacak olan ülkeler konumunda olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan virüsün yayılımı ve öldürücülüğü ise ekonomik yapıyla ilgili ortaya çıkmadığından farklı yapıdaki ülkelerin ilk andaki tepkileri ve bu tepkilerin yarattığı etkilerin derinliğinin o ülkenin krize yakalandığı andaki ekonomik yapısı ile ne kadar ilgili olduğu, sürecin sonunda yeniden ele alınmaya değer olacaktır.

Çalışmada ele almış olduğumuz ülkeler olan ABD, Rusya, İngiltere, İspanya, İtalya, Brezilya, Fransa, Almanya, Türkiye ve İran çalışmanın hazırlandığı tarihte (Mayıs 2020) mevcut verilere göre konulan tanı sayısında ilk on ülkedir. On birinci ülke olarak Çin’in ele alınmasının nedeni salgının çıkış ülkesi olmasıdır. Tablo 3, toplam tanı sayısına göre seçili ülkelerin sıralamasını vermektedir².

Ülkeler

Konulan Tanı

Toplam Ölüm

¹ Bu bölümde finansal kararların dağılımına ilişkin tüm veriler Dünya Bankasının “Workbook:FS-COVID19” çalışması verilerinden, mali kararlar ise IMF’nin “Fiscal Monitor, April 2020: Chapter 1: Policies to Support People During the Covid-19 Pandemic” raporuna ait “Special Feature Online Annex 1.1. Fiscal Measures in Selected Economies in Response to the COVID-19 Pandemic” online ekinde elde edilmiştir.

² Tablo 3’te yer alan sayılar, çalışma teslim edilmeden önce son kez gözden geçirilerek DSÖ’nün resmi web sitesindeki 20.05.2020 tarihli veriler ile güncellenmiştir.

Konulan Tanı Ülke	ABD	Sayısı	Sayısı	Tablo 3. Sayısına Göre Sıralaması
	Rusya	1.477.459	89 271	
	Brezilya	308.705	2 972	
	İngiltere	254.220	16 792	
	İspanya	248.822	35 341	
	İtalya	232.037	27 778	
	Almanya	226.699	32 169	
	Türkiye	176.007	8 090	
	Fransa	151.615	4 199	
	İran	140.959	27 972	
	Çin	124.603	7 119	
		84.505	4 645	

Kaynak: www.who.int , Situation Report-121

Tanımlama sayısı kriterine göre bakıldığında ABD'nin çok ciddi bir farkla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin sekizinci sırada yer alması ülkemiz açısından da tablonun ciddi olduğunu göstermektedir. Ölüm sayılarına bakıldığında yine tabloda yer alan ülkelerde büyük bir değişiklik olmasa da sıralama oldukça farklıdır. ABD'den sonra en çok kaybı İngiltere ve İtalya'nın verdiği görülmektedir. Burada dikkat çekici unsur, nüfusun yüksek olmasına ve pandeminin çıkış ülkesi olmasına rağmen Çin'in hem konulan tanı sayısında hem de yaşanan kayıp sayısında oldukça gerilerde kalmış olmasıdır. Bu, uluslararası alanda bazen başarı olarak yorumlanırken bazen de verilerle oynandığı yönünde iddiaların doğmasına neden olmuştur.

Salgının doğurduğu ani kriz ortamında ülkeler hemen tüm temel ekonomik göstergelerinde de bir önceki yıla göre yüzde değişimde negatif yönlü hareket göstermişlerdir. Bu rakamlar IMF'nin Nisan 2020 Dünya Ekonomik Görünümü raporuna Tablo 4'te görüldüğü gibi yansımıştır.

Tablo 4. Seçili Ülkelerde Temel Ekonomik Göstergeler (Tahmini)

Ülkeler	Reel GSMH	Tüketici Fiyatları	Cari Hesap Dengesi	İşsizlik
Çin	1.0	3.0	0.5	4.3
ABD	-5.9	0.6	-2.6	10.4
İspanya	-8.0	-0.3	2.2	20.8
İtalya	-9.1	0.2	3.1	12.7
İngiltere	-6.5	1.2	-4.4	4.8
Almanya	-7.0	0.3	6.6	3.9
Fransa	-7.2	0.3	-0.7	10.4
Rusya	-5.5	3.1	0.7	4.9
İran	-5.9	34.2	-4.1	16.3
Türkiye	-4.9	12	0.4	17.2
Brezilya	-5.3	3.5	-1.7	14.7

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Chapter 1, The Great Lockdown, Nisan 2020'den oluşturulmuştur.

Tabloda da görüldüğü gibi reel ekonomide en büyük daralmanın beklendiği ülke İtalya olurken, krizin yol açacağı işsizlik oranında beklenen en yüksek rakam ise İspanya'ya aittir. Cari açık değerlerine bakıldığında ise İngiltere başı çekmektedir. Türkiye ve İran ise hem işsizlik hem de enflasyonun aynı anda yüksek beklendiği iki ülke olarak dikkat çekmektedir. Burada yer alan ülkelerin krizin patlak vermeden hemen önceki ekonomik yapılarının krizden etkilenme düzeylerinde önemli rol oynadığını söylemek de yanlış olmayacaktır. 2019 yılında gerçekleşen temel makroekonomik göstergeler, ülkelerin böylesine bir krize yakalandığı andaki durumları ve bu krizde gösterilen tepkilerle ilişkisini kurmak açısından fikir verecektir.

Ancak, karşılaştırmalı bir analiz yaparak sonuçları değerlendirmek ise başka bir çalışmanın konusudur.

Yaşanan süreçte ülkelerin tamamı uluslararası alanda kendi ekonomik yapılarını desteklemeye yönelik girişimlerde bulunurlarken ülke içerisinde de alınan mali ve finansal kararlarla; gerek hanehalklarını gerekse firmaları bu zorlu süreçte desteklemeye çalışmışlardır. Sürecin başlamasıyla birlikte, ekonomiye dair verilen ilk tepkilere bakıldığında ülkelerin öncelikle finansal araçlar yoluyla koruyucu ve destekleyici önlemler aldığı buna ek olarak hızlıca vergi düzenlemeleri getirdikleri ve kamu harcamalarını yönlendirici kararlar aldıkları görülmektedir. Sürecin ülkelerin neredeyse tamamı için kamu harcamalarını ciddi oranlarda artırıcı etkisi ilerleyen dönemlere ekonomik yansımalarını taşıyacaktır.

3.1 Amerika Birleşik Devletleri

ABD, salgından göreceli olarak geç etkilenen ülkelere göre olmakla birlikte etkilerinin en güçlü yaşandığı ülke konumundadır. Virüsün kıtada görülmesinden çok kısa bir süre sonra tanı konulan hasta sayısı 1,5 milyona, kayıp sayısı ise 90.000'e yaklaşmıştır (DSÖ, 2020). Bu ağır tabloyla mücadele ederken ABD'nin ortaya çıkan krizde ekonomiye dair

verdiği tepkiler hem ulusal hem de uluslararası etkileriyle dikkat çekmektedir. Tablo 5, finansal kararların kullanılan araçlar arasındaki dağılımını göstermektedir.

Tablo 5. ABD’de Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar	İflas	Diğer
20	25	6	1	1

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Tablodaki dağılımı analiz edersek; bankacılık sektörüne ilişkin alınan kararların büyük çoğunluğu önlem amaçlıdır. Ancak yine de ağırlığın fon sağlamaya ilişkin kararlarda olduğu açıkça görülmektedir. Genel olarak alınan kararlar özetlenecek olursa;

- Bazı bankaların cari kredi kayıplarının yasal sermayeleri üzerindeki etki hesaplamaları ertelenmiştir. Ayrıca bankalar, çekirdek sermaye (CET1) niteliği taşımamak kaydıyla, sermaye araçlarını kısmen kullanabilecekleri kararı duyuruldu.
- Bankaların kaldıraç oranları yükseltildi
- Küçük işletmeler de dâhil olmak üzere firmaların krediye ulaşmaları kolaylaştırıldı. Firmaların maaş ödemesi yardımları da bu kapsamda değerlendirildi ve alınacak krediler maaş koruma programı kapsamında %0 risk ağırlıklı kredi sınıfına sokuldu.
- Covid-19 salgını sırasında çalışanlara yönelik sigorta kapsamı genişletildi.
- Hastalığın yol açtığı panik ortamında yaşanabilecek dolandırıcılık olaylarına karşı federal hükümetlerin aldığı önlemlerin maliyetleri de destek programı kapsamına alındı.
- İflasların büyük bir kısmı için erteleme kararları alındı.
- Repo operasyonlarında 1,5 trilyon \$’lık işlem yapıldı.
- ABD Merkez Bankası’nın (FED) bu gibi olağandışı dönemlerde belediyelerden tahvil satın almasının önü açıldı.
- Ülkede yeni bir kredilendirme programı kurularak, 600 milyar \$’a kadar kredi satın alınarak KOBİ’lere daha rahat kredi akışı sağlandı.

ABD’de alınan kararlardan biri ise uluslararası niteliğiyle dikkat çekmektedir. Buna göre; 6 Nisan 2020’den itibaren geçerli olmak üzere, uluslararası para otoriteleri tarafından kurulan “Federal Sigorta ve Etki Azaltma İdaresi” (The Federal Insurance and Mitigation Administration/FIMA) federal rezervler ve merkez bankaları ile geri alım anlaşmaları gerçekleştirdi. Böylece FIMA’da hesabı olan ülkeler, menkul kıymetlerini geçici olarak ABD \$’ı ile değiştirme ve bunu ülkelerinde kullanma imkânına sahip oldular.

ABD’de uygulamaya konan mali tedbirler özetlendiğinde ise;

- Coronavirus Hazırlık ve Müdahale Tamamlayıcı Ödenekleri Yasası (6 Mart 2020), uluslararası yardım için 1,25 milyar ABD \$’ı ve halk sağlığı önlemleri için 8,3 milyar \$ ile onaylanmıştır.
- Coronavirus Yardım ve Ekonomik Güvenlik Yasası (27 Mart 2020) hastaneler için 100 milyar \$, toplum merkezleri için 1,32 milyar \$, Hastalık Kontrol Merkezi için 4,3 milyar

\$ ve aşı geliştirme için 27 milyar \$lık bir bütçe onayladı. Ayrıca aynı yasa ile uzatılmış işsizlik sigortası ödemeleri (250 milyar \$); eyalet ve yerel yönetimlere transferler (150 milyar \$), afet yardımı (45 milyar \$), gıda yardımı (24 milyar \$), eğitim finansmanı (30 milyar \$) ve transit finansman (25 milyar \$) onaylandı. Çalışan nüfusta bekârlar için 1.200 \$, evli çiftler için 2.400 \$ ve hak kazanan çocuk başına 500 \$ vergi indirimi (50 milyar \$) ve vergi iadeleri (250 milyar \$) sağlandı. Gelir vergisi beyannameleri 90 gün uzatılırken işveren bordro vergileri de 2021 ve 2022'ye ertelendi. Bu yasa riskli işletmeler için 56 milyar \$, (örn. yolcu ve kargo hava taşıyıcıları, posta servisi vb.) ve küçük işletmeler için 349 milyar \$ kredi içermektedir. Söz konusu yasa ile birincil veya ikincil piyasada kurumsal yükümlülükler satın alan Federal Rezerv tesislerine 454 milyar \$ ayrılmıştır.

• Hanehalkları için; Coronavirüs Müdahale Yasası (16 Mart 2020) ile 2 haftalık ücretli hastalık izni için tahmini 83,3 milyar \$, enfekte olanlar için 3 aya kadar acil izin (2/3 ücrette), gıda yardımı, ücretsiz virüs testi ve eyaletlere federal transferler (acil durum döneminde % 6.2 arttı) ve 1 milyar \$lık işsizlik sigortası onaylandı.

3.2 Rusya

Çalışmanın yapıldığı tarih itibarı ile Rusya, 309 bine yaklaşan tanılı hasta sayısı ile dünya sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Ekonomik beklentiler açısından reel GSMH'sında dünya ortalamasının üzerinde bir oranla %5,5'lik bir düşüş beklenen Rusya'da alınan finansal kararların dağılımı Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Rusya'da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Ödemeler Sistemi	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar
21	6	6	4

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Tabloda yer alan dağılımın içeriği özetle;

- Bankacılık sektöründe acil olmayan denetim faaliyetlerinin askıya alınması,
- Kredi geri ödeme süreçlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Özellikle tıp ve ilaç endüstrisindeki şirketlerin kredi risk yüklerinin düşürülmesi,
- KOBİ'ler için faiz oranlarının düşürülmesi, borçlarının revize edilmesi ve yeni destek programlarının uygulamaya konulması,
- Sigorta poliçelerinin online satışlarının serbestleştirilmesi,
- Swap operasyonlarının limitlerinin artırılması,
- Online para hareketlerinde limitlerin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi şeklinde sıralanabilir.

Rusya'nın mali önlemleri ise şöyle sıralanmaktadır:

- Sağlık sektöründe çalışanlar için 11,8 milyar Ruble'lik ek bütçe ayrıldı.

- Devletin rezerv fonlarından 23 milyar Ruble'den fazla bir miktar virüsle mücadele için gerekli tıbbi malzemelerin kamu alımları için kullanıldı. Ek olarak; virüsle ilgili ar-ge çalışmaları, ek bina yapımı ve ayrıca 16 askeri hastane kurulması için 44 milyar Ruble'ye yakın bütçe ayrıldı.

- İşsizlik maaşları asgari ücretle eşitlendi.

- 3 yaşa kadar çocuğu olan tüm annelere üç ay için 5000 ruble ödemeleri onaylandı.

- Etkilenen sektörlerde tüm KOBİ'lere 3-6 ay arasında vergi borcu ertelenmesi kararlaştırıldı.

- Rusya Merkez Bankası (CBR), KOBİ kredilerini desteklemek amacıyla 500 milyar Ruble'lik yeniden finansman limitine sahip yeni bir borç verme tesisi kurmuştur. Ayrıca; KOBİ'lere personeline ücret ödeme yükümlülüğünün kesintisiz olarak yerine getirilmesini sağlamak için 150 milyar ruble tahsis edilecektir.

3.3 İngiltere

İngiltere salgın başlangıcında Başbakan Boris Johnson'ın toplumun sürü bağışıklığı kazanmasına ilişkin açıklamalarıyla gündeme gelse de kısa sürede bunun mümkün olamayacağı gerçeğiyle yüzleşirken ekonomik olarak da çok daha sarsıcı sonuçlara yol açabileceğini gören ülkelerden oldu.

Tablo 7 İngiltere'deki finansal önlemler karar sayılarının dağılımı göstermektedir.

Tablo 7. İngiltere'de Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Ödemeler Sistemi	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar	İflas
22	1	10	1	4

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Tabloda görüldüğü gibi önlemlerde ağırlıklı olarak yine bankacılık sektörü yer almaktadır. Fonlamaya ilişkin önlemler ise bankacılık sektörünü takip etmektedir. Ülkeye ait önlemler şöyle özetlenebilir:

- Çok sayıda kredi türüne ait ödemeler üç aylık bir süre için donduruldu ve bu süre için ek faiz alınmamasına karar verildi.

- Salgın dönemi için büyük işletme kredilerinden yararlanma koşulları yenilenerek, firmaların %80 devlet garantili krediye ulaşmalarının önü açıldı.

- İflaslar ertelendi.

- Kira ödemelerindeki gecikmeler için Mart ayından itibaren belirlenen üç aylık sürede mülk sahiplerinin yasal işlem başvurularının dikkate alınmayacağı bildirildi.

- Swap işlemlerinin vadelerinin ihtiyaç duyulduğunda günlüğe çevrilebileceği kararı ile nakit akışlarının hızlanması yönünde destek sağlandı.

- Devlete ait kurumlar, finansal anlamda ihtiyaç duyulan sektör ya da firmalardan tahvil alımı yapabilecekler.

- Politika faiz oranları düşürüldü

Mali önlemler ise ana başlıklar halinde;

- Ulusal Sağlık Servisi için 5 milyar Sterlin’lik ek bütçe ayrıldı.
- KDV ve tıbbi ithalat vergilerinden feragat edildi.
- IMF’nin yardımlaşma fonuna yaklaşık 150 milyon sterlinlik destek ödemesi yapıldı.
- Ülke içerisinde hanehalklarına gelir destek programları, küçük işletmelere hibeler sağlandı (Toplam 60 milyar Sterlin).
- Vergi ödemeleri ertelendi
- KOBİ’lere sağlanan kredilerde ilk 12 aylık faiz devlet tarafından ödenecektir.
- Covid-19 süreci için kurulan devlete ait resmi finansman kaynakları daha büyük şirketlerden kısa vadeli borç alabilecek. Böylece bu kurumların toplam boyutu İngiltere’nin GSMH’sının %15’ine kadar yükselebilecektir.

3.4. İspanya

İspanya pandeminin etkilerini oldukça ağır yaşayan ülkelerden biridir. Avro Bölgesi’nde 2008 krizinin etkilerini de oldukça derinden hisseden bir ülke olarak tüm dünyanın hazırlıksız yakalandığı bu süreç, İspanya için uzun vadeli etkileri açısından da düşündürücü olacaktır. Yine de İspanya’da açıklanan yardım paketinin boyutu yaklaşık 200 milyar € civarında olmuştur.

Tablo 8 İspanya’nın kullandığı finansal araçlar için alınan karar dağılımını göstermektedir.

Tablo 8. İspanya’da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Ödemeler Sistemi	Finansal Piyasalar
13	1	3

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Tablo 8’de görülen dağılım, açıklanan yardım paketinin yanı sıra, bankacılık sektöründe özellikle KOBİ’ler için kredi geri ödemelerinin ertelenmesi ve ulaşımı kolaylaştırılan krediler için faiz oranlarının düşürülmesi önlemlerini de içermektedir. Benzer şekilde ödeme erteleme desteği krediler ve faturalar için hanehalklarına da sağlanmıştır. Ayrıca, yaşanacak riskler göz önünde bulundurularak, tarımsal ihracat yapan firmaların ulaşacağı tarımsal kredilere devlet

2000 milyon € tutarında bir garantörlük sağlamıştır. Finansal piyasalarda ise kısa vadeli pozisyonlar 18 Mayıs 2020'ye kadar yasaklanmıştır.

Mali alanda alınan kararları özetleyecek olursak;

- Salgına yönelik tüm tedbirlerin uygulanması için başlatılan acil durum yönetimi sürecinde kamunun her türlü tedarik ihtiyacı, sağlık bakanlığına bütçe desteği ve ar-ge faaliyetleri için ek 3.9 milyar €'luk bütçe desteğinin sağlanması,
- Geçici istihdam düzeltme programları devreye sokularak; birikmiş haklarında herhangi bir azaltma olmaksızın bu süreçte geçici işsizlik yaşayan her bireyin işsizlik ödeneğinin önceden ödenmesi, bakmakla yükümlü oldukları kişiler için destek sağlanması, kira ve enerji yardımı,
- Salgın sırasında çalışmaya devam sektörlerdeki firmalara altı aya kadar vergi ödeme ertelemeleri,
- Resmi Kredi Enstitüsü kedi limitleri için 10 milyar €'luk ek finansmanın sağlanması kararları ile krize karşı destekleyici bir rol üstlenmiştir.

3.5. İtalya

İtalya başlangıçta çok hızlı bir şekilde salgının Avrupa'daki merkezi olarak oldukça dikkat çeken ve endişe verici bir süreç yaşamıştır. Sağlık sektöründe karşı karşıya kaldığı zorlu mücadelenin yanı sıra, tıpkı İspanya gibi, AB'nin kırılgan ekonomilerinden biri olarak 2008 krizinin etkilerinin hissedilir şekilde sürdüğü ülkede böylesi bir şokla gelen krize verilen ilk mali ve finansal tepkilere bakılacak olursa; öncelikle Tablo 9, ulusal bazlı destek sürecinde kullanılan finansal araçlara ilişkin karar dağılımını vermektedir.

Tablo 9. İtalya'da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Finansal Piyasalar
22	7

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Diğer ülkeler gibi İtalya da hem hanehalkları hem de firmalar için kredi geri ödemelerini yeniden yapılandırarak bu alanda bir rahatlama sağlama yoluna gitti. Tüm işletmeler için % 90'a kadar devlet garantili kredilerin toplam tutarı 200 milyar € olarak belirlendi. Yine firmalar ve hanehalkları için sigorta primi ödemeleri geçici bir süre için askıya alındı.

Ülkenin mali kararları ise;

- 3.2 milyar € kadar bir tutar tıbbi ekipman ve personele ayrılması,
- KOBİ'ler ve belediyelerin fatura ve vergi ödemelerinin ertelenmesi ile hanehalklarına doğrudan gelir desteği yapılması (Bu kalemden toplam 16.7 milyar € bütçe ayrılmıştır)

- KOBİ Garanti Fonunun 40 milyar € 'dan 100 milyar €' ya çıkarılması ve moratoryuma tabi KOBİ kredilerinde garanti oranının çekilen kredi değerin% 30'unu kapsaması,
- Bankaların orta ve büyük ölçekli işletmeleri finanse edebilmeleri için borç vermelerinin kolaylaştırılması ve likiditenin desteklenmesi amacıyla devlet kalkınma bankasına 0,5 milyar € değerinde devlet garantisinin sağlanması şeklinde özetlenebilir.

3.6 Brezilya

Salgının Güney Amerika'daki merkezi olarak kabul edilen Brezilya, vaka sayısından alınan önlem kararlarına kadar hemen her konuda tartışmalı bir gündeme de sahip olarak, sürecin oldukça sancılı geçeceği ülkeler arasında yerini almıştır. Alınan önlem kararlarının finansal ayağına ilişkin karar sayısı dağılımları Tablo 10'da görüldüğü gibidir.

Tablo 10. Brezilya'da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Ödemeler Sistemi	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar	Diğer
32	2	19	3	1

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Salgının neden olduğu krizde ilk önlemsel tepkilerden biri olarak Brezilya, ABD ile swap hatları oluşturmuştur. Buna ek olarak işletme sermayesi kredi hattı açılarak işletmelerin krediye ulaşmaları kolaylaştırıldı, kredi kapasiteleri artırıldı ve işletmelerin risk primi oranları düşürüldü. Borsada işlem gören şirketler için ise krizden etkilenme oranlarının bilançoları üzerinden bildirme zorunluluğu kararı alındı. Kamu bankalarının toplamda 245 milyar Brezilya Reali kredi limiti açıkladığı ülkede alınan mali kararlar ise aşağıdaki maddelerde özetlenmiştir:

- Hastalıkla mücadele için halk sağlığı sistemine 8 milyar Brezilya Reali tutarında ek bütçe sağlanması
- Özel sağlık sigortası şirketlerinin, Sağlık Garanti Fonu kaynaklarının %20'sine erişim izninin verilmesi,
- Tıbbi malzemeler için vergi muafiyetinin getirilmesi
- GSYİH'nın %2 si kadar bir miktarın hanehalklarına sağlanacak geçici gelir desteğinde kullanılması ve üç aylık süre ile 30 milyon yoksul aileye ayda 600 Brezilya Reali ödeme yapılması,
- Vergi ödemelerinin ertelenmesi,
- KOBİ'lerin yararlanabileceği krediler tutarının genişletilmesi,
- Eyaletlerin merkezi hükümete borç ödemelerinin ertelenmesi,
- Faiz oranı politika faiz oranı (%3,75) ile sınırlı kalmak koşuluyla, KOBİ'ler için özellikle bankalardan sağlanacak krediler özellikle firmaların bordro maliyetlerini karşılamaya yönelik olacaktır.

3.7. Fransa

Ocak ayı içerisinde ilk Covid-19 vakasının görüldüğü Fransa’da alınan önlem kararları bankacılık sektörü ağırlıklı olmuştur. Bu kararlar, genel olarak vatandaşları ve firmaları koruma amaçlı kararların başında gelen kredi geri ödemelerinin ertelenmesi ve kredilere ulaşmanın ulusal bazda kolaylaştırılması başlığı altında toplanabilir. Buna ek olarak KOBİ’lere sağlanacak olan kredilerde devlet garantisi %90 oranında kararlaştırılmıştır. Ayrıca, finansal piyasalarda kısa vadeli satışlar yasaklandı ve sigorta şirketlerinin temettü ödemeleri 1 Ekim’e kadar kaldırıldı. Tablo 11’de, alınan kararların dağılımı görülmektedir.

Tablo 11. Fransa’da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Finansal Piyasalar
14	4

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Fransa mali alanda ise şu kararlara imza atmıştır:

- Sağlık sigortalarının hastalar ve/veya bakıcıları için yeniden düzenlenmesi ve sağlık kaynaklarına daha fazla harcama yapılması için 5,5 milyar € tutarında destek sunulması,
- Serbest meslek grupları ve KOBİ’ler için özellikle maaş ödemeleri kapsamında doğrudan desteklerin sağlanması,
- Şirketler için devlet garantili kredilere ulaşım kolaylığı sunulması.

3.8. Almanya

Güçlü ekonomik yapısı ile dikkat çeken Almanya, bu krizde bankacılık sektörü ve finansal piyasalarda aldığı kararlarla ilk tepkilerini göstermiştir. Tablo 12 karar sayılarının dağılımını göstermektedir.

Tablo 12. Almanya’da Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Finansal Piyasalar
17	1

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Teminat bankalarının teminat tutarlarını iki katına çıkaran Almanya, işletme sermayesinin ve yatırımlarının, %80’e varan devlet garantisi oranıyla, teminat altına alabileceğini de duyurmuştur. İflasların da dondurulduğu süreçte Almanya da diğer ülkeler gibi, şirketlerin krediye ulaşımını kolaylaştırdı. 500 milyar Euro'luk Finansal Piyasalar İstikrar Fonu, şirketleri iflastan kurtarabilme amacıyla, yükümlülükleri için teminat verme veya fiilen kısmi kamulaştırmaya eşdeğer sermaye desteği sağlama kararı almıştır. KOBİ’ler için ise hızlı

kredi programları devreye sokularak, işletme çalışan sayısına göre 800 bin €'ya kadar kredi almalarının önü açılmıştır.

Alınan başlıca mali kararlar ise şöyle özetlenmektedir:

- Sağlık alanında kapasite artırımı, tıbbi malzeme harcamaları ve araştırmalar için yaklaşık 11.2 milyar €'luk ek bütçe,
- Yaklaşık 132 milyar €'luk doğrudan desteklerin gerçekleştirilmesi
- Vergi ödemelerinin ertelenmesi
- Süreçten önemli ölçüde etkilenen firmaların desteklenmesi ve likidite dar boğazlarını hafifletmek amaçlı uygulanacak finansal olmayan şirketlere dair önlemler için toplamda 600 milyar €'luk ekonomik istikrar fonunun devreye sokulması
- Kredi garanti fonu garanti çerçevesi ve federal hükümetler tarafından sağlanan teminatlar da yaklaşık iki katına artırılabilecek.

3.9. Türkiye

Türkiye'de ilk vaka 11 Mart'ta açıklandıktan sonra yayılım süreci hızlı ilerlemesine rağmen yayılımı önleyici tedbirler ile sağlık sektörünün süreci son derece özverili ve başarılı şekilde yürütmesi kontrollü bir görünüm sergilemiştir. Yine de bu durum dünya sıralamasında ilk on ülke içerisinde yer almamıza engel olamamıştır.

Türkiye'nin aldığı finansal kararların dağılımı ise Tablo 13'te görüldüğü gibidir.

Tablo 13. Türkiye'de Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar
8	11	1

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Tabloya bakıldığında alınan kararların fonlama ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda birincil piyasalarda devlet iç borçlanma senetlerinin satış imkânları revize edilerek limitler artırıldı. Buna ek olarak; Türkiye Varlık Fonu'nun devlet bankalarının çekirdek sermayesini toplam 2,97 milyar \$ tutarında artıracığı belirtilmiştir. Bankacılık sektöründe büyük ölçüde hoşgörü tedbirleri devreye girmiştir. İhracat yapan firmalara krediler ile borçlanma ve ödeme kolaylıkları sağlanması alınan kararlar arasındadır. Ayrıca politika faiz oranının düşürülmesi (%9.75'ten %8,25'e) kararı pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye için de geçerli olmuştur.

Türkiye'de devreye giren mali önlem ve destek içerikli paket ise;

- Yardıma muhtaç ailelere asgari emekli aylığı ve nakit yardım sağlanması; Türk Hava Yolları ve diğer etkilenen kuruluşlara doğrudan destek; ve faaliyetleri askıya alan işyerlerindeki çalışanlara gelir desteği (kısa süreli çalışma ödeneği).

- Etkilenen endüstriler için azaltılmış / ertelenmiş vergiler (özellikle turizm); kişisel ve kurumlar vergisi beyannamelerinin uzatılması,
- Kamu bankaları tarafından kredilerin sağlanması,
- Kredi garanti fonu büyüklüğünün 25 milyar TL'den 50 milyar TL'ye çıkarılması ile sınırlı kalmıştır.

Bu noktada tartışmaları süren ve etkileri önümüzdeki dönemlerde ortaya daha net çıkacak olan diğer kararların başında ise pek çok üründe ithalata getirilen ek vergiler, bankacılık işlemlerinde altın alımlarına getirilen valör ve 2018 yılında Katar'la yapılan swap anlaşmasının revize edilerek miktarın 5 milyar \$ değerinden 15 milyar \$ değerinde ülke para birimlerine yükseltilmiş olması olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.10. İran

İran dünyada salgını ilk yaşanan ülkeler arasında görülmüştür. Bununla birlikte ekonomik alanda krize karşı açıkladığı kayda geçen yalnızca bir tek tedbirden bahsetmemiz mümkündür. Buna göre; bankacılık alanında açıklanan tek karar, bankalara Mart, Nisan ve Mayıs aylarında ödenecek kredi geri ödemelerini 3 ay süreyle, ek hizmet bedeli veya faiz ödemeleri olmaksızın, yeniden planlamaları talimatı verilmiştir.

3.11. Çin

Çin dünya sıralamasında ilk onda yer almasa da salgının çıkış noktası olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Ülke, salgına ilk maruz kalan ülke olarak hem sağlık alanında hem de ekonomide tüm süreçlerdeki tecrübelerde de ilkleri yaşamıştır. Bu anlamda Çin'in aldığı kararlara bakmak anlamlı olacaktır.

Tablo 14 finansal kararların finansal araçlar arasındaki dağılımını göstermektedir.

Tablo 14. Çin'de Alınan Finansal Önlem Kararlarının Finansal Araçlara Göre Dağılımı

Bankacılık Sektörü	Likidite/Fonlama	Finansal Piyasalar
12	11	2

Kaynak: Dünya Bankası, dataviz.worldbank.org

Yukarıda görülen dağılımın içerdiği kararlar; tıbbi malzeme ve günlük ihtiyaçların mikro, küçük ve orta büyüklükteki firmaların ve tarım sektörünün düşük faiz oranlarıyla desteklenmesi için yeniden borç verme ve yeniden iskonto tesislerinin 1.8 trilyon Çin Yuanı (RMB) ile genişletilmesi, kredi geri ödemelerinde sağlanan esneklikler ve ertelemeler, politika kurumlarının Covid-19 dönemi için özel tahvil ihraç etmesi, sigorta şirketlerinin desteklenerek prim oranlarının düşürülmesi, yapılan açık piyasa işlemleri ile sisteme likidite desteğinin sağlanması, GSYİH'sının %2'lik bir kısmını fon olarak piyasaları rahatlatmak için kullanması gibi kararlardır. Bunlara ek olarak salgınla mücadelede kullanılan her türlü ilaç ve

malzeme ithali vergiden muaf tutulmuştur. İşten çıkarmaların belirli bir düzeyin altında kaldığı işletmeler için 2019'a ait işsizlik sigortası primleri iade edilmiştir. Süreçten etkilenen sektörler için 8 yıla kadar uzatılmış vergi kaybı devir süresi sunulmuş ve üretim kapasitesini genişletme amaçlı yatırım yapacak işletmeler için bir defaya mahsus %100 oranında kurumlar vergisi indirimi imkanı sağlanmıştır. KOBİ'lerin sosyal güvenlik katkı ödemeleri Haziran ayına kadar tüm eyaletlerde %50 düşürülürken Hubei eyaleti için tamamen kaldırılmıştır.

SON DEĞERLENDİRME

Hiç beklenmedik şekilde ortaya çıkan salgın ile birlikte ekonomilerin “ani duruş” yaşadıkları gerçeği aynı zamanda son derece ciddi bir kriz yaşanacağını da açık göstergesidir. Krizin ana unsurları; yaşanan talep şokları, üretim duruşlarına ek olarak kesintiye uğrayan tedarik zincirinin getirdiği arz şokları, salgın önlemleri ve destek programlarının neden olduğu ani ve yüksek kamu harcaması artışları olacaktır. Dahası; bu kez kriz tarihsel süreçte yaşananlardan çok daha farklı bileşenler içermektedir. Örneğin; küreselleşme düzeyinin oldukça yüksek olması, tedarik zincirleri boyunca salgının yayılım göstermesi, arz ve talep şoklarının eş zamanlı yaşanması ve bu krizin ülkeler arasında gelir düzeyi farkı gözetmemesi çok daha derin etkileri olacak olan bir krizi işaret etmektedir.

Ülkelerin ekonomiyi ayakta tutabilme çabalarına yönelik ilk tepkileri ve bu tepkilere ekonominin ne düzeyde cevap verebileceği elbette ki her ülkenin yapısal özellikleri ve krize hangi koşullarda yakalandığı ile de yakından ilişkilidir. 2008 krizinin reel ekonomiyi etkileme süreci hemen hemen üç yıllık bir vadede kendini hissettirmişken, etkilerinin hala devam ediyor olması düşünüldüğünde yaşadığımız ani “durma”nın etkisi gerek makro gerekse mikro ekonomik süreçte karamsar bir tablo sergilemektedir. Orta ve uzun vadede ise ekonomilerin toparlanmaya yönelik uyguladıkları politikalarda kalıcı yapısal değişikliklere gitmeleri de gerekebilecektir.

Böylesi bir dönemde alınan acil önlem ve destek kararlarının niteliği ve etkinliği küreselleşmenin yoğun etkisinden dolayı uluslararası koordinasyonu da gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, yeni ve kalıcı düzenlemelerle ekonominin yeni bir yapıya kavuşturulması uluslararası kuruluşlar tarafından özellikle vurgulanmaktadır. OECD'nin ülkelerin maliye politikalarına ilişkin Nisan 2020 çalışmasında, ekonominin dijitalleşmesi için gerekli araçların devreye girmesi ve uluslararası vergi sorunlarına yönelik hukuki alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmesi konusuna dikkat çekilmiştir.

İlk anda alınan acil kararlar ise pek çok ülke için ticari nakit akışının, hanehalklarının ve istihdamın desteklenmesi anlamı taşımıştır. Bu destekleme kararları göstermektedir ki; ülkeler için özellikle kriz dönemlerinde ön plana çıkan iki unsur vardır. Bunlardan birincisi; ülkelerin özellikle stratejik sektörlerde güçlü ve kendine yetebilir bir yapı sergilemesi o ülkenin krize karşı gösterdiği direnci artırmaktadır. Diğeri ise ülke rezervlerinin güçlü yapıda olmasının krize karşı alınan koruma ve/veya destekleme önlemlerinde oynadığı önemli roldür. Görünen odur ki; seçili ülkelerde ve dünya genelinde alınan acil önlemler ve destek paketleri ile

önümüzdeki dönemlerde krizden toparlanma amaçlı uygulanacak politikaların etkinliği bu iki unsurun güçlü yapıda olmasıyla sıkı sıkıya ilişkili olacaktır.

KAYNAKÇA:

4. **IMF (2020).** Latest World Economic Outlook growth projections, <https://www.imf.org/~media/Images/IMF/Publications/WEO/2020/April/WEOMap.aspx?la=en> , e.t: 02.05.2020.
5. **OECD (2020).** Tackling coronavirus (Covid-19), Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/>. e.t: 28.04.2020
6. **Dünya Bankası (2020).** Workbook: FS-Covid19. https://dataviz.worldbank.org/views/FS-COVID19/Overview?:embed=y&:isGuestRedirectFromVizportal=y&:display_count=n&:showAppBanner=false&:origin=viz_share_link&:showVizHome=n . e.t: 02.05.2020
7. **Dünya Sağlık Örgütü (2020).** Coronavirus disease (COVID-19) Situation Report – 121. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200520-covid-19-sitrep-121.pdf?sfvrsn=c4be2ec6_2 , e.t: 20.05.2020
8. **IMF (2020) (2).** Fiscal Monitor, April 2020 : Chapter 1: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic. Special Feature Online Annex 1.1. Fiscal Measures in Selected Economies in Response to the COVID-19 Pandemic. <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/04/17/Fiscal-Monitor-April-2020-Chapter-1-Policies-to-Support-People-During-the-COVID-19-Pandemic-49278> e.t: 17.04.2020

“TAHİR VƏ ZÖHRƏ” DASTANINDA QƏHRƏMANIN SINAĞININ EPİK SEMANTİKASI

Xalidə METE

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA, Folklor İnstitutunun elmlər doktoru hazırlığı üzrə
doktorantı,

Xülasə

Hər bir dastan müəyyən bir məqsəd uğrunda gedən vuruşmadan, mübarizədən, sınaqlardan danışır. Lakin bu mübarizə ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif mənə və məzmunla malik olub, müxtəlif məqsəd daşdığı üçün hər bir dövrün əsas xarakteri ilə səsleşən əsərlərdə də fərqli şəkildə özünü büruzə verir.

Məhəbbət dastanlarında sınağın variantları təbii ki, qəhrəmanlıq dastanlarındakı sınaqlardan fərqlidir. Burda sınaq sadəcə sevgi, eşq, iztirab, məşəqqət, həsrət, hicran, vüsəl üzərində qurulub.

Məqalədə “Tahir və Zöhrə” dastanının Azərbaycan variantı tədqiqata cəlb olunmuş, bu dastanın timsalında Türk məhəbbət dastanlarında sınaq motivi araşdırılmış və ilk dəfə qəhrəmanın sınaqları, bu sınaqlarda iştirak edən tərəflər, sınaqlardan uğurla çıxmanın ədəbi semantikasi açılmışdır. Bu məqsədlə dastanın Anadolu, Balkanlar, Azərbaycan, Bosnya, Hersoqovinya, Kosova, Suriya, Özbəkistan, Türkmənistan və İraq variantları incələnməmiş, dastan qəhrəmanlarının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri olmasına baxmayaraq bənzər sınaqlara məruz qaldığı müəyyən olunmuşdur. Həmçinin, eyni yaradıcılıq qaynağından su içmiş və bəzi xüsusiyyətlərinə görə oxşar süjet və motivlər üzərində qurulmuş “Arzu və Qəmbər”, “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə”, “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” və bir sıra digər dastanlarla əlaqəsi təhlil edilmişdir. Adətən türk dastanları üçün xarakterik olmayan nakam məhəbbət dastanları seriyasına daxil olan “Tahir və Zöhrə” dastanının müxtəlif versiya və variantları tədqiqata cəlb olunmaqla, dastanın xoşbəxt sonluqla bitən variantlarında buta uğrunda sınaqların mütləq qələbəsinin fəvqəltəbii güclərin köməyi və sevginin gücü ilə mümkün olduğu üzə çıxarılmışdır. Belə ki, qəhrəman hər nə qədər buta uğrunda əzab-əziyyət çəksə də, məşəqqətlərə dözsə də, hətta bəzən dastançı onu “öldürüb-diriltse” də sonda onu sevgilisinə qovuşdurur və onlar xoşbəxt həyat sürürlər.

Açar sözlər: dastan, qəhrəman, sınaq, buta, Tahir, Zöhrə

Испытание героя в дастане «Тахир и Зухра»

Халида Мете

Доктор философии по филологическим наукам, докторант Института Фольклора НАНА

Резюме

В каждом дастане говорится про испытания и борьбу для достижения определенной цели. Но эта борьба в каждую эпоху имела различное содержание и смысл, поэтому и в главном характере произведений различных эпох проявляла себя по-разному.

Испытания в любовных дастанах отличаются от испытаний в героических главным образом тем, что в любовных дастанах испытания проявляются в «любви», «тоске», «разлуке» и «воссоединение».

В статье в лице дастана «Тахир и Зухра» исследовались мотивы испытаний, первые испытания героев, стороны участвующих в этих испытаниях и литературная семантика выхода героев из испытаний с успехом.

Ключевые слова: дастан, герой, испытания, бута, Тахир, Зухра.

Test of the hero in the dastan "Tahir and Zuhra"

Khalida Mete

Doctor of Philosophy in Philology

Doctoral student of the Institute of Folklore of ANAS

Summary

Every dastan speaks about tests and struggles to achieve a certain goal. But this struggle in different epoch having a different content and meaning and because of having different aims seems different in dastans sounding together with main characters of every epoch.

Of course the ways of tests in love dastans are different from tests in heroic dastans. In the love dastans, tests consists of “love”, “depression”, “separation” and “reunion”.

In the article the test motives were explored in the example of the dastan “Tahir and Zuhra”, and for first time heroes’ test, defenders in these tests, and literary semantics of the victory in tests were found out.

Keywords: dastan, hero, test, buta, Tahir, Zuhra.

Dastanlar əsasən sınaqlardan, mübarizələrdən ibarətdir. Lakin dastanın növündən, tipindən, tarixi və coğrafi trayektoriyasından asılı olaraq sınaqların variantları da dəyişik olur. Təbii ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Manas” kimi qəhrəmanlıq dastanlarında da sınaq var, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Abbas və Gülgəz” kimi məhəbbət dastanlarında da. Qəhrəmanlıq dastanlarında sınaq adətən ad alma, azadlıq, vətən, torpaq, ailə, xalq uğrunda sınaqlardır. Bu dastanlarda sevgi sınaqları da qəhrəmancasına həyata keçirilir. Onlar evlənəcəkləri qızları belə igidlik, rəşadət göstərərək qol gücünə əldə edirlər. Məhəbbət dastanlarında isə əsas sınaq buta uğrunda, sevgi uğrunda. Bu yolda Abbas zəhər quyusuna salınır, Qurbaninin taleyi qumara qoyulur, Tahir sandığa qoyulub çaya atılır, Şah İsmayılın gözləri çıxarılır, Şahzadə Əbülfəz tikə-tikə doğranır, Saleh çarmıxa çəkilir, İbrahim qul kimi satılır və sairə. Dastançı qəhrəmanın möhkəm, dönməz, basılmaz olduğunu nümayiş etdirmək üçün öz qəhrəmanını bütün girdablara salır, hamısından da qalibiyyətlə çıxardır.

Məhəbbət dastanlarımızda böyük eşq və məhəbbətlə təsvir olunan sınaqlar müxtəlif inkişaf mərhələləri keçmişdir. Qəhrəman hər nə qədər buta uğrunda əzab-əziyyət çəksə də, məşəqqətlərə dözsə də, hətta bəzən dastançı onu “öldürüb-diriltse” də sonda onu sevgilisinə qovuşdurur və onlar xoşbəxt həyat sürürlər. Çox nadir dastanlarda biz nakam məhəbbətlə rastlaşırıq ki, bu dastanlarda da qəhrəman min bir əzaba, əziyyətə qatlaşır. “Arzu və Qəmbər”, “Əsli və Kərəm”, “Tahir və Zöhrə”, “Kozi Körpəş və Bayan Sulu” eyni yaradıcılıq qaynağından su içmiş dastanlar kimi diqqəti cəlb edir ki, bu dastanlar türk dastançılıq ənənəsində çox nadir rast gəlinən bir neçə nakam məhəbbət dastanları hesab oluna bilər. “Arzu- Qəmbər”, “Tahir və Zöhrə” dastanlarının bəzi variantlarında isə ölən qəhrəmanların sonradan dirilməsi motivinə rast gəlinir. Adları çəkilən dastanlar, “Fatma xanım”, “Qurbani”nin “Diri versiyası”, “Yaxşı-Yaman” və bir neçə başqa dastanlar istisna olunmaqla əsas yerdə qalan məhəbbət dastanlarımızda biz daha optimist sonluqla, bədii dillə söyləsək, ədalətin bərpası, xeyirin şəər üzərində qələbəsi ilə üzləşirik. Demək olar ki, bütün dastanlarda qəhrəman, müsabiqələrdə və ya sınaq-imtahan məclislərində qalib gələrək öz butasını alır, bununla dastanın əsas süjeti bitmiş olur.

Ümumiyyətlə, türk dastanlarında pessimizm yoxdur. “Əsli və Kərəm” və yuxarıda haqqında danışdığımız bir neçə az sayda dastanlar istisna olmaqla bu xalq nümunələrində uğursuz, nakam sevgiyə, qəhrəmanın sevdiyi qıza qovuşa bilməməsi səhnələrinə rast gəlinmir. “Əsli və Kərəm” dastanındakı müstəsnaqlıq isə çox güman ki, dastançıların erməni və Azərbaycan ailəsinin qurulmasına qarşı etirazı və türk islam cəmiyyətində bu tipli evliliklərin arzuolunmaz və hətta qəbulolunmaz hal olduğunu anlatmaq cəhdindən irəli gəlirdi. Əks halda, necə olur ki, bütün dastan qəhrəmanları bütün çətin sınaqlardan keçir, sonunda mütləq öz butasına qovuşur, amma dastançı Əslini Kərəmə yar etmir. Hesab edirik, bu da bir məntiqi qanunauyğunluqdur.

“Əsli və Kərəm”dən sonra ən çox yayılmış böyük məhəbbət dastanlarından biri isə “Tahir və Zöhrə” dastanıdır. Xalq yaradıcılığında özünəməxsus yeri olan “Tahir və Zöhrə” dastanının ustad sənətkarlar tərəfindən zaman-zaman yeni-yeni variantlarda söylənen Anadolu, Balkanlar, Azərbaycan, Bosnya, Hersoqovinya, Kosova, Suriya, Özbəkistan, Türkmənistan və İraqda yaşayan türklər arasında yayılmış bir çox variantları vardır. Əksər variantlarında faciəvi sonluqla bitən dastanlar sırasında “Əsli və Kərəm”, “Arzu və Qənbər”lə müqayisə olunsada, bəzi variantlarda ölüb-dirilmə motivindən istifadə olunmaqla dastan xosbəxt sonluqla bitir. Lakin dastanın bütün variantlarında xırda dəyişiklikləri nəzərə almasaq süjet xətti demək olar ki, eynidir:

- Tahir ilə Zöhrənin ailələri,
- Qəhrəmanların doğumu və aşiq olmaları,
- Aşıqların evlənmələrinin əngəllənməsi,
- Tahirin sürgünə göndərilməsi,
- Tahirin dönüşü,
- Tahirin ikinci dəfə sürgünə göndərilməsi,
- Tahirin ikinci dönüşü,
- Zöhrənin başqası ilə evləndirmək istənilməsi,
- Tahirin sonu,
- Zöhrənin aqibəti,
- Rəqibin aqibəti,
- Ölümdən sonra meydana gələn əfsanə və ya yenidən diriliş.

Övladsızlıqdan əziyyət çəkən Hatəm Soltan və vəziri Əhməd dərvişin verdiyi almanı iki yerə bölüb yeməklə övlad sahibi olurlar və övladlarını bir-biri ilə evləndirəcəklərinə söz verirlər. Vaxt tamam olanda Soltanın bir qızı – Zöhrə, Əhməd vəzirin bir oğlu – Tahir dünyaya gəlir. Onlar bir yerdə böyüyür, 7 yaşları tamam olan kimi mollaxanaya gedirlər. Elə bir müddət sonra məktəbdəki

bir keçəlin fitnəsi ilə molla ataların arasında çaxnaşma salır. Bundan sonra Tahirin həyatı çətinləşməyə başlayır. Bu keşməkeşli həyatında dastan boyunca qəhrəman bir deyil, bir neçə maneələrlə üzləşir, sınaqlardan keçməli olur:

- Keçəlin fitnəsi ilə Zöhrə dərəcə buraxılır.
- Keçəlin xəbərciliyi ilə mollaxanada Tahirin ayağı şallaqlanır.
- Əhməd vəzir elçiliyə gedərkən Hatəm Soltan vədindən dönür.
- Hatəm Soltan qardaşını xəncərlə öldürür.
- Tahirin öldürülməsi əmri verilir.
- Sarayın cəlladı və Tahirin atasının xərkəni ona xəyanət edirlər.
- Haqq aşığı Tahir yurdundan sürgün olunur.
- Tahir bülbülün gül üçün can verdiyini izləyib sevgilisini xatırlayır, təkrar Zöhrənin dalınca vətənə dönür;
- Zöhrəylə Tahir bir yerdə görən dayənin Soltana xəbərciliyi sayəsində Tahir sandığa qoyulub dəryaya atılır.
- Tahir əmisi ilə üzbəüz döyüşmək məcburiyyətində qalır (2, s.125-168).

Dastan boyunca demək olar ki, qəhrəman bu sınaqları dəf etmək üçün böyük mübarizələr aparır. Onu da qeyd etmək ki, bura sadəcə kişi qəhrəmanın sınaqları daxildir.

Bir çox dastanlarda sınaqlar həm qəhrəmanlıq, həm də sevgi uğrunda olan sınaqların sintezi şəklində nəzərə çarpır. Gah qəhrəmanlıq sevgini üstələyir, gah sevgi xətti əhvalata hökmranlıq etməyə çalışır, lakin nəticə olaraq qəhrəman bütün sınaqlara sinə gərməyə məcbur olur.

Dastanın ən nümunəvi tərəflərindən biri isə adətən qəhrəmanın bu sınaqlardan alını açığı, üzü ağ və qələbə ilə çıxmasıdır. Məsələn, yenə “Tahir və Zöhrə” dastanından nümunə gətirərək, qəhrəmanın müvəffəqiyyətlərini də belə ümumiləşdirmək olar:

- Qəhrəman haqq aşığıdır;
- Vətəndən sürgün edilərkən qarşısına çıxan Xanverdi sövdəgər ona kömək etməyə çalışır. Hətta yeganə qızı Nərgizi ona verib Tahir oğulluğa götürməyi təklif edir.
- Dastan boyu ona gah sövdəgər, gah çoban Şahverdi, gah qarı, gah Mələksima xeyirxahlıq edir.
- Tahir sandığa qoyulub dəryaya atılarkən Həştərxan paşasının qızı Sona xanım onu xilas edir.
- Sona xanım Tahirə aşiq olmasına baxmayaraq sevgilisinə qovuşması üçün ona yardım edir.
- Ölən Tahir və Zöhrə dastanın bəzi variantlarında Xızır peyğəmbər vasitəsilə yenidən həyata qaytarılır.

- Həştərxan paşası onun haqq aşığı olduğunu bilib, sevdiyi qızla qovuşdurmaq üçün Hatəm Soltanın üzərinə hücum çəkir.
- Qoşunun qırılmasına könü razı olmayan Tahir əmisi Hatəm Soltanla təkbətək vuruşda qalib gəlir və onu öldürür (2, s.125-168).

Sadalandanlardan görünür ki, hər nə qədər dastan qəhrəmanı bu sınaqlara təkbəşinə sinə gərmək məcburiyyətində qalsa da, ona xeyirxah insanlar, məbudlar yardım edir. Bu sınaqlar və sınaqlar uğrunda mübarizələr, çalınan qələbələr ümumtürk dastanları üçün xarakterikdir.

Müxtəlif dastanlar üzərindəki təhlilləri ümumiləşdirərək, onu demək olar ki, a) sınağın səbəbləri, b) sınaqda iştirak edən tərəflər, c) sınağın növlərini tədqiq etmək, ç) sınaqdan uğurla, zəfərlə keçmənin spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən etməklə türk qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarında sınaq motivinin əsas semantikasi açıla bilər. Bu sınaqlar, yerinə yetirilməsi çətin və təhlükəli olan vəzifələr, düşmənin, rəqibin məğlubiyyəti və təslimiyyətini özüylə gətirir ki, bu əslində yaxşılardan pislər, ədalətin haqsızlıq və zülm, qərarlılıq, haqq və cəsarətin səmimiyyətsizlik, hiyləgərlik, riyakarlıq, ikiüzlülük üzərindəki qələbəsi kimi də səciyyələndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov İ. Əsli və Kərəm dastanının izi ilə //Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. K.4. – Bakı: Elm, 1973, s.31-54.
2. Azərbaycan dastanları. 5 Cild. Cild 1. Bakı: “Lider nəşriyyatı”, 2005, 392 s.
3. Təhmasib M. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı: Elm, 1972, 397s.
4. Mollanepes. Zöhre-Tahir. Aşhabat, 1940 (türkmən dilində).
5. Sagol G. “Destan Kahramanlarının Evlenmek İçin Göstermek Zorunda Oldukları Hünerler” // TUBA, 2004, 28/1, s.301-310.